

Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

LAW. STATE. TECHNOLOGY

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Легеза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Блінова Ганна Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;

Дорохіна Юлія Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, помічник голови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, Верховний Суд;

Задирака Наталія Юріївна, доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри адміністративного права та процесу, Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;

Лень Валентин Валентинович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права, Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»;

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;

Уварова Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;

Хряпінський Петро Васильович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права, Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»;

Д-р Войцех Войтила, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технологіко-гуманітарний університет ім. Казимера Пуласького в Радомі, Польща.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

22 квітня 2021 р., протокол № 7

Науковий журнал «Law. State. Technology»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24808–14748P від 21.04.2021 року)

Офіційний сайт видання: www.journals.politehnica.dp.ua/index.php/Ist

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2786-4685 (Print)

ISSN 2786-4650 (Online)

© Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», 2021

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-1>

Юлія ДОРОХІНА

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, вул. Дж. Маккейна, 33, м. Київ, Україна, 01042

ORCID: 0000-0002-2799-3933

Бібліографічний опис статті: Дорохіна, Ю. (2021). Кримінально-правова охорона життя людини як найвищої соціальної цінності. *Law. State. Technology*, 1, 3–11, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-1>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ЯК НАЙВИЩОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ

У статті досліджено питання кримінально-правової охорони життя людини як найвищої соціальної цінності. Вказано, що принципово важливим є визнання життя людини соціальною цінністю: адже це означає, що життя людини є цінністю не тільки для самої себе, а й для всього суспільства, для соціуму. Причому оскільки ця цінність є найвищою, то жодне інше явище не може поціновуватись суспільством вище, ніж життя людини, не може, так би мовити, перевершити її цінність.

Об'єктивно право на життя виступає точкою відліку, критерієм всього інституту прав і свобод в демократичному суспільстві. І коли стверджується, що права людини є найвищою соціальною цінністю, при цьому мається на увазі і сама людина як носій цих прав. Без людини, поза людиною, у відриві від нього будь-які права перетворюються в щось значить абстракцію. Отже, це право, безперечно, утворює першооснову всіх інших прав і свобод. Воно являє собою абсолютну цінність світової цивілізації, так як всі інші права втрачають сенс і значення в разі загибелі людини. Безперечно людина та її життя – це базова, засаднича цінність, з якою повинні співвідноситися всі правові системи. Право на життя дається людині природою (в деяких концепціях – Богом), але ніколи – державою або владою. Останні зобов'язані лише визнавати, поважати і всіляко захищати цю цінність, яка домінує над усіма іншими.

На сучасному етапі концепція прав людини стала провідним елементом політичного лібералізму, його наріжним каменем, практично метафізичним рівнем. Це фундаментальний рівень загальної ліберальної теорії, на якому метафізика – це «відкриття остаточної підстави речей, їхнє перше і універсальне начало», де одним із перших варто поставити питання про «підстави» та про «перше і універсальне начало» життя.

Життя людини є не тільки суб'єктивним правом, охоронюваним правовими нормами, а й самостійною соціальною, духовною та біологічною цінністю. Охорона життя кожної людини є першочерговим завданням кримінального права. Питанням кримінально-правової охорони життя присвятили свої роботи багато юристів, але їхні праці не вичерпують всіх проблем кримінального права щодо всебічної охорони життя. Однією з таких проблем постає питання про те, коли починається життя, а відповідно його кримінально-правова охорона. З'ясування цього питання безпосередньо пов'язано з можливістю притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за посягання на життя.

Ключові слова: життя, кримінально-правова охорона, соціальна цінність.

Yuliia DOROKHINA

Doctor of Law, Professor, Professor of Public and Private Law of the V.I. Vernadsky Taurida National University, Street J. McCain, 33, Kyiv, Ukraine, 01042

ORCID: 0000-0002-2799-3933

To cite this article: Dorokhina, Y. (2021). Kryminalno-pravova okhorona zhyttia liudyny yak naivysshchoi sotsialnoi tsinnosti [Criminal legal protection of human life as the utmost social value]. *Law. State. Technology*, 1, 3–11, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-1>

CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF HUMAN LIFE AS THE UTMOST SOCIAL VALUE

The article examines the issue of criminal law protection of human life as the highest social value. It is stated that the recognition of human life as a social value is fundamentally important: it means that human life is a value not only for oneself, but also for the whole society, for society. Moreover, since this value is the highest, no other phenomenon can be valued by society higher than human life, cannot, so to speak, exceed its value.

Objectively, the right to life is the starting point, the criterion of the whole institution of rights and freedoms in a democratic society. And when it is argued that human rights are the highest social value, it means the person himself as the bearer of these rights. Without man, outside man, in isolation from him, any rights turn into something

meaning abstraction. Thus, this right, of course, forms the basis of all other rights and freedoms. It is an absolute value of world civilization, as all other rights lose their meaning and significance in the event of death. Undoubtedly, man and his life are a basic, fundamental value with which all legal systems must relate. The right to life is given to man by nature (in some concepts – by God), but never – by the state or government. The latter are only obliged to recognize, respect and protect in every way this value, which dominates over all others.

At the present stage, the concept of human rights has become a leading element of political liberalism, its cornerstone, almost metaphysical level. This is the fundamental level of general liberal theory, in which metaphysics is "the discovery of the final basis of things, their first and universal beginning," where one of the first to ask questions is about the "foundations" and the "first and universal beginning" of life.

Human life is not only a subjective right, protected by legal norms, but also an independent social, spiritual and biological value. Protecting everyone's life is a top priority for criminal law. Many lawyers have devoted their work to the issue of criminal law protection of life, but their work does not cover all the problems of criminal law regarding comprehensive protection of life. One of such problems is the question of when life begins, and accordingly its criminal protection. Clarification of this issue is directly related to the possibility of bringing the perpetrators to justice for assault on life.

Key words: *life, criminal law protection, social value.*

У всі періоди розвитку цивілізації важливу роль відіграють проблеми цінності людського життя, яке є ядром культури кожного народу, нації, суспільства. Право на життя – головне право людини, яке було проголошено та закріплено 10 грудня 1948 року у Загальній декларації прав людини у наступній редакції: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність».

Першим, хто сформулював і філософськи обґрунтував саму ідею прав людини був Джон Локк. Право на життя філософ називав одним з трьох природних прав. Життя, свободу і власність мислитель вважав визначальними для людини. Ці ж права він називав і невід'ємними, оскільки вони є частиною людської природи, тому не можуть бути ні даровані, ні відняті. Цю думку Дж. Локка блискуче продовжив один із засновників США Олександр Гамільтон, який свого часу вказував: «Священні права людства написані променем сонця, рукою Господа на всіх людях і ніколи не будуть стерті або спотворені ніякої земної владою».

У сучасній суспільній свідомості поширена думка, що загроза свободам і правам індивідів може виходити лише від держави – потенційного носія деспотичного начала, і ніколи від народу, який іманентно прагне до свободи. Наведена позиція багатьом здається очевидною, але вона потребує уточнення. Хоча б тому, що в більшості тоталітарних доктрин суб'єктність держави принижена: формально вона виступає не лише як один з найважливіших компонентів цивілізації, а і як інструмент збереження та домінування справжнього суб'єкта історії – народу (Поппер, 1992).

Проте, спроба визначити права людини як найвищу цінність теж несе в собі «наслідок тлі». Ще видатний німецький філософ Ф. Ніцше свого часу показав проблематичність філософії цінностей, які, як відомо, мають свою долю. На проблематичність інтерпретації прав людини

як одвічних цінностей звертав увагу й К. Шмітт: «Якщо розглядати основні права як цінності, то відразу ж виникає запитання: чому ці цінності (життя, свобода, власність) потрібно розглядати як такі лише щодо держави? Логічно було б поширити таке ставлення до них і на правовідносини, що виникають між громадянами». Як підкреслював К. Шмітт у своїй праці під промовистою назвою «Тиранія цінностей», «одягнена в суб'єктивність свобода підміняється об'єктивністю цінностей, що є об'єктивністю лише уявно. Бо той, хто посилається на цінності, не може нічого протиставити прагненню до переоцінки, дискредитації або сумніву в тій чи іншій цінності» (Schmitt, 1979: 33). Дійсно, що заважає суверену переглянути статус цих норм-цінностей, і чи існують для цього нездоланні перешкоди? Це обґрунтування принципів-цінностей стає, за твердженням К. Шмітта, слабкою ланкою цієї версії прав людини, і в цьому випадку слабо допомагає навіть надання цим правовим цінностям статусу «трансцендентних». Звичайно, продовжує К. Шмітт, можна було б розглядати конституційні норми як вираження «системи цінностей» або «природно-правової системи» (оскільки йдеться про основні права). Однак неминучим наслідком і розплатою буде знецінення самого тексту Конституції та її понятійної структури. Набуваємо ж ми, зрештою, цінності з «позитивною» й «надпозитивною» властивістю, щодо сумніву в стабілізуючій ролі яких досвід останніх десятиліть (до того ж, не лише Німеччини) дає чимало приводів» (Schmitt, 1979: 34).

Таким чином, доцільно вказати, що: або основні права (право на життя в тому числі) – це цінності, які підлягають однаковому правовому захисту як у відносинах між громадянами й державою, так і між громадянами, або в одному випадку основні права – це ненабуті одвічні цінності, а в другому – суб'єктивні набуті

права. Така, за твердженням К. Шмітта, нелегка ситуація, до якої потрапляють інтерпретатори Конституції як системи цінностей, де однією з основних (головних) цінностей поряд із власністю та свободою є життя людини.

Водночас рецепцію принципу примату прав людини, проведену в українському конституціоналізмі, можна розглядати як своєрідну презумпцію «винності держави» щодо громадянина. Держава, як зазначає відомий конституціоналіст Й. Ізензее, «втискається в прокрустове ложе конституційних обов'язків, при цьому громадянин наділяється свободою щодо держави, а через громадянина – і все суспільство» (Isensee, 1998: 20).

Закріплення прав і свобод людини як найвищої цінності означає, що у відносинах особи, суспільства й держави пріоритет належить правам і законним інтересам особи. Інакше кажучи, якщо людина – вища цінність, то і її права – цінності того ж найвищого порядку, які «передують Конституції» та мають примат навіть над державним суверенітетом (Садовникова, 2000: 15–16). У зв'язку із цим постає запитання: чи є взагалі в цьому світі щось, що вище від прав людини або права людини взагалі «над світом»?

На наш погляд, за такої «концептуалізації» жодна держава просто не зможе існувати при більш-менш серйозному випробуванні. Ліберальний принцип переваги прав особи над правами держави при його практичній реалізації неминуче призводить до розпаду держави та, відповідно, до краху прав особи, оскільки без держави захищати їх буде нікому. На підтвердження наведеного доцільно процитувати І. Канта: «Демократія у власному розумінні слова неминуче є деспотизмом, оскільки вона встановлює таку виконавчу владу, за якої всі вирішують про одного й у будь-якому разі проти одного... це суперечність загальної волі із самою собою та зі свободою» (Кант, 1966: 269). З несутимності необмеженого народовладдя зі свободою й гідністю людини випливає, що з позиції ліберального світогляду, для якого найвищою цінністю є саме людина (її права та свободи), справедливою може бути лише влада законів.

Згідно ст. 3 Конституції України: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Ця стаття, можна сказати, «задає тон» усім наступним конституційним приписам, котрі відображають реальне або бажане становище людини в українському суспільстві, регулюють її від-

носини з державою, спрямовують державну політику. Одним словом, це базисна стаття, яка характеризує самі підвалини того суспільного й державного ладу, що закріплюється Конституцією. Вона є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя в Україні.

Наведене положення стисло відтворює зміст концептуальних засад преамбули Загальної декларації прав людини, чим власне і має обумовлюватись відповідність приписів Конституції України міжнародним стандартам прав людини. Серед цих засад слід відзначити, зокрема, «віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості», а також «визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних їхніх прав». Наведені постулати відтворені й у преамбулах Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

Безумовно принципово важливим є визнання життя людини соціальною цінністю: адже це означає, що життя людини є цінністю не тільки для самої себе, а й для всього суспільства, для соціуму. Причому оскільки Ця цінність є найвищою, то жодне інше явище не може поціновуватись суспільством вище, аніж життя людини, не може, так би мовити, перевершити її цінність.

Об'єктивно право на життя виступає точкою відліку, критерієм всього інституту прав і свобод в демократичному суспільстві. І коли стверджується, що права людини є найвищою соціальною цінністю, при цьому мається на увазі і сама людина як носій цих прав. Без людини, поза людиною, у відриві від нього будь-які права перетворюються в щось значить абстракцію. Отже, це право, безперечно, утворює першоснову всіх інших прав і свобод. Воно являє собою абсолютну цінність світової цивілізації, так як всі інші права втрачають сенс і значення в разі загибелі людини. Безперечно людина та її життя – це базова, засаднича цінність, з якою повинні співвідноситися всі правові системи. Право на життя дається людині природою (в деяких концепціях – Богом), але ніколи – державою або владою. Останні зобов'язані лише визнавати, поважати і всіляко захищати цю цінність, яка домінує над усіма іншими.

На сучасному етапі концепція прав людини стала провідним елементом політичного лібералізму, його наріжним каменем, практично метафізичним рівнем. Це фундаментальний рівень загальної ліберальної теорії, на якому метафізика – це «відкриття остаточної підстави речей, їхнє перше і універсальне начало»,

де одним із перших варто поставити питання про «підстави» та про «перше і універсальне начало» (Мондін, 2010: 8) життя.

Життя людини є не тільки суб'єктивним правом, охоронюваним правовими нормами, а й самостійною соціальною, духовною та біологічною цінністю. Охорона життя кожної людини є першочерговим завданням кримінального права. Питанням кримінально-правової охорони життя присвятили свої роботи багато юристів, але їхні праці не вичерпують всіх проблем кримінального права щодо всебічної охорони життя. Однією з таких проблем постає питання про те, коли починається життя, а відповідно його кримінально-правова охорона. З'ясування цього питання безпосередньо пов'язано з можливістю притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за посягання на життя.

Щодо питання про початок життя в юридичній і медичній літературі можна зустріти безліч різних точок зору. Зокрема, дослідники визначають початок людського життя з певного етапу фізіологічних пологів. При цьому одна група науковців вважає, що життя людини починається з того моменту, коли дитина здатна до самостійного існування, повністю відокремлена від тіла матері та зробила перший подих (Б. Здравомислов, О. Красіков, С. Бояров, О. Наумов, М. Шаргородський тощо) (Наумов, 2005: 203; Лысенко, 2002: 39). Проте, ще в 1923 году С. В. Позднішев писав: «Найбільш переконливим доказом життя новонародженого є дихання. Однак можливі випадки, коли дитя ще не дихало, але вже жило через кровообіг» (Позднішев, 1923).

Інші вчені стверджують, що момент початку життя людини пов'язаний з таким етапом фізіологічних пологів, коли лише частина дитини з'явилася з утроби матері (В.С. Бородін, О.О. Жижилєнко Б.С. Утевський, А.А. Піонтовський, Є.Ф. Побегайло, Ю.Б. Хім'як та інші). У зв'язку з цим, свого часу В.Д. Набоков зазначав: «...Моментом народження ... слід вважати початок пологів, і при цьому не у розумінні фізіологічного початку (наприклад, з'явлення болю), а у розумінні появи будь-якої частини тіла дитини назовні: з цього моменту поняття плоду замінюється поняттям дитини» (Набоков, 1903: 5).

Деякі автори вказують, що початкова межа життя людини повинна пов'язуватися з появою сформованої маси мозкових клітин, що робить плід життєздатним (Шарапов, 2005: 75). Прихильники такої позиції дійшли висновку, що, з юридичної точки зору, початком життя людини є народження (формування) головного мозку, а саме: досягнення плодом 22 тижнів внутріш-

ньоутробного розвитку (Трубников, 2009: 117). Разом з тим, варто зазначити, що в сучасній кримінально-правовій літературі робляться спроби інакше визначити момент початку життя. Так, на думку професора В.О. Глушкова, життя плода людини після двадцяти восьми тижнів – додатковий об'єкт незаконного проведення абортів, тому його смерть у результаті незаконної операції слід кваліфікувати як вбивство (Глушков, 1987: 21).

Щодо початку життя аргументованою можна визнати позицію М.Й. Коржанського, який відмічає, що це – початок фізіологічних пологів, «коли закінчився розвиток плоду і він дозрів для самостійного життя поза тілом матері, з'являється нове життя, яке вже повинно охоронятися кримінальним законом» (Коржанський, 2001: 49).

У той же час, існує точка зору згідно якої моментом початку життя є момент запліднення (Попов, 2001: 56; Порошук, 1998; Голиченков, 1993). В юридичній науці намітилися стійкі тенденції підтримки саме цієї точки зору. Так, деякі вчені вказують, що «період внутрішньоутробного розвитку людини є раннім періодом її біологічного життя. Перебуваючи в материнській утробі в стані ембріона, вона тілесно самостійна, тому що не є частиною організму свого носія та здатна до саморозвитку: адже життєві процеси, що відбуваються в ній, виступають у якості внутрішнього імпульсу її розвитку. Тіло матері представляється тільки ідеальним середовищем розвитку з народження починається другий етап біологічного існування людини, а точніше, етап перебування його організму в соціальному середовищі. Це свідчить про помилковість існуючої думки про те, що людське життя починається з її народження. Це слід скорегувати: соціальне життя людини починається з моменту її народження» (Селихова, 2002: 13–14).

Окремі автори вважають, що «юридичне відношення до статусу ембріонів повинно будуватися на основі визнання того факту, що ембріон не частина організму матері, а початок нового життя» (Бесєдіна, 2005: 12). Слід підкреслити, що наведена позиція має своє нормативне закріплення. Зокрема у цивільному законодавстві України у ст. 1222 ЦК України право на спадкування виникає у людини, яка була зачата за життя спадкодавця і народжена живою після відкриття спадщини.

Підтримуючи такий підхід професор А.І. Ковлер наголошує: «Сучасне право рішуче визначає інший рубіж: життя людини починається із запліднення яйцеклітини» (Ковлер, 2002: 428).

Нажаль, на законодавчому рівні момент початку життя чітко не встановлений. І тільки

в п. 1.2 Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я № 179 від 29 березня 2006 р., вказано, що «живонародженість – це вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів» (Про затвердження Інструкції...), хоча з цього визначення чітко незрозуміло, що потрібно вважати початком життя людини. В Інструкції акцентується увага на критеріях, які вказують на те, чи народилася людина живою.

Рішення проблеми кримінально-правового закріплення моменту початку охорони життя слід шукати з урахуванням зарубіжного, перш за все, європейського законодавчого досвіду. Зокрема за законодавством більшості держав Європейського союзу життя людини починається в момент її зачаття, і дитина на пренатальній стадії розвитку до свого народження вже самим фактом свого існування, в тому числі фактом перебування в фізичних (біологічних) відносинах зі своєю матір'ю, має певний правовий статус, який дає йому право на захист.

Традиційно пренатальний період поділяють на три стадії: стадію зиготи (близько двох тижнів), стадію ембріону (з 2-го по 8-й тиждень) і стадію плода (з 9-го тижня до народження). При цьому терміни «зигота», «ембріон» і «плід» використовуються виключно для вказівки на етапи онтогенетичного розвитку людського індивіда, але ніяк не можуть бути підставою визнання відсутності цінності життя дитини на пренатальній стадії розвитку.

Згідно з Постановою Великої палати Європейського Суду справедливості (Суду Європейського Союзу) у справі № C-34/10 від 18.10.2011 р. (Arrêt de la Cour...), присвяченому інтерпретації підпункту «с» пункту 2 статті 6 Директиви № 98/44 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 06.07.1998 р. «Про правову охорону біотехнологічних винаходів» (Directive № 98/44/CE du Parlement...), людська яйцеклітина з моменту запліднення повинна розглядатися як «людський ембріон» (підпункт 1 параграфу 53 і параграф 35; тут – «за змістом і для цілей застосування підпункту «с» пункту 2 статті 6 Директиви»).

Перебування людини на початковій – пренатальній – стадії його життя і розвитку не дає правових підстав поводитися з ним (і відповідно – з його життям) як з якимось об'єктом, який не

є людським індивідом не має права на життя і не підпадає під кримінально-правову охорону. Право такої дитини на життя за своєю правовою природою впливає з природного права людини на життя і має бути визнане державою вищою цінністю. Отже, держава зобов'язана визнавати необхідність правового захисту життя і здоров'я дитини на пренатальній стадії розвитку і встановити законодавчі гарантії права такої дитини на життя, його права на нормальний розвиток і кримінально-правову охорону його здоров'я з моменту зачаття.

Звернемося до правових позицій Європейського суду з прав людини, що відображають не тільки правові позиції щодо запропонованих питань, а й ціннісні (аксіологічні) підстави прийнятих рішень з цих питань. Так, згідно з правовою позицією, викладеною в § 82 Постанови Європейського суду з прав людини від 08.07.2004 р. у справі «Під проти Франції» (Arrêt de la Cour Européenne des Droits...), за відсутності європейського консенсусу щодо наукового і юридичного визначення моменту початку життя людини держава має право самостійно вирішувати це питання: «Питання про відправну точку права на життя віднесено до розсуд самих держав».

При цьому в Постанові Європейського суду з прав людини від 08.07.2004 р. у справі «Під проти Франції» було зазначено, що недоцільно проводити уніфікацію законодавчих норм різних держав з цього питання (§ 82), більш того, Суд зазначив, що «певні елементи правової захисту людського ембріона/плода виникають в світлі наукового прогресу і майбутніх результатів наукових досліджень в сфері генної інженерії, штучного запліднення або експериментів на ембріонах» (§ 84).

Згідно з Постановою Конституційного суду Іспанії № 53/1985 від 11.04.1985 р. (Sentencia del Tribunal Constitucional...), конституційно гарантоване право на життя (як втілення фундаментальної цінності) і для ненароджених дітей (підпункт «с» пункту 5 та ін.), держава має зобов'язання гарантувати життя, в тому числі ще ненародженої дитини (стаття 15 Конституції Іспанії), нехай і в певних межах, детермінованих інтересами захисту прав матері на життя і на охорону здоров'я (пункти 12, 4 і 7); визнається, що людське життя є процесом розвитку, який починається з вагітності і закінчується смертю, є безперервним з плином часу поданням якісних змін соматичної і психічної природи з відображенням цього в змінах статусу людського індивіда з точки зору публічного та приватного права (підпункт «а» пункту 5).

У Постанові Конституційного суду ФРН від 28.05.1993 р. (Decision of the Federal Constitutional...) так само підтверджувалася необхідність поширення права на життя і на дітей на пренатальній стадії розвитку: «Основний закон вимагає від держави захищати життя людини. Життя людини включає в себе життя ненароджених. І це право так само має захищатися державою» (абзац 145). Німецький законодавець в особі Федерального Конституційного суду Німеччини у своїй судовій практиці дотепер залишає остаточно не вирішеним питання про те, з якого періоду життя починається захист конституційних прав людини. Але ця вища судова інстанція більше схильється до того, що «людське життя починається з моменту злиття яйцеклітини та сперматозоїда» (Heun, 2002: 127).

Відповідно твердження про те, що ненароджена дитина є людиною, являє собою не тільки філософський, моральний або етичне переконання або припущення, але є встановленим юридично значущим фактом, визнаним міжнародним правом (Конвенція о правах ребёнка..., 1989), підтверджуються положеннями законодавства країн ЄС і обґрунтованим більший обсяг наукових знань, отриманих в сферах біології, ембріології, генетики, фізіології та інших наук.

У законодавстві більшості держав Європейського союзу закріплені норми, які є гарантіями права на життя, охорону здоров'я та інших прав дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку. За дитиною на пренатальній стадії життя повинен законодавчо визнаватися ряд фундаментальних прав, включаючи права на життя, на безпеку і захист, на отримання належного догляду та харчування, на отримання спеціальної кримінально-правового захисту від усіх форм недбалого ставлення, насильства, умисного і ненавмисного жорсткого поводження та інших дій, якими може бути завдано шкоди його розвитку.

Очевидно, що в даний час рівні і конкретні заходи правового захисту народженої людини і правового захисту людини в пренатальний період розвитку в різних державах істотно розрізняються, але з цього не випливає, що обов'язок держави щодо дотримання і захисту прав людини в пренатальний період є менш важливою (або що взагалі відсутня така обов'язок держави) і що людина в пренатальний період позбавлений будь-якої правової захисту.

Звертає на себе увагу пункт 10 Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1046 від 24.09.1986 р. «Про використання людських ембріонів і плодів в діагностичних, лікуваль-

них, наукових, промислових і комерційних цілях» (Recommandation de l'Assemblée Parlementaire...), який звертає увагу на те, що «людський ембріон і плід повинні розглядатися при будь-яких обставинах з повагою людської гідності».

Отже, правове визнання дитини на будь-якому етапі внутрішньоутробного розвитку в якості суб'єкта права на життя, правове визнання прав такої дитини на життя, на охорону здоров'я та на розвиток, а так само на кримінально-правовий захист до його народження виражено в ряді положень міжнародних правових актів, а також підтверджується законодавчо закріпленими гарантіями в правових системах багатьох зарубіжних держав.

Право дитини на пренатальній стадії розвитку на життя і на отримання захисту від заподіяння шкоди його здоров'ю і від загрози його життю гарантовано, перш за все, низкою міжнародних актів. Так, згідно з преамбулою Декларації прав дитини, «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження» (Декларація прав ребёнка).

Слід зазначити, що в Декларації прав дитини вказані лише два конкретних права дитини, які виникають з моменту його народження, а саме: право на ім'я і право на громадянство (Принцип 3), при цьому ніяких вказівок на інші права дитини, які виникають лише з моменту його народження, в цій Декларації не закріплено, і подібного роду обмеження щодо інших прав дитини з неї не впливають. Втім, у батьків дитини є право дати йому ім'я і до його народження. Таким чином, розглянута Декларація підтверджує володіння дитиною на пренатальній стадії розвитку цілою низкою фундаментальних природних прав.

Тлумачення Принципу 9 Декларації прав дитини про те, що «дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості і експлуатації. Він не повинен бути об'єктом торгівлі в якій би то не було формі», і положення її Преамбули про забезпечення належного правового захисту дитини, як до, так і після народження, – в їх взаємозв'язку дозволяє виявити їх правовий зміст, згідно з яким визнаються право дитини та до його народження бути захищеним від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості і експлуатації і необхідність держав забезпечувати такий захист.

У преамбулі Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. (Конвенція о правах ребёнка...) вказано, що її прийняття здійснювалося, беручи до уваги зазначений вище імператив преамбули

Декларації прав дитини від 20.11.1959 р. про необхідність правової охорони і захисту дитини і до його народження. При цьому, аналогічно Декларації прав дитини, Конвенція про права дитини містить чітко виражене обмеження початку володіння дитиною правами і почала їх дії моментом його народження як моментом початку володіння правом - тільки щодо права дитини на ім'я і права дитини на громадянство, а також права знати своїх батьків і права на їх піклування (пункт 1 статті 7). Інших обмежень прав дитини в частині прив'язки початку їх виникнення і початку їх дії до моменту народження дитини Конвенція про права дитини не містить, вказуючи лише верхній віковий межа визнання людини дитиною (стаття 1). І саме в світлі цього положення Преамбули слід тлумачити пункт 1 статті 6 зазначеної Конвенції про обов'язок держав-учасниць визнавати, що «кожна дитина має невід'ємне право на життя», обґрунтовано поширюючи поняття «кожна дитина» і на дитину до його народження.

Вважаємо істотно важливим, що, згідно з пунктом 2 статті 6 Конвенції про права дитини,

держави-члени забезпечують в максимально можливій мірі «виживання дитини». Розгляд цієї норми у взаємозв'язку з положенням преамбули цієї Конвенції про забезпечення належного правового захисту дитини, як до, так і після народження, – дозволяє виявити її правовий зміст, згідно з яким держави зобов'язані забезпечувати виживання дитини як до народження, так і після його народження. Отже, цей елемент правового статусу дитини на пренатальній стадії розвитку – обов'язок держави забезпечити виживання дитини – входить до складу гарантій права такої дитини на життя.

Таким чином, вищеназвані міжнародні акти про права дитини (базові міжнародні акти про права дитини, найбільш юридично значимі в загальному обсязі міжнародних актів про права людини) гарантують права дитини на життя, охорону здоров'я і на розвиток, що принципово важливо, і до народження дитини. При цьому мінімальна (нижня) часова (вікова) межа – момент виникнення і початку дії права дитини на життя, охорону здоров'я та на людську гідність – в зазначених міжнародних документах не встановлені.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2 т. Москва, 1992. Т. 2. Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. С. 76–77.
2. Schmitt C. Die Tyrannei der Werte. Hamburg, 1979. S. 33–37.
3. Isensee J. Bürgerfreiheit und Bürgertugend. Der Preis der Freiheit. Kuhn, 1998. S. 20.
4. Садовникова Г.Д. Комментарий к Конституции Российской Федерации (постатейный); отв. ред. Конюхова И.А. (Умнова). Москва : Юрайт, 2000. 189 с.
5. Кант И. К вечному миру. Соч. : в 6 т. Москва, 1966. Т. 6. С. 269–270.
6. Мондін Б. Підручники систематичної філософії : в 6 т. пер. з італ. Б. Завідняка. Жовква : Місіонер, 2010. Т. 3. Онтологія і метафізика. 284 с.
7. Наумов А.В. Практика применения УК РФ: комментарии судебной практики и доктринальное толкование. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 1024 с.
8. Лысенко В.Н. Проблемы определения начального момента охраны жизни человека в уголовном праве. *Российский следователь*. 2002. № 2. С. 38–42.
9. Позднышев С.В. Очерк основных начал науки уголовного права. Особенная часть Москва, 1923. С. 6.
10. Набоков В.Д. Элементарный учебник особенной части русского уголовного права. Санкт-Петербург : 1903. 136 с.
11. Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека. *Уголовное право*. 2005. № 1. С. 70–81.
12. Трубников В.М. Концепція кримінально-правової охорони : монографія. Харків : Харків юридичний, 2009. 288 с.
13. Глушков В.А. Ответственность за преступления в области здравоохранения. Київ : Вища школа, 1987. 200 с.
14. Коржанський М.Й. Кримінальне право. *Законодавство України*. Частина Особлива. Курс лекцій. Київ : Атіка 2001. 544 с.
15. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 472 с.
16. Порошук С.Д. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Наук.-теор. журнал*. Луганськ : Ін-т внутрішніх справ МВС України, 1998. Вип. 2. С. 3–18.
17. Голиченков В.А. Заявление кафедры эмбриологии биологического факультета МГУ 03.09.1993. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html>.
18. Селихова О.Г. Конституционно-правовые проблемы осуществления права индивидов на свободу и личную неприкосновенность : автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». Екатеринбург, 2002. 23 с.

19. Беседкина Н.И. Конституционно-правовая защита прав неродившегося ребенка в Российской Федерации : автореферат дис. На соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». Москва, 2005. 23 с.
20. Ковлер А. И. Антропология права : учеб. для вузов. Москва : НОРМА ИНФРА-М, 2002. 480 с.
21. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>.
22. Arrêt de la Cour de justice (Grande chambre) de 18 octobre 2011 URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=111402&pageIndex=0&doclang=FR&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=416805>.
23. Directive № 98/44/CE du Parlement européen et du Conseil du 6 juillet 1998 relative à la protection juridique des inventions biotechnologiques. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0044&from=EN>.
24. Arrêt de la Cour Européenne des Droits de l'Homme du 08.07.2004 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-66445>.
25. Sentencia del Tribunal Constitucional de España № 53/1985 URL: <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/pt-BR/Resolucion/Show/SENTENCIA/1985/53>.
26. Decision of the Federal Constitutional Court, №№ 2 BvF 2/90, 2 BvF 4/92, and 2 BvF 5/92, May 28, 1993 URL: http://www.bverfg.de/entscheidungen/fs19930528_2bvf000290en.html.
27. Heun W. Embryonenforschung und verfassung: lebensrecht und menschenwuerde des embryos. *Juristen zeitung*. Tuebingen, 2002. № 11. S. 517–524.
28. Конвенция о правах ребёнка. Принята Резолюцией № 44/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 20.11.1989 URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.
29. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 1046 (1986) du 24 septembre 1986 «Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15080&lang=fr>.
30. Декларация прав ребёнка. Принята Резолюцией № 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20.11.1959 URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml.
31. Конвенция о правах ребёнка. Принята Резолюцией № 44/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 20.11.1989 URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.

REFERENCES:

1. Popper, K. (1992) Otkrytoe obshchestvo y ego vrah: v 2 t. Moscow. T. 2. Vremia Izheprorokov: Hehel, Marks y druhye orakuly. S. 76–77 [in Russian].
2. Schmitt, C. (1979) Die Tyrannei der Werte. Hamburg, S. 33–37.
3. Isensee, J. (1998) Burgerfreiheit und Burgertugend. Der Preis der Freiheit. Kuhn, S. 20.
4. Sadovnykova, H.D. (2000) Kommentariy k Konstytutsyy Rossyiskoi Federatsyy (postateinyi); otv. red. Koniukhova Y.A. (Umnova). Moscow: Yurait, 189 s. [in Russian].
5. Kant, Y.K (1966) K vechnomu myru. Soch.: v 6 t. Moscow. T. 6. S. 269–270. [in Russian].
6. Mondin B. (2010) Pidruchnyky systematychnoi filosofii: v 6 t. per. z ital. B. Zavidniaka. Zhovkva: Misioner. T 3. Ontolohiia i metafizyka. 284 s. [in Ukrainian]
7. Naumov, A.V. (2005) Praktyka prymerenyia UK RF: kommentaryy sudebnoi praktyky y doktrynalnoe tolkovanye. Moscow: Volters Kluver. 1024 s. [in Russian].
8. Lysenko, V.N. (2002) Problemy opredeleniya nachalnoho momenta okhrany zhyzny cheloveka v uholovnom prave. *Rosyyskiy sledovatel*. № 2. S. 38–42. [in Russian].
9. Pozdnyshev, S.V. (1923) Ocherk osnovnykh nachal nauky uholovnoho prava. Osobennaia chast Moscow. S. 6 [in Russian].
10. Nabokov, V.D. (1903) Elementarnyi uchebnyk osobennoi chasty russkoho uholovnoho prava. SPb: 136 s. [in Russian].
11. Sharapov, R. (2005) Nachalo uholovno-pravovoi okhrany zhyzny cheloveka. *Uholovnoe pravo*. № 1. S. 70–81. [in Russian].
12. Trubnykov, V.M. (2009) Kontseptsiiia kryminalno-pravovoi okhorony : monohrafiia. Kh.: Kharkiv yurydychnyi. 288 s. [in Russian].
13. Hlushkov, V.A. (1987) Otvetstvennost za prestupleniya v oblasti zdavookhraneniya. Kyiv: Vyshcha shkola. 200 s. [in Russian].
14. Korzhanskyi, M.I. (2001) Kryminalne pravo. Zakonodavstvo Ukrainy. Chastyna Osoblyva. Kurs lektsii. Kyiv : Atika. 544 s. [in Ukrainian]
15. Popov, A.N. (2001) Prestupleniya protyv lychnosti pry smiahchaiushchykh obstoiatelstvakh. SPb.: Yurydycheskiy tsentr Press, 472 s. [in Russian].

16. Poroshuk, S.D. (1998) Pravo liudyny na zhyttia yak ob'ekt normatyvno-pravovoho rehuliuвання: suchasnyi stan, problemy v Ukraini. Visnyk Luhanskoho instytutu vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy: Nauk.-teor. zhurnal. Luhansk: In-t vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy. Vyp. 2. S. 3–18. [in Ukrainian]
17. Holychenkov, V.A. Zaiavlenye kafedry embryolohyy byolohycheskoho fakulteta MHU 03.09.1993 URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html>. [in Russian].
18. Selykhova, O.H. (2002) Konstytutsyonno-pravovye problemy osushchestvleniya prava yndyvdydov na svobodu y lychnuii neprykosnovennost: avtoreferat dys. na soyskanye nauch. stepeny kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.02 «Konstytutsyonnoe pravo; munitsypalnoe pravo». Ekaterynburh. 23 s. [in Russian].
19. Besedkyna, N.Y. (2005) Konstytutsyonno-pravovaia zashchyta prav nerodyvshehosia rebenka v Rossyiskoi Federatsyy: avtoreferat dys. Na soyskanye nauch. stepeny kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.02 «Konstytutsyonnoe pravo; munitsypalnoe pravo». Moscow. 23 c. [in Russian].
20. Kovler, A.Y. (2002) Antropolohiya prava: ucheb. dlia vuzov. Moscow: NORMA YNFRA-M. 480 s. [in Russian].
21. Pro zatverdzhennia Instruksii z vyznachennia kryteriiv perynatalnogo periodu, zhyvonarodzhenosti ta mertvonarodzhenosti, poriadku reiestratsii zhyvonarodzhenykh i mertvonarodzhenykh URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>. [in Ukrainian]
22. Arrêt de la Cour de justice (Grande chambre) de 18 octobre 2011 URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=111402&pageIndex=0&doclang=FR&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=416805>. [in French].
23. Directive # 98/44/CE du Parlement européen et du Conseil du 6 juillet 1998 relative à la protection juridique des inventions biotechnologiques URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/HTML/?uri=C_ELEX:31998L0044&from=EN. [in French].
24. Arrêt de la Cour Européenne des Droits de l'Homme du 08.07.2004 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-66445>. [in French].
25. Sentencia del Tribunal Constitucional de España № 53/1985 URL: <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/pt-BR/Resolucion/Show/SENTENCIA/1985/53>. [in Spanish].
26. Decision of the Federal Constitutional Court, № 2 BvF 2/90, 2 BvF 4/92, and 2 BvF 5/92, May 28, 1993 URL: http://www.bverfg.de/entscheidungen/fs19930528_2bvff000290en.html. [in English].
27. Heun W. (2002) Embryonenforschung und verfassung: lebensrecht und menschenwuerde des embryos. Juristen zeitung. Tuebingen, № 11. S. 517–524. [in German].
28. Konventsyya o pravakh rebenka. Pryniata Rezoliutsyei № 44/25 Heneralnoi Assambley OON ot 20.11.1989. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml. [in Russian].
29. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe # 1046 (1986) du 24 septembre 1986 «Utilisation d'embryons et fœtus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15080&lang=fr>. [in French].
30. Deklaratsyya prav rebenka. Pryniata Rezoliutsyei № 1386 (KhIV) Heneralnoi Assambley OON ot 20.11.1959 URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml. [in Russian].
31. Konventsyya o pravakh rebenka. Pryniata Rezoliutsyei № 44/25 Heneralnoi Assambley OON ot 20.11.1989 URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml [in Russian].

УДК 349.232 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-2>

Лілія ЗОЛОТУХІНА

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, просп. Гагаріна 26, м. Дніпро, Україна, 49000

ORCID: 0000-0002-6045-1511

Бібліографічний опис статті: Золотухіна, Л. (2021). Забезпечення інтересів сторін трудових відносин під час простою в умовах пандемії. *Law. State. Technology*, 1, 12–19, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-2>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ СТОРІН ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ПРОСТОЮ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

У статті розглянуто правове регулювання оплати праці за час простою не з вини працівника. **Метою** є з'ясування відповідності правового регулювання оплати часу простою не з вини працівника у зменшеному розмірі позитивному праву, правовим принципам, ідеям та цінностям галузевого та загальнонаціонального характеру, а також балансу інтересів та відповідальності працівника та роботодавця. **Наукова новизна.** Обстоюється теза про необхідність збереження за працівником на час простою не з його вини середнього заробітку. Питанням оплати часу простою приділяється досить невелика увага навіть у профільних монографічних дослідженнях з питань оплати праці та гарантій в трудовому праві. В історичному аспекті найбільш сприятливим для працівника правове регулювання оплати простоїв було у період 1918–1930 років; найменш сприятливим – у період 1930–1970 років; сучасне правове регулювання оплати часу простою є трохи сприятливішим, однак все одно є прямим спадком найгірших зразків радянського трудового права. В нормативно-доктринальному аспекті пропонується перенести момент виникнення права на звичайний (в повному розмірі) заробіток з моменту фактичного виконання працівником обумовленої трудовим договором роботи на момент вжиття працівником всіх залежних від нього (з урахуванням його трудової функції) розумних заходів для того, аби він міг фактично виконувати обумовлену трудовим договором роботу. Оплату ж часу простою пропонується вважати не гарантійною виплатою, а звичайним елементом заробітної плати. Встановлено, що правове регулювання оплати часу простою не з вини працівника у зменшеному розмірі не відповідає позитивному праву, правовим принципам, ідеям та цінностям галузевого та загальнонаціонального характеру, а також балансу інтересів та відповідальності працівника та роботодавця. Як **висновок**, у зв'язку із цим пропонується наступне: 1) передбачити в національному трудовому праві, що за час простою не з вини працівника за ним зберігається середній заробіток; 2) переглянути доктринальну кваліфікацію оплати часу простою не з вини працівника як гарантійної виплати, віднісши її натомість до основної заробітної плати.

Ключові слова: оплата праці, заробітна плата, гарантійні виплати, простій, інтерес.

Liliya ZOLOTUKHINA

Doctor of law of science, professor of the department of civil law disciplines, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarin's Avenue, 26, Dnipro, Ukraine, 49000

ORCID: 0000-0002-6045-1511

To cite this article: Zolotukhina, L. (2021). Zabezpechennia interesiv storin trudovykh vidnosyn pid chas prostoiu v umovakh pandemii [Ensuring the interest of the parties to the employment relationship during a downtime in a pandemic]. *Law. State. Technology*, 1, 12–19, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-2>

ENSURING THE INTEREST OF THE PARTIES TO THE EMPLOYMENT RELATIONSHIP DURING A DOWNTIME IN A PANDEMIC

The paper considers legal regulation of remuneration of labor during downtime through no fault of an employee. Our **purpose** is to determine how does reduced remuneration of labor during downtime through no fault of an employee complies with positive law, legal principles, ideas and values of national law, as well as with the balance of employees' and employers' interests and responsibilities of. **Scientific novelty.** We stand up for a thesis about an urge to save the employee's average earnings during downtime through no fault of an employee. The issue of remuneration during downtime remuneration is not paid essential attention even in specialized monographic studies on remuneration and guarantees in labor law. Historically, the most employee-favorable legal regulation of downtime remuneration took place in the period 1918–1930; the least favorable - in the period 1930–1970; modern legal

regulation of downtime remuneration is a bit more favorable, but it is still a direct legacy of the worst examples of soviet labor law. In the normative-doctrinal aspect, it is proposed to postpone the moment when employee gets the right to ordinary (full) remuneration earnings from the moment of actual employee's performance of work under employment contract to the moment when an employee takes all reasonable dependable measures (considering his labor function) so that he is ready to actually perform the work stipulated by employment contract. It is proposed to consider the payment of downtime to be not a guarantee payment, but a regular element of wages. It is stated that the legal regulation of reduced remuneration during downtime through no fault of an employee does not comply with positive law, legal principles, ideas and values, as well as with the balance of employees' and employers' interests and responsibilities of. In **conclusion**, in this regard, the following is proposed: 1) to amend the national labor law so that employee would retain average salary during downtime through no employee's fault; 2) to revise the doctrinal qualification of remuneration of labor during downtime through no fault of an employee as a guarantee payment, referring it as an element of the basic salary instead.

Key words: remuneration, wages, salary, guarantee payments, downtime, interest.

Актуальність проблеми. В умовах вжиття обмежувальних заходів, спрямованих на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, а також в умовах певного економічного спаду актуалізуються питання гарантій прав та інтересів працівника та роботодавця у випадках простою.

Але і без вказаних факторів тематика диференційованого правового регулювання трудових відносин в умовах простою з практичної точки зору була майже завжди в більшій чи меншій мірі актуальною.

Чинне позитивне правове регулювання трудових відносин у випадках простою включає такі основні елементи: 1) визначення поняття простою (ч. 1 ст. 34 КЗпП України (Кодекс законів про працю України..., 1971)); 2) регулювання тимчасового переведення працівників у разі простою (ч. 2 ст. 34 КЗпП України); 3) регулювання оплати часу простою (ч.ч. 1, 3, 4 ст. 113 КЗпП України). Слід звернути увагу на те, що таке регулювання є майже виключно централізованим і не допускає договірних елементів (хоча можна погодитися із тим, що розмір оплати часу простою може бути збільшено у колективному договорі – принаймні щодо роботодавців, заснованих на приватній власності (Ротань, Зуб, Сличинський, 2007: 483)), а отже є досить негнучкою. Отже, по суті, лише дві юридичні гарантії прав та інтересів працівника передбачено для випадків простою – тимчасове переведення і оплата часу простою. Найефективнішою та найбільш дієвою з них є остання.

Регулювання оплати часу простою є диференційованим залежно від причин такого простою та вини працівника:

1) відповідно до ч. 1 ст. 113 КЗпП України, «час простою не з вини працівника [...] оплачується з розрахунку не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові розряду (окладу)»;

2) відповідно до ч. 3 ст. 113 КЗпП України, «за час простою, коли виникла виробнича ситуація, небезпечна для життя чи здоров'я працівника або для людей, які його оточують, і навколишнього природного середовища не з його вини, за ним зберігається середній заробіток»;

3) відповідно до ч. 4 ст. 113 КЗпП України, «час простою з вини працівника не оплачується».

Таким чином, у найпоширеніших випадках – простій не з вини працівника (ч. 1 ст. 113 КЗпП) без пільгових причин (ч. 4 ст. 113 КЗпП) – оплата часу простою здійснюється у розмірі, завідомо меншому, аніж середній заробіток працівника.

У зв'язку із цим виникає питання щодо відповідності саме такого – зменшеного – розміру оплати праці у випадку простою як прямим приписам позитивного права, так і правовим принципам, ідеям та цінностям галузевого та загальнонаціонального характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Традиційно оплата простою відноситься до гарантійних виплат (Зайкин, Шкурко, 1968: 11; Щербина. 2008: 237; Іншин, 2012: 318–319), сутність яких зводиться до оплати періодів невиконання працівником трудових обов'язків (зокрема – безпосередньо тієї роботи, яка складає його трудову функцію). Так, А.Д. Зайкін, та С.І. Шкурко 1968 року визначали гарантійні виплати як «виплати, які здійснюються у випадках, коли працівник не виконував роботу на підприємстві (установі), з яким він перебуває в трудових відносинах, з причин, які визнаються законом поважними» (Зайкин, Шкурко, 1968: 11). До нашого часу розуміння гарантійних виплат майже не змінилося: А.Б. Парінов (2019 рік) у тематичному дисертаційному дослідженні визначає гарантійні виплати як « грошові суми, що сплачуються роботодавцем у визначеному законодавством порядку з передбачених трудовим, колективним договором чи законом підстав неможливості працівником виконувати трудові обов'язки, з метою охорони та захисту

реалізації права працівника на охорону праці, соціальний захист та комфортний рівень життя, а також забезпечення його матеріальних інтересів» (Парінов, 2019: 21).

На жаль, питанням оплати часу простою приділяється досить невелика увага навіть у профільних монографічних дослідженнях з питань оплати праці та гарантій в трудовому праві. Так, більшість дослідників профільної тематики просто констатують існування, побіжно згадують таку «гарантійну» виплату (Парінов, 2019: 26, 171; Севастьяненко. 2018: 17, 54, 56, 71, 175; Кохан, 2008: 127, 153; Фартушок, 2017: 41–42; Багрій, 2017: 90, 91, 115, 136; Ганечко, 2018: 34, 114, 133, 221; Островерх, 2009: 15, 18).

Таким чином, здебільшого дослідженням у сфері оплати праці та гарантійних виплат бракує критичного ставлення до регулювання оплати часу простою. У зв'язку із цим на особливу увагу заслуговує спроба О.С. Волохова критично проаналізувати оплату часу простою за національним законодавством в сенсі його співвідношення із міжнародно-правовими нормами. О.С. Волохов зазначає: наступне: «згідно зі ст. 1 Конвенції МОП № 95 (Конвенція Міжнародної організації праці..., 1949) термін «заробітна плата» означає, «незалежно від назви й методу обчислення, будь-яку винагороду або заробіток, які можуть бути обчислені в грошах, і встановлені угодою або національним законодавством, що їх роботодавець повинен заплатити, на підставі письмового або усного договору про наймання послуг, працівникові за працю, яку виконано, чи має бути виконано, або за послуги, котрі надано, чи має бути надано» [...] Проте у ст. 94 КЗпП наголошується, що заробітна плата – це «винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу». Як бачимо, існує значна відмінність між визначенням заробітної плати у вітчизняному законодавстві та Конвенції МОП № 95. У Конвенції йдеться не лише про винагороду за виконану працівником роботу, але й про винагороду за роботу, яка повинна була бути виконана. Таким чином, заробітна плата у розумінні Конвенції № 95 повинна бути виплачена у повному обсязі навіть у випадку простою виробництва з вини роботодавця. Всупереч цьому, у ст. 113 КЗпП міститься норма, відповідно до якої «час простою не з вини працівника оплачується з розрахунку не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові розряду (окладу)» [...] На думку дисертанта під час простою виробництва по вини роботодавця, працівник, який позбавлений

можливостей альтернативного працевлаштування, повинен отримувати заробітну плату у повному обсязі, як того вимагає Конвенція МОП № 95. Це, крім іншого, додатково стимулюватиме роботодавця швидше ліквідувати зупинку виробництва або ж прийняти рішення про звільнення працівників із забезпеченням усіх соціальних гарантій, що надаються при звільненні» (Конвенція Міжнародної організації праці..., 2013: 88–89).

Однак, звичайно, питання правомірності зниженої оплати праці при простої має значно більше аспектів, аніж просто невідповідність нормам Конвенції МОП № 95.

Метою цієї статті є з'ясування відповідності правового регулювання оплати часу простою не з вини працівника у зменшеному розмірі позитивному праву, правовим принципам, ідеям та цінностям галузевого та загальнонаціонального характеру, а також балансу інтересів та відповідальності працівника та роботодавця. Тезою цієї роботи є необхідність збереження за працівником на час простою не з його вини середнього заробітку.

Виклад основного матеріалу. Історичний аспект. В історичній ретроспективі інститут простою часом був набагато сприятливішим для працівника, аніж нині.

В.І. Щербина та М.І. Іншин повідомляють, що згідно із проектом Закону про трудовий договір (за часів Тимчасового Уряду в Росії), «за найнятим зберігалось право на винагороду й у тому випадку, якщо він протягом робочого часу був готовий і здатний працювати, але не працював з вини наймача чи за обставинами, пов'язаними з підприємством або господарством наймача» (Іншин, Щербина, 2012: 318).

Кодекс законів про працю 1918 року (Кодекс законів о труде 1918 года...) передбачав (ст. 76), що «трудящий отримує винагороду лише за дійсно виконану роботу. Якщо невиконання роботи протягом робочого дня було викликано причинами, які не залежать від трудящого (простій випадковий або з вини адміністрації), то винагорода сплачується за надання праці для виконання прийнятої на себе роботи, і її розмір повинен відповідати при поденній роботі поденним тарифними ставками, а при відрядній роботі – середньому денному заробітку відповідного трудящого».

Аналогічні по суті норми містив Кодекс законів про працю 1922 року [16]. Стаття 87 передбачала, що «за робітниками і службовцями, залишеними на підприємствах і установах, які зупинили призупинили свою роботу на строк до одного місяця, зберігається заробіток в розмірі

їх тарифної ставки [...] У разі припинення роботи підприємства або установи на строк не більше трьох днів, оплата службовців і робітників за час простою здійснюється за середнім заробітком.

Відхід від подібної практики регулювання відбувся у 1930-х рр. Постановою РНК РСФРР від 02.07.1929 року «Про заходи щодо зміцнення трудової дисципліни на підприємствах промисловості і транспорту» підкреслювався шкідливий вплив простоїв та доручалося НКП РСФРР в розробити проект постанови про порядок оплати простоїв, розробивши його в напрямку встановлення більшої зацікавленості робітників у скороченні простоїв (Андрюшин, 2012: 121, 123).

30.12.1931 року прийнято постанову ЦВК і РНК СРСР «Про заходи щодо впорядкування оплати простою та браку на виробництві і транспорті» (О мероприятиях по упорядочению оплаты..., 1931), відповідно до якої простій з вини працівника не підлягав оплаті, а час простою не з вини працівника оплачувався в розмірі 1/2 тарифної ставки «погодинної оплати працівників відповідної кваліфікації», і лише в окремих галузях господарства (металургія, гірничорудна і коксохімічна промисловість) – в розмірі 2/3 тарифної ставки. Також передбачалося у випадку простою переведення без згоди працівника на іншу роботи зі збереженням середнього заробітку за попередньою роботою.

А постановою НКП СРСР «Про порядок оплати простою і браку» від 01.06.1932 року на працівника було покладено обов'язок негайно повідомляти роботодавця про простій та всі причини, які можуть призвести до простою, під загрозою неоплати часу простою та накладення інших стягнень. Крім того, постанова вимагала негайного переведення працівників на іншу роботу у разі простою (Андрюшин, 2012: 238). В тому числі в розмірі 1/2 тарифної ставки почали оплачувати простой внаслідок несприятливої температури повітря (Андрюшин, 2012: 239).

Кінець 1920-х – початок 1930-х років – це час початку так званої «індустріалізації», в інтересах якої влада була ладна на будь-які заходи, аби максимально експлуатувати людську працю. Тому описані вище зміни – це не випадкові явища, а закономірні елементи системної делібералізації трудового законодавства (аж до примусового закріплення працівників на роботі та кримінального переслідування за трудові порушення), яка в подальшому досягла двох пікових значень – в розпал індустріалізації та під час Другої світової війни. Ідейною основою цих трансформацій було споживацьке та експлуаторське відношення держави, яка водно-

час була єдиним роботодавцем, до найманої праці навіть не як до товару, а як до ресурсу, який людина зобов'язана поставляти державі, отримуючи натомість часто лише можливість на мінімальному рівні відтворювати свою здатність до праці.

Основи законодавства Союзу ССР і союзних республік про працю від 15.07.1970 року (Основы законодательства Союза ССР и союзных..., 1970) привели регулювання оплати простою у той стан, приблизно в якому він знаходиться і зараз. Жорсткі норми 1930-х років були дещо послаблені. Основи законодавства передбачали оплату простою не з вини працівника в розмірі з розрахунку не нижче 2/3 тарифної ставки встановленого працівникові розряду (окладу). Простій з вини працівника оплаті не підлягав.

Таким чином, сучасне правове регулювання оплати часу простою є прямим спадком найгірших зразків радянського трудового права. З іншого боку, чинне регулювання є менш сприятливим для працівника, аніж воно було ще 100 років (!) тому за часів радянської влади (!) – до 1930-х років.

Сучасне правове регулювання оплати часу простою є можливим і не відторгається явно системою національного права через те, що в ньому, а конкретно у легальному визначенні поняття «заробітна плата» («винагорода [...], яку [...] роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу» – ст. 94 КЗпП, ст. 1 Закону України «Про оплату праці» [20]) гіперболізованим чином втілено такий принцип інституту оплати праці як принцип «оплати за працю» або «оплати за працею», який у абсолютизованому вигляді єдиним мірилом оплати, яка підлягає виплаті працівникові поза сумнівом, вважає реально виконану роботу.

Внаслідок цього і догмою права, і доктриною трудового права оплата часу простою часто розглядається не як оплата за виконання працівником свого основного обов'язку за трудовим договором, а як гарантійна виплата, яку держава «з панського плеча» змушує роботодавця сплачувати працівникові, нібито цим захищаючи «слабшого» працівника.

Саме цим і обґрунтовується зменшений розмір оплати часу простою не з вини працівника. Як зазначали, наприклад, А.Д. Зайкін, та С.І. Шкурко, «Основна відмінність між заробітною платою та гарантійними виплатами полягає у підставах виникнення правовідносин щодо заробітної плати та щодо [гарантійних] виплат. У відносинах щодо заробітної плати права і обов'язки сторін визначаються принципом

відплатності трудових правовідносин [...] Будь-яка виконана [...] робота має бути оплачена, тобто юридична особа [...] зобов'язана видати заробітну плату за фактично виконану роботу [...] Відповідно, підставою виникнення правовідносин щодо заробітної плати є фактично виконана робота [...] [В свою чергу,] всі гарантійні виплати мають спільну родову ознаку, яка полягає у відсутності зв'язку між виплатою і роботою або затратами праці на даному підприємстві [...] Гарантійні виплати, на відміну від заробітної плати, не обумовлені принципом відплатності трудових правовідносин. Вони мають аліментарний характер, оскільки не засновані на витратах праці [і] виконанні роботи [...], їх розміри неспівставні із витратами праці. Якщо [...] заробітна плата виплачується без будь-яких вказівок закону [...] в силу самого факту виконання роботи, то гарантійні виплати здійснюються лише у випадках, прямо передбачених законом, в силу його приписів. При цьому замало встановити факт звільнення від роботи, необхідно ще мати вказівку закону про обов'язок юридичної особи [...] виплатити замість заробітної плати той чи інший вид гарантійних виплат» (Зайкин, Шкурко 1968: 12–13).

Такий підхід законодавства та доктрини видається нам докорінно невірним. Адже трудовий договір, як впливає із ч. 1 ст. 21 КЗпП України, – це угода між працівником і роботодавцем, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

З цього впливає, що відповідальність за організацію роботи, а також за неможливість її провадження – за умови відсутності вини працівника – несе роботодавець. Навіть у випадку, коли у простої немає вини в тому числі і роботодавця, він має нести негативні наслідки простою, оскільки саме на роботодавцеві лежать всі ризики здійснюваної ним діяльності.

Навіть в радянській науці трудового права визнавалося, що при простої можлива ситуація, коли «поведінка [працівника] є бездоганною, а міра праці проте не виконується» (Процевський, 1972: 192). Виникає закономірне питання: чому, зробивши все від нього залежне для виконання умов трудового договору, працівник має отримувати лише частину звичайної оплати, поділяючи таким чином вину або ризики роботодавця? Очевидно, що такий підхід не відповідає ані правовій суті трудових відносин, ані

загально правовому принципу справедливості.

На нашу думку, момент виникнення права на звичайний (в повному розмірі) заробіток слід перенести із моменту фактичного виконання працівником обумовленої трудовим договором роботи на момент вжиття працівником всіх залежних від нього (з урахуванням його трудової функції) розумних заходів для того, аби він міг фактично виконувати обумовлену трудовим договором роботу. Оплату ж часу простою слід вважати не гарантійною виплатою, а звичайним елементом заробітної плати.

Правове регулювання трудових відносин, як і правове регулювання будь-яких інших суспільних відносин, об'єктивно необхідне там, де є потреба узгодження розбіжних інтересів їх учасників.

У правовому регулюванні відносин щодо оплати часу простою простежується поєднання інтересів працівника, роботодавця, а також публічних інтересів, основним суб'єктом та виразником яких є держава.

Тут слід зазначити, що ми поділяємо думку Т.М. Лежнєвої про те, що «Необхідно розрізняти щонайменше два явища: соціальний доправовий інтерес та правовий інтерес (також відомий як «законний» чи «охоронюваний законом»). Соціальні доправові інтереси є об'єктивними соціальними інтересами, які за умови їх типовості та значущості стають рушійною силою, передумовою, джерелом правового регулювання суспільних відносин, багато в чому визначаючи його зміст та спрямованість» (Лежнєва, 2016: 182).

Отже, в даному випадку мова йде само про такі «доправові» інтереси. Ключовим інтересом роботодавця у трудових відносинах є раціональне (передусім за співвідношенням витрат та корисного результату) використання праці (її процесу та/або уречевлених результатів) працівника; ключовим інтересом працівника є раціональне (передусім за співвідношенням витрат праці (та/або часу) та оплати праці) застосування (утилізація) власної здатності до праці. Інтерес роботодавця задовольняє його потреби вищого характеру – зокрема, здійснення та досягнення цілей господарської діяльності, громадської діяльності, публічно-управлінської діяльності тощо. Інтерес працівника зводиться в кінцевому рахунку до задоволення його потреби в належному – і за можливості якомога кращому рівні життя. Таким чином, інтереси працівника та роботодавця є протилежними, однак взаємозалежними. Однак між працівником та роботодавцем існують дві значні відмінності, які потрібно враховувати при намаганні засобами права врегулювати їх доправові інтереси.

По-перше, працівник у задоволенні таких інтересів є значно менш мобільним, ніж роботодавець. Хоча право не обмежує кількості роботодавців, з якими працівник одночасно може перебувати у трудових відносинах, природно, що ця кількість є суттєво обмеженою. В свою чергу, роботодавець свої потреби та інтереси може задовольняти, використовуючи працю будь-якої кількості осіб та за потреби корегуючи таку кількість через зміни штатного розпису. По-друге, вигодонабувачем діяльності роботодавця, в якій використовується наймана праця, є сам роботодавець; він здійснює цю діяльність добровільно, на власний ризик, правомірно очікуючи на всі блага, які така діяльність приносить; відповідно, на роботодавця мають покладатися і всі ризики цієї діяльності. Ці два аспекти передусім означають, що на працівника не можуть, виходячи із принципів справедливості, добросовісності, розумності, покладатися будь-які негативні наслідки простою не з його вини; відповідні ризики та відповідальність мають покладатися на роботодавця.

Цікавими є і інтереси держави у цих відносинах. Звичайно, у випадках використання найманої праці державою остання має такі ж інтереси як і роботодавець. Однак держава як така також врахувала при регулюванні відносин оплати простою публічні інтереси. Так, ч. 3 ст. 113 КЗпП України передбачає, що «за час простою, коли виникла виробнича ситуація, небезпечна для життя чи здоров'я працівника або для людей, які його оточують, і навколишнього природного середовища не з його вини, за ним зберігається середній заробіток». Таким чином, держава сприяє захисту життя та здоров'я людей і навколишнього природного середовища, що є, в цілому, публічним благом. Однак в цій нормі відсутня будь-яка трудо-правова логіка. Чому простій у звичайних умовах працівника має оплачуватися в меншому розмірі, аніж простій в умовах небезпеки? Виходить, що держава, розуміючи, що працівник, невдоволений скороченням оплати за час простою, може приховати

ситуацію небезпеки, «підкупує» працівника за рахунок роботодавця. Тобто законодавець цілком усвідомлює несправедливість загального порядку оплати простою. Особливо цинічним кейсом у зв'язку із цим є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 № 540-IX (Про внесення змін до деяких законодавчих актів..., 2020), яким передбачено, що простій на період оголошення карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, оплачується не у пільговому порядку (середній заробіток; ч. 3 ст. 113 КЗпП України), а у звичайному (з розрахунку не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові розряду (окладу); ч. 1 ст. 113 КЗпП України).

Таким чином, інтереси працівника недостатньо захищені правовим регулюванням оплати праці за час простою не з вини працівника, яке не відповідає загальноправовим принципам та цінностям справедливості, добросовісності та розумності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Правове регулювання оплати часу простою не з вини працівника у зменшеному розмірі не відповідає позитивному праву, правовим принципам, ідеям та цінностям галузевого та загальнонаціонального характеру, а також балансу інтересів та відповідальності працівника та роботодавця.

У зв'язку із цим пропонується наступне. 1. Передбачити в національному трудовому праві, що за час простою не з вини працівника за ним зберігається середній заробіток. 2. Переглянути доктринальну кваліфікацію оплати часу простою не з вини працівника як гарантійної виплати, віднісши її натомість до основної заробітної плати.

Подальші наукові розвідки з порушеної тематики можуть мати своїм предметом альтернативні правові засоби узгодження інтересів сторін трудових правовідносин у випадку простою не з вини працівника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. Ротань В.Г., Зуб В.І., Стичинський Б.С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. 8-е вид. Київ : А.С.К., 2007. 944 с.
3. Зайкин А.Д., Шкурко С.И. Правовые вопросы организации оплаты труда рабочих. Москва : Юридическая литература, 1968. 208 с.
4. Щербина В.І. Трудове право України Підручник. Київ : Істина. 2008. 384 с.
5. Трудове право : підручник / за ред. проф. М.І. Іншина та доц. В.І. Щербини. Харків : НікаНова, 2012. 560 с.

6. Парінов А.Б. Гарантійні та компенсаційні виплати у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2019. 203 с.
7. Севаст'яненко К.О. Єдність та диференціація правового регулювання оплати праці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Сєвєродонецьк, 2018. 177 с.
8. Кохан В.П. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Івано-Франківськ, 2008. 217 с.
9. Фартушок Т.Б. Захист права працівників на оплату праці удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2017. 194 с.
10. Багрій В.А. Правове регулювання додаткової заробітної плати в Україні удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2017. 208 с.
11. Ганечко О.М. Трудові правовідносини у сфері оплати праці в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Острів, 2018. 398 с.
12. Островерх А.М. Гарантійні та компенсаційні виплати за законодавством України в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 226 с.
13. Конвенція Міжнародної організації праці № 95 про захист заробітної плати від 01.07.1949 № 95. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_146.
14. Волохов О.С. Міжнародні правові акти як джерела трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2013. 240 с.
15. Кодекс законов о труде 1918 года / Приложение из учебного пособия И.Я. Киселева «Трудовое право России» (Москва, 2001). URL: http://www.hist.msu.ru/Labour/Law/kodex_18.htm.
16. Кодекс законов о труде РСФСР 1922 года / Приложение из учебного пособия И.Я. Киселева «Трудовое право России» (Москва, 2001). URL: http://www.hist.msu.ru/Labour/Law/kodex_22.htm.
17. Андришин Е.А. Из истории трудового законодательства СССР и политики советского правительства в области трудовых ресурсов. Москва : Новый хронограф, 2012. 464 с.
18. О мероприятиях по упорядочению оплаты простоя и брака на производстве и транспорте: Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 30.12.1931 года. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3815.htm.
19. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о труде от 15.07.1970. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_7348.htm.
20. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. ст.121.
21. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений. Москва : Юридическая литература, 1972. 288 с.
22. Лежнева Т.М. Деякі методологічні питання дослідження правового інтересу в трудовому праві. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2016. 426 с. С. 181–184.
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. ст. 123.

REFERENCES:

1. Kodex zakoniv pro prazu Ukraini vid [The Labor Code of Ukraine] 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. Rotan, V.G., Zub, V.I., Stichinski, B.S. (2007). Naukovo-praktichni komentar do zakonodavstva Ukraini pro prazu. 8-e vid. Kiiv: A.S.K., 944 s. [in Ukrainian].
3. Zaikin, A.D., Shkurko, S.I. (1968). Pravovii voprosi organizazii oplati truda rabochih. Moscow: Yuridicheskaya literatura, 208 s. [in Ukrainian].
4. Scherbina, V.I. (2008). Trudove pravo Ukraini Pidruchnik. Kiiv: Istina. 384 s. [in Ukrainian].
5. Trudove pravo : pidruchnik / za red. prof. M.I. Inshina ta doz. V.I. Sherbini. Kharkiv: Nika.Nova, 2012. 560 s. [in Ukrainian].
6. Parinov, A.B. (2019). Garantiyni ta kompensatsiyni viplati u trudovomu pravi Ukraini: dus. ...kand. urid. nauk. : 12.00.05. Kiiv, 203 s. [in Ukrainian].
7. Sebastyanenko, K.O. (2018). Ednist ta diferenziacia pravovogo reguluvannya oplati prazi : dis. ... kand. urid. nauk : 12.00.05. Severodonetsk, 177 s. [in Ukrainian].
8. Kohan, V.P. (2008). Garantii trudovih prav prazivnikov ta shlyahi ih udoskonalennya : dis. ... kand. urid. nauk : 12.00.05. Ivano-Frankivsk, 217 s. [in Ukrainian].

9. Phartushok, T.B. (2017). Zahist prava prazivnikov na oplatu prazi udoskonalennya : dis. ...kand. urid. nauk. : 12.00.05. Kiiv, 194 s. [in Ukrainian].
10. Bagrii, V.A. Pravove reguluvannya dodatkovoi zarobitnoi plati v Ukraini udoskonalennya : dis. ...kand. urid. nauk. : 12.00.05. Kiiv, 201 208 s. [in Ukrainian].
11. Ganechko, O.M. Trudovi pravovidnosini u sferi oplati prazi v Ukraini : dis. ...d-ra urid. nauk : 12.00.05. Ostrig, 2018. 398 s. [in Ukrainian].
12. Ostroverh, A.M. Garantiini ta kompensaziini viplati za zakonodavstvom Ukraini v umovah rinkovoi ekonomiki : dis. ...kand. urid. nauk. : 12.00.05. Kharkiv, 2009. 226 s. [in Ukrainian].
13. Konvenzia Mizhnarodnoi organizazii prazi № 95 pro zahist zarobitnoi plati vid 01.07.1949 № 95. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_146.
14. Volohov, O.S. (2013). Mizhnarodni pravovi akti yak dzherela trudovogo prava Ukraini : dis. ...kand. urid. nauk. : 12.00.05. Kiiv, 240 s. [in Ukrainian].
15. Kodex zakonov o trude 1918 goda / Prilozhenie iz uchebnogo posobia I.A. Kiseleva "Trudovoe pravo Rosii" (Moscow, 2001) URL: http://www.hist.msu.ru/Labour/Law/kodex_18.htm.
16. Kodex zakonov o trude RSHSR 1922 goda / Prilozhenie iz uchebnogo posobia I.A. Kiseleva "Trudovoe pravo Rosii" (Moscow, 2001) URL: http://www.hist.msu.ru/Labour/Law/kodex_22.htm.
17. Andrushin, E.A. (2012). Iz istorii trudovogo zakonodatelstva SSSR i politiki sovetskogo pravitelstva v oblasti trudovih resursov. Moscow : Novii hronograf, 464 s. [in Ukraine.]
18. O meropriyatiyah po uporadocheniu oplati prostoya i braka na proizvodstve i transporte: Postanovlenie ZIK SSSR, SNK SSSR ot 30.12.1931 goda. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3815.htm.
19. Osnovi zakonodatelstva Souza SSR i souznh respUBLIC o trude ot 15.07.1970. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_7348.htm.
20. Pro oplatu prazi : Zakon Ukraini vid 24.03.1995 № 108/95-VR. Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. 1995. № 17. st.121.
21. Prozevskii, A.I. (1972). Metod pravovogo regulirovania trudovih otnoshenii. Moscow : Yuridicheskaya literatura, 288 s. [in Russian.]
22. Lezhneva, T.M. (2016). Deyaki metodologichni pitanna doslidzhenna pravovogo interesu v trudovomu pravi. Sphera dii trudovogo prava ta pravasocialnogo zabezpechennya : materialy V Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 28 zhovtnya 2016 r.) ; za zag. red. K.U Melnika. Kharkiv : HNUVS, 426 s. S. 181-184. [in Ukraine.]
23. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukraini, spryamovanih na zabezpechennya dodatkovih socialnih ta ekonomichnih garanti u zvyazku z poshirennyam koronavirusnoi hvorobi (COVID 19) : Zakon Ukraini vid 30.03.2020 № 540-IH. Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. 2020. № 18. st. 123.

УДК 346.27

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-3>

Ганна ІЛЮЩЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», просп. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна, 49005

ORCID: 0000-0002-6288-779X

Бібліографічний опис статті: Ільющенко, Г. (2021). Актуальні питання правового режиму майна кооперативів. *Law. State. Technology*, 1, 20–25, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-3>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА КООПЕРАТИВІВ

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується різноманітністю організаційно-правових форм господарювання, у тому числі кооперативів, які є частиною єдиного економічного комплексу країни нарівні з іншими учасниками господарських відносин.

Метою статті є аналіз проблем господарсько-правового регулювання правового режиму майна кооперативів та обґрунтування шляхів їх вирішення. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, зокрема: 1) дослідження особливостей пайового, неподільного, резервного й спеціального фондів кооперативу; 2) аналіз проблем правового забезпечення порядку формування та використання майна кооперативів й 3) обґрунтування напрямів вдосконалення правового режиму майна кооперативу та розроблення змін до законодавства про кооперацію.

Методологія. Застосування методів порівняльного правового дослідження, системного та структурно-функціонального аналізу дозволило обґрунтувати доцільність оптимізації правового регулювання майнових відносин у виробничих, обслуговуючих та споживчих кооперативах.

Наукова новизна. У статті розглядається особливості правового режиму майна різних видів кооперативів у сучасних умовах господарювання. Проаналізовано недоліки правового регулювання майнових фондів кооперативів та запропоновано зміни до діючого законодавства про кооперацію.

Як висновок, у статті наголошується, що вдосконалення правового режиму майна кооперативів дозволить усунути окремі недоліки чинного законодавства про кооперацію та слугуватиме ефективному правозастосуванню у цій сфері правовідносин. Зокрема, пропонується закріпити у Законі «Про кооперацію», що пай, з урахуванням внесків до резервного і спеціального фондів, є персоніфікованими і у сумі визнають загальну частку члена кооперативу у майні кооперативу. У разі виходу або виключення з кооперативу, фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки у грошовій формі, якщо інше не передбачено статутом кооперативу. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу.

Ключові слова: кооператив, пай, пайовий фонд, неподільний фонд, законодавство про кооперацію, правовий режим майна.

Hanna ILIUSHCHENKO

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Civil, Economic and Environmental Law, Dnipro University of Technology, 19 av. Dmytra Yavornytskoho, Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: 0000-0002-6288-779X

To cite this article: Iliushchenko, H. (2021). Aktualni pytannia pravovoho rezhymu maina kooperatyviv [Actual issues of the legal regime of cooperative property]. *Law. State. Technology*, 1, 20–25, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-3>

ACTUAL ISSUES OF THE LEGAL REGIME OF COOPERATIVE PROPERTY

The modern development of Ukrainian society is characterized by a variety of organizational and legal forms of business, including cooperatives, which are part of a unified economic complex of the country along with other participants in economic relations.

The aim of the article is to analyze the problems of economic and legal regulation of the legal regime of property of cooperatives and justify the ways to resolve them. Realization of the set purpose provides the decision of a number of **problems**, such as: 1) research of features of share fund, indivisible fund, reserve and special funds of cooperative; 2) analysis of problems of legal provision of the procedure for the formation and use of property of cooperatives and

3) justification of directions for improving the legal regime of property of cooperative and development of amendments to the legislation on cooperation.

Methodology. The application of methods of comparative legal research, system and structural-functional analysis allowed to justify the feasibility of optimizing the legal regulation of property relations in production, service and consumer cooperatives.

Scientific novelty. The article considers the features of the legal regime of property of different types of cooperatives in modern economic conditions. The shortcomings in legal regulation of the property funds of cooperatives are analyzed and changes to the current legislation on cooperation are proposed.

In conclusion, the article emphasizes that the improving the legal regime of property of cooperatives will eliminate some shortcomings of the current legislation on cooperation and will serve for effective law enforcement in this area of legal relations. In particular, it is proposed in the Law "On Cooperation" to establish that the shares, taking into account contributions to the reserve and special funds, are personalized and in total determine the common part of the cooperative member in the property of the cooperative. The person has the right to receive his common part in cash in case of withdrawal or exclusion from the cooperative, unless otherwise provided by the charter of the cooperative. The term and other conditions for the cooperative member to receive common part shall be established by the cooperative's charter.

Key words: cooperative, share, share fund, indivisible fund, legislation about cooperation, legal regime of the property.

Актуальність проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства характеризується різноманітністю організаційно-правових форм господарювання, у тому числі кооперативів (виробничих, обслуговуючих, споживчих). Вони є частиною єдиного економічного комплексу країни нарівні з іншими учасниками господарських відносин. Закон України «Про кооперацію», на жаль, не вирішує всіх питань правового забезпечення організації та діяльності кооперативів. Слід відмітити суперечливість і плутаність окремих положень кооперативного законодавства, зокрема, у вирішенні майнових питань, що виникають у різних видах кооперативів. Подальше становлення ринкових відносин лишає проблему належного правового забезпечення майнових відносин у кооперативах в Україні відкритою, а отже і надзвичайно актуальною.

Кооператив є первинною ланкою системи кооперації і створюється внаслідок об'єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою поліпшення такими особами свого економічного стану, вирішення соціально-побутових та інших питань. Метою кооперації є задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю (Про кооперацію: Закон України..., 2003). Серед основних завдань кооперації, що сприяють сталому розвитку національної економіки та становленню засад демократичного розвитку суспільства, слід назвати: створення системи економічної і соціальної самопомогі населення та суб'єктів господарювання; залучення

у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів, підвищення трудової і соціальної активності населення; створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних наукових досліджень, присвячених аналізу правового становища кооперативу, у тому числі правового режиму його майна, слід відмітити праці Я.З. Гаєцька-Колотило, В.М. Масіна, В.І. Семчик, В.Ю. Уркевича, В.О. Коверзнева [2–6]. Проте більшість наукових робіт присвячено проблемам майнових відносин у сільськогосподарських кооперативах Гаєцька-Колотило, 2003; Масін, 2005; Уркевич, 2001)]. Аналізу правового статусу виробничих кооперативів, і, зокрема, майнових відносин у кооперативі, присвячена монографія В.О. Коверзнева (Коверзнев, 2013). Спеціального комплексного дослідження правового режиму майна різних видів кооперативів в умовах ринкових відносин в Україні майже не проводилося.

Метою статті є визначення проблем господарсько-правового регулювання правового режиму майна кооперативів, на підставі детального аналізу нормативно-правових джерел, що регламентують майнові відносини у різних кооперативах, та вироблення пропозицій щодо удосконалення законодавства про кооперацію.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до завдань і характеру діяльності, кооперативи поділяються на виробничі, обслуговуючі та споживчі. За напрямками діяльності кооперативи можуть бути житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними,

транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо. Законодавство про кооперацію базується на нормах Конституції України, Цивільного кодексу України (далі – ЦК), Господарського кодексу України (далі – ГК), Закону України «Про кооперацію», інших нормативно-правових актів з питань кооперації. Господарська діяльність кооперативів повинна здійснюватися відповідно до вимог глави 10 Господарського кодексу України та інших законів. Особливості створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів (виробничих, обслуговуючих) визначено Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Відносини, пов'язані із створенням і діяльністю споживчої кооперації, регулюються ст. 111 ГК України, Законом України «Про споживчу кооперацію» та іншими нормативно-правовими актами України.

Кооперативи мають право провадити будь-яку господарську діяльність, передбачену статутом і не заборонену законом. Для досягнення мети своєї діяльності кооператив набуває та використовує майно, фінансові та інші ресурси. Джерелами формування майна кооперативу є: вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї; майно, добровільно передане кооперативу його членами; кошти, що надходять від провадження господарської діяльності; кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій; грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних; інші надходження, не заборонені законодавством.

Кооператив є власником будівель, споруд, грошових та майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом. Володіння, користування та розпорядження майном кооперативу здійснюють органи управління кооперативу відповідно до їх компетенції, визначеної статутом кооперативу (Про кооперацію: Закон України від 10.07.03 р., 2003: ст. 19).

Для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди. Пайовий фонд формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів кооперативу при створенні кооперативу і є одним із джерел формування майна кооперативу. Пай – це майновий поворотний

вклад члена (асоційованого члена) кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, в тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки. Додатковим паєм є добровільний грошовий чи інший майновий поворотний вклад члена (асоційованого члена) кооперативу понад пай у пайовому фонді кооперативу.

Пай кожного члена кооперативу формується за рахунок разового внеску або часток протягом певного періоду. Майнові внески оцінюються в грошовій формі. Розмір паю члена кооперативу залежить від фактичного його внеску до пайового фонду. Статутом виробничого кооперативу може бути передбачено кілька варіантів визначення розмірів пайових внесків: пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його діяльності та встановлення їх у рівних частинах. Члени виробничого кооперативу можуть передавати як пайовий внесок право користування належною їм земельною ділянкою у порядку, визначеному земельним законодавством. Слід погодитися з В.Ю. Уркевичем, який відмежовує юридичні категорії – пай і пайовий внесок. До паю, основу якого становить пайовий внесок, включаються також додаткові внески (якщо такі є) та частка майна кооперативу, котра була розподілена на паї членів (Уркевич, 2001: 72).

Неподільний фонд створюється в обов'язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Порядок відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу. З урахуванням того, що цей фонд є обов'язковим для кожного виду кооперативу, вважаємо за доцільне закріпити у законодавстві мінімальний розмір щорічних відрахувань до нього (у відсотках до чистого прибутку кооперативу). Відповідно до ст. 20 Закону «Про кооперацію» неподільний фонд не може бути розподілений між членами кооперативу, крім випадків, передбачених законом. Але ст. 2 цього Закону встановлює інше: неподільний фонд не підлягає розподілу між пайовиками. В свою чергу, ст. 29 Закону «Про кооперацію» конкретизує, що майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям) або зараховується до доходу бюджету. При цьому у рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна.

Резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу та інших

не заборонених законодавством надходжень (зокрема, за рахунок перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги). Використовуються кошти резервного фонду для покриття можливих втрат (збитків) (ст. 20 Закону «Про кооперацію»), для покриття шкоди від надзвичайних ситуацій (ст. 2 Закону «Про кооперацію»). Слід зазначити, що друге формулювання значно звужує сферу використання коштів резервного фонду кооперативу і тому потребує уточнень.

Спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень для забезпечення його статутної діяльності і використовується за рішенням органів управління кооперативу. Цільові внески – це грошові, інші майнові та немайнові цінності членів кооперативу, що вносяться понад пай для забезпечення статутної діяльності кооперативу.

На відміну від інших видів кооперативів, виробничі кооперативи провадять господарську діяльність з метою отримання прибутку. Інші кооперативи надають послуги своїм членам, не маючи на меті одержання прибутку. Як суб'єкт господарювання виробничий кооператив бере участь у різних господарських правовідносинах. Відповідно до положень ГК України майнову основу цих правовідносин становить право колективної власності виробничого кооперативу на належне йому майно. Саме це право дозволяє визначити виробничий кооператив як підприємство колективної власності. Суб'єктом колективної власності є виробничий кооператив у цілому як певним чином організований колектив, що здійснює свою діяльність у якості юридичної особи. Кожен виробничий кооператив виступає самостійним і виключним власником належного йому майна. Виробничий кооператив відноситься до таких утворень, щодо яких його члени мають зобов'язальні права, які набуваються ними взамін окремих речових прав. Для цієї форми власності характерним є управління нею через виборні органи, а також право виходу члена кооперативу з його складу з майновим паєм.

Відповідно до ЦК України, який до підприємницьких товариств відносить господарські товариства і виробничі кооперативи, виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових вкладів (Цивільний кодекс України..., 2003: ст. 165). Далі, у ст. 165 ЦК йдеться,

що майно виробничого кооперативу поділяється на паї його членів відповідно до статуту кооперативу. Це положення цивільного законодавства суперечить положенням спеціальних законів у сфері кооперації, а саме Закону «Про кооперацію», який передбачає формування членами кооперативу пайового, неподільного, спеціального, резервного фондів шляхом внесення вступних, пайових, цільових, членських внесків; Закону «Про сільськогосподарську кооперацію», відповідно до якого майно кооперативу поділяється на пайовий і неподільний фонди. Щодо порядку формування майна виробничого кооперативу, то частина 2 ст. 165 ЦК України встановлює, що член виробничого кооперативу зобов'язаний внести до дня державної реєстрації кооперативу не менше десяти відсотків пайового вкладу, а частину, що залишилася, - протягом року з дня його державної реєстрації, якщо інший строк не встановлений статутом кооперативу (Цивільний кодекс України..., 2003: ст. 165).

Майно кооперативу, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом (Про кооперацію: Закон України, 2004: ст. 29). Відповідно ж до ст. 165 ЦК України майно, що залишилося після ліквідації виробничого кооперативу та задоволення вимог його кредиторів, розподіляється між його членами відповідно до їхньої трудової участі, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу. Але досі залишається відкритим питання щодо критеріїв, за якими можна встановити трудову участь члена виробничого кооперативу у його діяльності.

Згідно зі ст. 111 Господарського кодексу України споживча кооперація – це система самоврядних організацій, заснованих на добровільному об'єднанні громадян для спільного ведення некомерційної господарської діяльності, яка є самостійною організаційною формою кооперативного руху. Система споживчої кооперації включає споживчі товариства, спілки різних ланок, кооперативні об'єднання, підприємства та установи названих організацій.

Споживче товариство (кооператив) є первинною ланкою споживчої кооперації і являє собою самостійну організацію громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються з метою поліпшення свого економічного і соціального

стану. На відміну від виробничого кооперативу, споживче товариство належить до некомерційних організацій і може об'єднувати на засадах членства громадян (індивідуальних членів) та комерційні й некомерційні організації (фермерські господарства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства, що поділяють його цілі та інтереси). Кожен член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язково пайового та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів.

Відповідно до ст. 9 Закону «Про споживчу кооперацію» власність споживчої кооперації є однією з форм колективної власності, вона складається з власності споживчих товариств, спілок, підпорядкованих їм підприємств і організацій та їх спільної власності. Власність споживчих товариств утворюється з внесків їх членів, прибутків, одержуваних від реалізації товарів, продукції, послуг, цінних паперів та іншої діяльності, не забороненої чинним законодавством. Ст. 19 Закону «Про кооперацію» і ст. 9 Закону «Про споживчу кооперацію» визначають об'єкти права власності споживчих товариств, які можуть перебувати у спільній володінні споживчих товариств та їх спілок на договірних засадах.

Суб'єктами права власності споживчої кооперації є члени споживчого товариства, трудові колективи кооперативних підприємств і організацій, а також юридичні особи, частка яких у власності визначається відповідними статутами (Про споживчу кооперацію: Закон України..., 1992: ст. 9). Здійснення права власності, тобто володіння, користування та розпорядження майном споживчої кооперації покладено на її органи відповідно до установчих документів (статутів) споживчих товариств, їх спілок (об'єднань).

Як визначено у частині першій статті 21 Закону «Про кооперацію», паї, в тому числі резервного і спеціального фондів, є персоніфікованими і у сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу у майні кооперативу. Ця норма потребує уточнення, адже, виходячи із визначення резервного, неподільного і спеціального фондів кооперативу, а також визначення паю, цільового та інших внесків до майнових фондів кооперативу, стає зрозумілим, що загальна частка члена кооперативу у майні кооперативу повинна складатися не лише з паю (у тому числі додаткового), а також інших внесків до резервного та спеціального фондів кооперативу.

У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошми

або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу, а земельної ділянки - у натурі (Про кооперацію: Закон України..., 2003: ст. 21). З метою захисту майнових прав членів кооперативу, а також самого кооперативу та його кредиторів, вважаємо за доцільне передбачити у законі, що пай має повертатися членам кооперативу саме грошми, і лише у виключних випадках – в натурі відповідно до статуту кооперативу. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому строк одержання зазначеної частки не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу (Про кооперацію: Закон України..., 2003: ст. 21). Слід зазначити, що встановлений законом максимальний строк повернення загальної частки члену кооперативу у сучасних умовах господарювання є завеликим, що може порушувати майнові права та інтереси членів кооперативу, тому цей строк потребує скорочення до одного року з моменту виходу або виключення з кооперативу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладене, з метою вдосконалення правового режиму майна кооперативів вважаємо за доцільне запропонувати наступні зміни до кооперативного законодавства України. По-перше, друге речення другого абзацу ст. 21 Закону «Про кооперацію» викласти у новій редакції: «Паї, з урахуванням внесків до резервного і спеціального фондів, є персоніфікованими і у сумі визначають загальну частку члена кооперативу у майні кооперативу.». По-друге, викласти третій абзац ст. 21 Закону «Про кооперацію» наступним чином: «У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки у грошовій формі, якщо інше не передбачено статутом кооперативу, або (за бажанням) цінними паперами, а земельної ділянки - у натурі. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому такий строк не може перевищувати року з моменту виходу або виключення члена кооперативу з кооперативу.». По-третє, у ст. 2 Закону «Про кооперацію» передбачити визначення резервного фонду кооперативу як фонду, який формується за рахунок відрахувань від доходу кооперативу та інших надходжень, не заборонених законом, та використовується для покриття можливих втрат (збитків) кооперативу. На нашу думку,

запропоновані зміни до законодавства про кооперацію дозволять усунути окремі недоліки правового забезпечення майнових відносин у різних кооперативах, та слугуватимуть ефективному правозастосуванню у досліджуваній сфері правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про кооперацію: Закон України від 10.07.03 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 35.
2. Гаєцька-Колотило Я.З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природноресурсове право». НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2003. 21 с.
3. Масін В.М. Правові проблеми сільськогосподарської кооперації в Україні. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 4. Ч.1. С. 97-98.
4. Кооперативне право: підручник / За ред. В.І. Семчика. Київ : Ін-Юре, 1998. 336 с.
5. Уркевич В. Майнові фонди сільськогосподарського кооперативу: сутність та правова регламентація. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 1. С. 69–73.
6. Коверзнев В.О. Господарсько-правовий статус виробничих кооперативів: монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 232 с.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
8. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.92 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 414.

REFERENCES:

1. Pro kooperatsiiu: Zakon Ukrainy vid 10.07.03 r. [On cooperation: Law of Ukraine from July 10 2003]. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, st. 35 [in Ukrainian].
2. Haietska-Kolotylo, Ya.Z. (2003). Orhanizatsiino-pravovi formy silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [The organizational and legal forms of agricultural cooperation in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Institute derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho [in Ukrainian].
3. Masin, V.M. (2005). Pravovi problemy silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [Legal problems of agricultural cooperation in Ukraine]. *Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav. - Bulletin of Odessa Institute of Internal Affairs*. 4, P.1, 97-98 [in Ukrainian].
4. Semchuk, V.I. (Eds.). (1998) Kooperatyvne pravo [Cooperative Law]. Kyiv: In-Yure [in Ukrainian].
5. Urkevych V. (2001). Mainovi fondy silskohospodarskoho kooperatyvu: sutnist ta pravova rehlamentatsiia [Property funds of an agricultural cooperative: essence and legal regulation]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – Entrepreneurship, Economy and Law*. 1, 69-73 [in Ukrainian].
6. Koverznev, V.O. (2013). Hospodarsko-pravovyi status vyrobnychkykh kooperatyviv: monohrafiia [Economic and legal status of production cooperatives]. Kyiv: Vydavnychiy Dim "Slovo" [in Ukrainian].
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. [Civil Code of Ukraine from January 16 2003]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-44, st. 356 [in Ukrainian].
8. Pro spozhyvchu kooperatsiiu: Zakon Ukrainy vid 10.04.92 r. [On consumer cooperation: Law of Ukraine from April 10 1992]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, st. 414 [in Ukrainian].

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-4>

Людмила КУПІНА

кандидат юридичних наук, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін факультету політології та права, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601

ORCID: 0000-0002-5091-8333

Бібліографічний опис статті: Купіна, Л. (2021). Правове регулювання гарантій гідної оплати праці. *Law. State. Technology*, 1, 26–31, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-4>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАРАНТІЙ ГІДНОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ

Метою дослідження є здійснення характеристики проблеми реалізації принципів, що гарантують гідну оплату праці. Виходячи із поставленої мети автором поставлено було такі завдання, як: 1) визначити сутність категорії «оплата праці» у механізмі реалізації права особи на працю; 2) охарактеризувати призначення оплати праці як складової задоволення потреб людини; 3) встановити напрями підвищення ефективності реалізації принципів оплати праці. Обґрунтованість і достовірність одержаних наукових результатів забезпечені використанням системи загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання. Вирішальну роль у дослідженні відіграли загальнофілософські методи, серед яких провідне місце посідає діалектичний метод, системоутворюючий метод, метод прогнозування. Зроблено висновок, що на рівень оплати праці впливають сукупність макроекономічних та мікроекономічних зовнішніх та внутрішніх факторів, де роль останніх відіграють рівень продуктивності праці, масштаби діяльності та рівень прибутковості підприємства, витрати на заробітну плату. Наголошено, що досягнення належного рівня ефективності норм трудового права, що визначають механізм правового регулювання оплати праці, повинен базуватися на запровадженні системи державного управління нормуванням праці.

Ключові слова: ефективність правового регулювання, заробітна плата, інтереси працівника, інтереси роботодавця, оплата праці.

Lyudmila KUPINA

Candidate of Law, Professor of the Department of Law and Branch Legal Disciplines of the Faculty of Political Science and Law, National Pedagogical Drahomanov University, street Pirogova, 9, Kyiv, Ukraine, 01601

ORCID: 0000-0002-5091-8333

To cite this article: Kupina, L. (2021). Pravove rehuliuvannia harantii hidnoi oplaty pratsi [Legal regulation of guarantees of dignified pay]. *Law. State. Technology*, 1, 26–31, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-4>

LEGAL REGULATION OF GUARANTEES OF DIGNIFIED PAY

The purpose of the study is to characterize the problem of implementing the principles that guarantee a decent wage. Based on this goal, the author set such tasks as: 1) to determine the essence of the category "wages" in the mechanism of realization of the right of a person to work; 2) to characterize the purpose of wages as a component of meeting human needs; 3) to establish directions of increase of efficiency of realization of principles of payment of work. The validity and reliability of the obtained scientific results are ensured by the use of a system of general philosophical, general scientific and special scientific methods of cognition. The decisive role in the study was played by general philosophical methods, among which the leading place is occupied by the dialectical method, the system-forming method, the method of forecasting. It is concluded that the level of wages is influenced by a set of macroeconomic and microeconomic external and internal factors, where the role of the latter is played by the level of labor productivity, scale and profitability of the enterprise, wage costs. It is emphasized that the achievement of the appropriate level of efficiency of labor law, which determines the mechanism of legal regulation of wages, should be based on the introduction of a system of public management of labor standards.

Key words: efficiency of legal regulation, salary, interests of the employee, interests of the employer, payment of work.

Вступ. Реалізація права на працю переслідує передусім мету задоволення матеріальних потреб людини. До складових доходів працівника відноситься, зокрема, і заробітна плата, що визначає її вагоме місце у системі соціально-правових та економічних категорій, які застосовуються для здійснення характеристики добробуту населення країни (Вітвіцький, 2007: 13). Рівень заробітної праці є фактором, що перебуває у кореляційному зв'язку із рівнем та якістю життя населення, впливає на визначення стану матеріального забезпечення осіб похилого віку, а відтак є складовою психо-емоційного відчуття людини (Івашина, 2010). Отже, ефективність норм трудового права визначається і його здатністю задовольнити потреби людини не лише у наданні можливості працювати, а і у забезпеченні реалізації її матеріальних потреб, що можуть бути в тому числі задоволені за рахунок заробітної плати чи інших форм оплати праці. В умовах триваючої світової кризи, яка у часовому вимірі була поєднана із ускладненням епідеміологічного стану забезпечення життя та здоров'я населення не лише України, а і провідних зарубіжних країн, вочевидь значення та забезпечення ефективності реалізації права на оплату праці набуває надзвичайно важливого значення.

Не викликає заперечення той факт, що оплата праці має значний вплив на якість життя населення, відтак пошук оптимальних напрямів подолання проблем її нездатності забезпечити право людини не лише на належний рівень життя, а і на гідний рівень життя є складовою механізму оптимізації застосування норм трудового права (Колот, 2020).

Традиційно дослідження проблематики правового регулювання оплати праці були предметом «класичних» наукових розробок таких представників науки трудового права, як А.Д. Зайкіна, С.І. Шнурка (Зайкін, Шкурко, 1968) В.І. Щербини (Щербина, 2008), М.І. Іншина (Іншин, 2012: 318–319) та інших вчених. Класичний підхід до розуміння категорії оплата праці визначається як гарантування працівникові належності виплат за здійснення ним покладеної на нього трудової функції.

Метою дослідження є здійснення характеристики проблеми реалізації принципів, що гарантують гідну оплату праці. Виходячи із поставленої мети автором поставлено було такі завдання, як: 1) визначити сутність категорії «оплата праці» у механізмі реалізації права особи на працю; 2) охарактеризувати призначення оплати праці як складової задоволення потреб людини; 3) встановити напрями під-

вищення ефективності реалізації принципів оплати праці.

Методи досліджень. Обґрунтованість і достовірність одержаних наукових результатів забезпечені використанням системи загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання. Вирішальну роль у дослідженні відіграли загальнофілософські методи, серед яких провідне місце посідає діалектичний метод, системоутворюючий метод, метод прогнозування.

Основна частина. Проблематика оплати праці в звичайних умовах, не обтяжених ускладненими умовами суспільно-економічного розвитку країни в цілому, чи окремого підприємства, або ж окремої галузі економіки, межує із дослідженням питань оплати праці в умовах надзвичайних (до яких справедливо можуть бути віднесені умови надурочної праці, чи умови праці в умовах простою тощо). Зокрема, у наукових розробках А.Д. Зайкіна та С.І. Шкурка, здійснених ще у 1968 року, приділено увагу визначення категорії «оплата праці в умовах простою», де вченими досягається висновок, що такими виплатами є «виплати, які здійснюються у випадках, коли працівник не виконував роботу на підприємстві (установі), з яким він перебуває в трудових відносинах, з причин, які визнаються законом поважними» (Зайкін, Шкурко, 1968: 11). В цілому такий підхід збережений відповідно до положень чинного законодавства України і в сучасних умовах.

Так, згідно із частиною 3 статті 113 КЗпП за працівником зберігається середній заробіток за час простою, коли виникла виробнича ситуація, небезпечна для життя чи здоров'я працівника або для людей, які його оточують, і навколишнього природного середовища не з його вини. Такий нормативний підхід корелюється із підходами, що обґрунтовуються представниками сучасної науки трудового права. Зокрема, А.Б. Парінов у здійсненому ним дисертаційному дослідженні досягає висновку, що гарантійними виплатами є «грошові суми, що сплачуються роботодавцем у визначеному законодавством порядку з передбачених трудовим, колективним договором чи законом підстав неможливості працівником виконувати трудові обов'язки, задля охорони та захисту реалізації права працівника на охорону праці, соціальний захист та комфортний рівень життя, а також забезпечення його матеріальних інтересів» (Парінов, 2019: 21).

Варто підкреслити, що проблема забезпечення ефективності норм трудового права з питань регулювання оплати праці в межах

опосередкованих зв'язків є предметом досліджень не лише представників юридичної науки, а і має бути вирішена з врахуванням результатів досліджень, здійснених соціологами, економістами, психологами. Зокрема, суміжними дослідженнями, що мають бути враховані при визначенні напрямів зміцнення ефективності норм трудового права з питань оплати праці, є наукові розробки О.Ю. Івашини (Івашина, 2010: 435-447), О.В. Валецької (Валецька, 2006: 276-281), О.Б. Коротич (Коротич, 2006) та інші. Так, в межах економіко-правових розробок вченими відзначається, що оплата праці на підприємстві по тарифній системі вимагає врахування показників розвитку регіону, де розташовано таке підприємство (Валецька, 2006: 276–281). Такі висновки корелюються із висновками, що обґрунтовуються вченими-представниками науки теорії державного управління. Так, забезпечення ефективності євроінтеграційних процесів, як зазначає О.Б. Коротич, вимагає орієнтування у визначенні системи та складових оплати праці соціально-економічного розвитку країни в цілому і зокрема, її окремих адміністративно-територіальних одиниць (регіонів та територій) задля підвищення рівня життя людей (Коротич, 2006).

Отже, нормативно встановленим є розуміння заробітної плати як «винагороди, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу» (Про оплату праці, 1995). При цьому на законодавчому рівні встановлюється, що оплата праці залежить від складності й умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства (Про оплату праці, 1995).

З точки зору застосування вимог економічної відповідності серед пріоритетів у визначенні розміру заробітної плати є врахування інтересів як працівника, так і роботодавця, за умови максимального зниження її затрат на одиницю продукції та закріплення системи гарантій підвищення оплати праці кожного працівника у разі зміцнення ефективності діяльності підприємства (Мулик, Брижак, 2020).

В цьому сенсі цікавою є підхід визначений О. Чуткою щодо доцільності розуміння заробітної плати як ціни робочої сили, як критерію, що має бути нормативним базисом для визначення «реальної» вартості життя працівника та його сім'ї (Чутка, 2009).

Як відзначає М. Папієв, заробітна плата, будучи для більшості працездатних осіб чи

не є єдиним джерелом доходів, повинна задовольняти найважливіші потреби людини (житло, їжа, одяг, духовні потреби), при цьому часто оплата праці має враховувати потреби осіб, які перебувають на утриманні у працівника (Папієв, 2006).

Попри безумовність та очевидність тези про те, що рівень заробітної плати впливає на якість життя працівника, необхідно підкреслити, що оплата праці перебуває у кореляційних зв'язках із розвитком підприємства зокрема, та економіки країни в цілому. Лише працівник, що отримує гідну заробітну плату, має бажання та можливості до підвищення рівня свого професіоналізму, що безумовно впливає і на економічне зростання економіки країни. Отже, гідний рівень заробітної плати є складовою системи належної мотивації до якісного виконання покладених на працівника трудової функції. В Україні рівень середньої заробітної плати постійно зростає: якщо у 2002 р. вона склала 376 грн., то вже у 2020 році цей показник збільшився більше ніж, у 30 разів і склав понад 12 тис. грн. Однак при цьому прожитковий мінімум для працездатних осіб відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2021 рік» визначається як 2102 грн, що в 6 разів є меншим за середню заробітну плату, тобто розрив між цими двома показниками складає майже 600%.

Така тенденція є свідченням підвищення рівня життя населення з одного боку, а з іншого боку – є доказом значної диференціації доходів населення, а відтак і низької ефективності правового регулювання оплати праці в Україні. Крім того диференціація досягнутого рівня середньомісячної заробітної плати залежить і від адміністративно-територіального регіону України. При цьому треба також зважати на те, що, по-перше, реально отримувана заробітна плата, є меншою за нараховану, адже з будь-якої заробітної плати (навіть мінімальної) сплачуються податки; по-друге, «споживчий кошик», за яким розраховується прожитковий мінімум в Україні, не включає низки життєво необхідних витрат (Epravda, 2020).

З врахуванням надзвичайно важливого значення забезпечення належного рівня оплати праці такий механізм не може існувати без державно-владного втручання у його функціонування. При цьому державний вплив на механізм оплати праці має здійснюватися через нормативно-правову систему юридичних гарантій, в тому числі у частині встановлення пільгового оподаткування, а не через безпосереднє втручання до цієї сфери на рівні підприємств

та організацій. Такий вплив передбачає наявність у державі такого дієвого механізму, здатного на належне виконання основних нормативно-правових вимог оплати праці. І відсутність такого дієвого механізму є свідченням недосконалості системи заходів державного впливу на відносини у сфері індивідуальної оплати праці (Івашина, 2010).

Посилює кризу із нормативно-правовим забезпеченням оплати праці «стихійність» дотування функціонування Пенсійного Фонду України за рахунок коштів Державного бюджету, що відбувається без врахування економічних показників розвитку держави.

На сучасному етапі розвитку української держави, з врахуванням визначеного вектору її становлення у якості асоційованого члена Європейського Союзу поряд із традиційними для оплати праці функціями регулювання суспільних відносин, важливого значення набуває необхідність створення умов для реалізації її соціально-гарантуючої функції; зміст останньої при цьому полягає у виконанні завдань соціального захисту населення, що передусім вимагає подолання проявів виплат так званої заробітної плати «у конвертах». Запобігти тінізації заробітної плати й забезпечити нормальне її функціонування можна лише дозволивши їй бути реальним регулятором ринку праці й соціально-трудова відносин (Чутка, 2009).

Проявом прагнення української держави із подолання рівня «тінізації» заробітної плати стало посилення санкцій, що застосовуються до роботодавців, які використовують працю найманих осіб без належного оформлення їх зайнятості.

Відповідно світових стандартів запобігання проявам прихованої праці до складу органів державної влади мають входити спеціально уповноважені інспекції (служби). Функціонування таких суб'єктів владних повноважень відноситься до складових механізму вирішення проблеми «незадекларованої» («прихованої»), ціллі діяльності яких є запобігання проявам таких трудових відносин.

Удосконалення застосування та забезпечення дотримання прав і захисту працівників за рахунок надійнішої та оперативної інспекції праці є необхідною і важливою частиною вирішення проблеми незадекларованої праці. Підхід, що застосовують служби інспекції, багато в чому залежить від національного контексту. У деяких країнах, особливо в нових державах – членах ЄС, де «незадекларована» («прихована») праця дуже поширена

в рамках формальної економіки, може знадобитися ширша стратегія. В інших країнах, де «незадекларована» («прихована») праця є, точніше кажучи, структурною проблемою, доцільними будуть більш стратегічно виважені кроки.

Убачається, що вжиття законодавчих заходів щодо подолання «прихованої праці» дозволить підсилити охорону та соціальну функції норм трудового права та буде сприяти динамічній розробці нових норм щодо врегулювання усталених відносин у сфері праці з врахуванням актуальних методів застосування праці, у тому числі через онлайн-ресурси, мережеві системи. Ефективність даних норм можна буде забезпечити при умові, якщо вони будуть прийняті з врахуванням вимог міжнародного законодавства щодо подолання дискримінації прав окремих суб'єктів шляхом розширення змісту правового статусу працівників, у тому числі неповнолітніх, через запровадження інституту немайнових прав працівників. Наявність інституту немайнових прав працівників дозволить підвищити статус суб'єктів трудових правовідносин як осіб, які є не лише інструментом для задоволення матеріальних інтересів, а й особистістю, яка має власну честь, гідність та вимагає поваги до себе незалежно від своїх уподобань, звичок чи інтересів. Саме такі підходи щодо немайнової ознаки трудових відносин дозволять у більшій мірі забезпечити виконання тих цілей, які має наслідувати норма трудового права при її прийнятті та подальшій своїй реалізації – захист від дискримінації прав як працівників, так і роботодавців, та захист від використання «прихованої праці».

Висновки. Отже, на рівень оплати праці впливають сукупність макроекономічних та мікроекономічних зовнішніх та внутрішніх факторів, де роль останніх відіграють рівень продуктивності праці, масштаби діяльності та рівень прибутковості підприємства, витрати на заробітну плату, тоді як до перших відносяться вартість робочої сили, що склалася на ринку праці; конкурентоспроможність продукції, що випускається, або послуг, що надаються; облік розмірів заробітної плати на інших підприємствах; співвідношення обсягу життєвих потреб з номінальною заробітною платою; рівень інфляції. Варто підкреслити, що досягнення належного рівня ефективності норм трудового права, що визначають механізм правового регулювання оплати праці, повинен базуватися на запровадженні системи державного управління нормуванням праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітвіцький В. Стан, проблеми та можливі шляхи підвищення рівня оплати праці в сільському господарстві. *Аспекти праці*. 2007. № 7. С. 13–20
2. Івашина О.Ю. Державне регулювання індивідуальної оплати праці в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2010. Вип. 1 (3). URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10ioyopu.pdf>.
3. Колот А., Герасименко О. Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf>
4. Зайкин А.Д., Шкурко С.И. Правовые вопросы организации оплаты труда рабочих. Москва : Юридическая литература, 1968. 208 с.
5. Щербина В.І. Трудове право України : підручник. Київ : Істина. 2008. 384 с.
6. Трудове право : підручник / за ред. М.І. Іншина, В.І. Щербини. Харків : НікаНова, 2012. 560 с.
7. Парінов А.Б. Гарантійні та компенсаційні виплати у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Київ, 2019. 203 с
8. Валецька О.В. Забезпечення функцій заробітної плати: економіко–правовий аспект. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4. С. 276-281
9. Коротич О.Б. Розвиток України в напрямку досягнення європейських стандартів життя. *Державне будівництво*. 2006. № 1. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/DeBu/e-book/doc/5/04.pdf>
10. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
11. Мулик Т.О., Брижак І.І. Удосконалення оплати праці на підприємстві. URL: <http://intkonf.org/ken-mulik-t-o-brizhak-i-i-udoskonallennya-oplati-pratsi-napidpriemstvi>
12. Чутка О. Тенденції заробітної плати працівників України. *Вісник Львівського державного аграрного університету. Економіка АПК*. 2009. № 16(2). URL. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2009/files/09coxsiu.pdf.
13. Папієв М. Соціальні пріоритети: курс на добробут. *Урядовий кур'єр*. 2006. № 212. С. 7
14. Споживчий кошик: зростання зарплат в Україні випередило зростання цін. URL.: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/01/14/655769/>

REFERENCES:

1. Vitvitskyi, V. (2007) Stan, problemy ta mozhlyvi shliakhy pidvyshchennia rivnia oplaty pratsi v silskomu hospodarstvi [Status, problems and possible ways to increase wages in agriculture]. *Aspekty pratsi*. № 7. S. 13–20 [in Ukrainian]
2. Ivashyna, O.Iu. (2010) Derzhavne rehuliuвання indyvidualnoi oplaty pratsi v Ukraini [State regulation of individual wages in Ukraine]. *Publichne administruvannya: teoriia ta praktyka*. Vyp. 1 (3). URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10ioyopu.pdf> [in Ukrainian]
3. Kolot, A., Herasymenko, O. (2020) Sfera pratsi v umovakh hlobalnoi sotsioekonomichnoi realnosti 2020: vyklyky dlia Ukrainy [The sphere of labor in the global socio-economic reality 2020: challenges for Ukraine]. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf> [in Ukrainian]
4. Zaikyn, A.D., Shkurko, S.Y. (1968) Pravovye voprosy orhanyzatsyy oplaty truda rabochykh [Legal issues of workers' pay organization]. Moscow: Yurydycheskaia lyteratura. 208 s. [in Russian]
5. Shcherbyna, V.I. (2008) Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: Istyna. 384 s. [in Ukrainian]
6. Trudove pravo (2012) [Labor law] : pidruchnyk / za red. M.I. Inshyna, V.I. Shcherbyny. Kharkiv: NikaNova, 2012. 560 s. [in Ukrainian]
7. Parinov, A.B. (2019) Harantiini ta kompensatsiini vyplaty u trudovomu pravi Ukrainy [Guarantee and compensation payments in labor law of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.05. Kyiv. 203 s. [in Ukrainian]
8. Valetska, O.V. (2006) Zabezpechennia funktsii zarobitnoi platy: ekonomiko–pravovyi aspekt [Ensuring the functions of wages: economic and legal aspect]. *Universytetski naukovy zapysky*. № 3-4. S. 276-281 [in Ukrainian]
9. Korotych, O.B. (2006) Rozvytok Ukrainy v napriamku dosiahnennia yevropeyskykh standartiv zhyttia [Development of Ukraine in the direction of achieving European standards of living]. *Derzhavne budivnytstvo*. № 1. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/DeBu/e-book/doc/5/04.pdf> [in Ukrainian]
10. Pro oplatu pratsi (1995) [On remuneration of labor]: Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 1995 roku № 108/95-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 17. St. 121. [in Ukrainian]

11. Mulyk, T.O., Bryzhak, I.I. (2020) Udoskonalennia oplaty pratsi na pidpriemstvi [Improving wages at the enterprise]. URL: <http://intkonf.org/ken-mulik-t-o-brizhak-i-i-udoskonalennya-oplati-pratsi-napidpriemstvi> [in Ukrainian].
12. Chutka, O. Tendentsii zarobitnoi platy pratsivnykiv Ukrainy (2009) [Trends in wages of Ukrainian workers]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu. Ekonomika APK*. № 16(2). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2009/files/09coxsu.pdf. [in Ukrainian].
13. Papiiev, M. (2006) Sotsialni priorytety: kurs na dobrobut [Social priorities: a course for well-being]. *Uriadovyi kurier*. № 212. S. 7 [in Ukrainian].
14. Spozhyvchyi koshyk: zrostannia zarplat v Ukraini vyperedylo zrostannia tsin (2020) [Consumer basket: wage growth in Ukraine has outpaced price growth]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/01/14/655769/> [in Ukrainian].

УДК 342.9+349.6+553.3/9

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-5>

Юлія ЛЕГЕЗА

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», просп. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна, 49005

ORCID: 0000-0002-4896-3178

Scopus Author ID: 57215790362

Бібліографічний опис статті: Легеза, Ю. (2021). Правовий режим обліку та поводження з відходами гірничодобувної промисловості. *Law. State. Technology*, 1, 32–40, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-5>

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОБЛІКУ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ ГІРНИЧОДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Питання правового регулювання використання та охорони відходів гірничодобувної промисловості перебувають на межі багатьох сфер наукового дослідження, тому наукові розробки вчених, які спеціалізуються на технічних, економічних, екологічних та інших дослідженнях, становитимуть наукову базу для дослідження питань правового регулювання використання та охорони земель гірничодобувної промисловості та стануть у пригоді при поглибленні правових досліджень даної проблематики, зокрема, для дослідження питань правового регулювання забезпечення раціонального використання та охорони техногенних родовищ корисних копалин.

Метою статті є визначення нормативних особливостей обліку та поводження з відходами гірничодобувної промисловості.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, як-от: 1) визначення сутності відходів гірничодобувної промисловості як об'єктів правового регулювання; 2) характеристика особливостей здійснення обліку та паспортизації відходів гірничодобувної промисловості й 3) зробити висновки із оптимізації режиму поводження із відходами гірничодобувної промисловості.

Наукова новизна. У статті обґрунтовується доцільність запровадження механізму застосування юридичної відповідальності за використання техногенних родовищ корисних копалин або перспективних техногенних об'єктів корисних копалин без спеціального дозволу (ліцензії), у тому числі самовільне освоєння техногенних відходів виробництва, невиконання вимог безпеки використання техногенних родовищ і вимог охорони навколишнього природного середовища.

Як **висновок**, у статті наголошується, що необхідно враховувати положення ст. 239 Господарського кодексу України (Господарський кодекс України) про можливість поєднання притягнення до адміністративної відповідальності та застосування санкцій господарсько-правової відповідальності, зокрема, у випадку незаконної розробки техногенного родовища корисних копалин слід передбачити вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання, а також в окремих випадках – ліквідацію суб'єкта господарювання.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, господарсько-правова відповідальність, державний контроль та нагляд, відходи, облік, паспортизація.

Yulia LEHEZA

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Civil, Economic and Environmental Law, Institute of Human and Social Sciences, Dnipro University of Technology, 19 av. Dmytra Yavomytskoho, Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: 0000-0002-4896-3178

Scopus Author ID: 57215790362

To cite this article: Leheza, Y. (2021). Pravovyi rezhym obliku ta povodzhennia z vidkhodamy hirnychodobuvnoi promyslovosti [Legal regime of accounting and waste management of the mining industry]. *Law. State. Technology*, 1, 32–40, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-5>

LEGAL REGIME OF ACCOUNTING AND WASTE MANAGEMENT OF THE MINING INDUSTRY

Issues of legal regulation of the use and protection of mining waste are on the border of many areas of research, so the scientific developments of scientists specializing in technical, economic, environmental and other research will provide a scientific basis for research on legal regulation of land use and protection of the mining industry.

useful in deepening legal research on this issue, in particular, to study the issues of legal regulation of rational use and protection of man-made mineral deposits.

The purpose of the article is to determine the regulatory features of accounting and waste management of the mining industry.

Realization of the set purpose provides the decision of a number of **tasks**, such as: 1) definition of essence of wastes of the mining industry as objects of legal regulation; 2) characteristics of the peculiarities of accounting and certification of mining waste and 3) to draw conclusions on the optimization of the regime of waste management of the mining industry.

Scientific novelty. The article substantiates the feasibility of introducing a mechanism of legal liability for the use of man-made mineral deposits or promising man-made mineral objects without a special permit (license), including unauthorized development of man-made production waste, non-compliance with safety requirements for man-made deposits and environmental protection requirements. environment.

In conclusion, the article emphasizes that it is necessary to take into account the provisions of Art. 239 of the Commercial Code of Ukraine (Commercial Code of Ukraine) on the possibility of combining administrative liability and the application of sanctions of economic liability, in particular, in the case of illegal development of man-made mineral deposits should provide for the withdrawal of profits (income); administrative and economic fine; restriction or suspension of the business entity, as well as in some cases – liquidation of the business entity.

Key words: administrative responsibility, economic and legal responsibility, state control and supervision, waste, accounting, certification.

Актуальність проблеми. З великих обсягів світового видобутку мінеральної сировини, яку обчислюють десятками мільярдів тон, безпосередньо у виробництві використовується лише 5–10 %. Залишки видобутої сировини стають відходами гірничодобувних та гірничопереробних виробництв. Ці відходи містять некондиційні корисні копалини, розкривні та уміщуючі породи, відходи гірничозбагачувальних та металургійних комплексів, які складають більшу частину (70–80 %) всієї маси твердих, рідких та газопилових відходів усіх основних виробництв і, по суті, стають таким спеціальним об'єктом правовідносин, як техногенно-мінеральні утворення та техногенні родовища.

Зазначене свідчить про актуальність питання складування, переробки та утилізації відходів гірничодобувної промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки проблеми характеризується тим, що, незважаючи на наявність численних фундаментальних досліджень формування і розвитку законодавства з питань використання природних ресурсів, зокрема В.І. Андрейцева, А.П. Гетьмана, Р.С. Кіріна, В.В. Костицького, В.А. Зуєва, П.М. Рабіновича, Ю.С. Шемшученка та ін. Серед робіт, що складають теоретико-методологічну базу наукових розвідок із зазначеної тематики, слід виділити праці таких вітчизняних учених, як В.І. Андрейцев, А.Г. Бобкова, А.П. Гетьман, В.А. Зуєв, Р.С. Кірін, Н.Р. Кобецька, В.В. Костицький, П.М. Рабінович, Ю.С. Шемшученко та ін. Варто відокремити дослідження, здійснені О.В. Гладієм (Гладій, 2017), В.М. Плохого (Плохий, 2020), де висвітлено окремі проблеми поводження із відходами виробництва.

Однак незважаючи на значну кількість науково-теоретичних та практичних досліджень

з питань забезпечення вимог безпеки поводження з відходами, здебільшого спостерігається їх еколого-правова спрямованість, тоді як питання адміністративно-правового регулювання здійснення екологічної функції держави в цілому, як і питання забезпечення ефективності правового режиму поводження з відходами гірничодобувної промисловості, залишаються поза науково-правничим дискурсом. Однак питання адміністративно-правового режиму використання техногенних родовищ окремо майже не вивчалися. Вказані обставини й зумовили обрання теми наукової роботи.

Метою статті є визначення нормативних особливостей обліку та поводження з відходами гірничодобувної промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як уже зазначалося, питання правового регулювання використання та охорони відходів гірничодобувної промисловості перебувають на межі багатьох сфер наукового дослідження, тому наукові розробки вчених, які спеціалізуються на технічних, економічних, екологічних та інших дослідженнях, становитимуть наукову базу для дослідження питань правового регулювання використання та охорони земель гірничодобувної промисловості та стануть у пригоді при поглибленні правових досліджень даної проблематики, зокрема, для дослідження питань правового регулювання забезпечення раціонального використання та охорони техногенних родовищ корисних копалин.

На думку деяких екологів, зокрема Г.П. Євграфіної, Н.П. Шерстюк, І.А. Власової для вирішення проблеми неконтрольованого та безхазяйного складування відходів гірничодобувної промисловості особливе значення мають як удосконалення нормативно-правової бази,

призначеної для регулювання відповідних правовідносин, так і винахід та реалізація відповідних технічних заходів, що сприятимуть розв'язанню зазначених труднощів з наукової точки зору (Євграшкіна, Шерстюк, Власова, 2009).

Стосовно старих, давно утворених відходів гірничодобувних, збагачувальних та перероблюючих мінеральну сировину виробництв, слід виходити з реальних факторів та умов: такі відходи існують, вони негативним чином впливають на довкілля, але їх неможливо знищити або оперативним чином переробити. Більш того, ці відходи часто мають цінність як промислові.

Доцільним, виправданим і правомірним рішенням було б надати відходам гірничодобувних, збагачувальних та перероблюючих мінеральну сировину виробництв особливий статус режимного об'єкта, визначаючи їх не як техногенні родовища корисних копалин, а як специфічні об'єкти відносин надрокористування – техногенні мінеральні утворення.

Практична значущість встановлення для вказаних відходів статусу техногенних мінеральних утворень та відповідного правового режиму поводження з ними полягає в тому, що вони можуть бути як об'єктами надрокористування (з поширенням на відносини, пов'язані з користуванням цими об'єктами, законодавства про надра), так і об'єктами цивільно-правового обігу, якщо це визначено в ліцензійній угоді. При цьому доцільним є встановлення не лише знижки до платежів за користування техногенними мінеральними утвореннями, але й податкових та інших пільг суб'єктам господарювання, що засвоюють такі відходи і покращують у зв'язку з цим екологічний стан у країні.

Постійне збільшення обсягів утворених у гірничодобувній і переробній промисловості різних видів відходів та складування їх у сховищах, а також досвід використання таких об'єктів у промисловості дозволяє розглядати їх як джерела для отримання вторинної сировини і будівельних матеріалів. Для визначення можливості використання техногенних джерел як вторинних мінеральних ресурсів необхідне проведення комплексу робіт щодо їх вивчення і еколого-економічної оцінки.

Передусім слід оцінити еколого-економічний ефект від розробки техногенних родовищ, який може бути отриманий за рахунок ліквідації техногенних відходів, що утворюються від видобутку та переробки мінеральної сировини, а також за рахунок відмови від підготовлених до розробки рудних родовищ, не порушених гірничодобувними роботами. З урахуванням великих витрат на утримання хвостосховищ, а також

на рекультивацію земель, особливо на природоохоронних територіях, ресурсних податків, штрафів за наднормативні викиди і скиди шкідливих речовин, такий ефект буде дуже істотний. Дослідниками (Формирование и раз- работка техногенных месторождений железных и марганцевых руд, 2012) розглянуті закономірності розподілу кольорових і рідкісних металів, що містяться у вугільних родовищах Кривбасу.

За законодавством про надра до техногенних родовищ корисних копалин належать місця, де накопилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини (ст. 5 Кодексу України про надра) (Кодекс України про надра, 1994).

Першим техногенним родовищем України, занесеним до резервного фонду надр, стало шламосховище рудозбагачувальної фабрики ім. Максимова, що працювала до 1960 року у смт Червоногригорівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської області. Запаси марганцевих руд у шламосховищі були оцінені у 1,09 млн т при вмісті Mn в руді 13,6 %. Кількість об'єктів накопичення на сьогодні перевищує 1,5 тис., але тільки 13 з них мають статус родовища (Маланчук, 2009).

Облік державних родовищ та запасів корисних копалин, у тому числі техногенного та природного походження, ведеться в порядку Постанови Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р. № 75 «Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин», де визначено, що «усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища – резерв цього фонду». Обов'язок ведення обліку родовищ, запасів та проявів корисних копалин покладається на Державну службу геології та надр України, яка щорічно готує аналітичний звіт про стан мінерально-сировинної бази України, перспективи її формування та розвитку.

Отже, техногенні родовища корисних копалин є складовою Державного фонду родовищ корисних копалин.

Підставою для складання державного кадастру є паспорт родовища або прояву корисних копалин, який розробляється для кожної групи корисних копалин. Форма паспорта, методичне керівництво щодо складання паспортів та інструкція щодо ведення державного кадастру

розробляються і затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України. Відповідно до пункту 9 Постанови Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р. № 75 «Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин» організація та методичне керівництво веденням державного кадастру, а також збір, облік, систематизація, зберігання, обробка та надання даних державного кадастру заінтересованим користувачам здійснюються Державною службою геології та надр України. Додатково пунктом 15 встановлено, що Державна служба геології та надр України контролює своєчасність подання підприємствами та організаціями звітних балансів запасів корисних копалин, перевіряє їх правильність та відповідність встановленим вимогам і складає державний баланс запасів корисних копалин.

Однак законодавством чітко не визначено суб'єкта, відповідального за здійснення паспортизації перспективних техногенно-мінеральних утворень і надання їм статусу техногенного родовища корисних копалин. Така невизначеність має своїм наслідком неврахування значних площ техногенних родовищ, відсутність ефективного державного контролю та нагляду за використанням техногенно забруднених земель.

Станом на 1 липня 2017 року в Державному фонді родовищ корисних копалин зареєстровано лише 15 техногенних родовищ (Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин, 2020), з них 7 використовуються на підставі відповідних спеціальних дозволів, при цьому, враховуючи суспільно небезпечну обстановку на територіях АР Крим, Донецької та Луганської областей, забезпечення доступу для здійснення належного моніторингу та контролю залишилось на території лише до п'яти трьох техногенних родовищ, розташованих поза межами проведення антитерористичної операції. Між тим при видобутку корисних копалин втрачається тільки в Україні: вугілля – 14 %, калійної солі – 61 %, кухонної солі – 46 % і залізної руди – близько 4 %. Великий обсяг накопичення відходів гірської маси і високі втрати мінеральної сировини в надрах зумовлюють необхідність освоєння техногенних мінеральних ресурсів.

Отже, техногенні родовища з відходів гірничого, металургійного, хімічного та інших видів виробництв перетворюються в об'єкт правовідносин, який має рівноцінне значення з природогенними родовищами корисних копалин, з моменту внесення їх до Державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин

У дійсності ж рівень використання промислових відходів в Україні низький і за окремими регіонами складає від 5 до 20 % (у середньому 8–10 %), в той час як у США, Японії, Франції, Німеччині цей показник сягає 80 %. У США, приміром, із промислових відходів добувають понад 20 % від усього алюмінію, що виробляється в країні, 33 % заліза, 50 % свинцю і цинку, 44 % міді (Галецький, Науменко, Пилипчук, 2020).

До моменту паспортизації техногенного родовища на нього розповсюджується режим права власності на техногенні відходи, який належить суб'єкту господарювання, внаслідок діяльності якого виник такий об'єкт.

Вимога про державну реєстрацію родовища спричинена тим, що техногенні родовища містять мінеральну сировину, тому мають бути занесені до Державного кадастрового обліку родовищ корисних копалин і враховані у державному обліку запасів з метою їх раціонального використання, що, відповідно, позбавляє права власності на техногенне родовище суб'єкт господарювання – і право власності на техногенне родовище закріплюється за державою.

У такому випадку підприємство втрачає зацікавленість у розробці техногенного утворення і перетворення його на родовища, адже на використання останнього воно змушено в подальшому, після взяття на державний облік, оформлювати спеціальний дозвіл і сплачувати обов'язкові платежі за користування ним.

І тому за відсутністю належного механізму державного контролю та нагляду за використанням техногенних утворень, які є відходами гірничодобувного та збагачувального виробництва, їх використовують для отримання мінеральної сировини в такий самий спосіб, якби було використане техногенне родовище, але без державного обліку.

Таким чином, лише на території розташування техногенних утворень Кривбасу «втрачені» руди підземного видобутку становлять більше 300 млн тонн з середнім змістом заліза 58 %. Втім, законодавство про надра не розмежовує поняття техногенних утворень і техногенних родовищ, що фактично свідчить про прогалину у правовому регулюванні і встановленні режиму безгосподарського володіння для таких об'єктів, що має своїм наслідком зростання площі техногенно забруднених земель та виснаження природогенних родовищ корисних копалин (Гладій, 2016).

Ситуація не вирішується і розробкою й удосконаленням законодавства про відходи, оновлення якого вимагається Угодою про асоціацію з Європейським Союзом.

Нову редакцію проекту Закону України «Про відходи» розроблено на виконання пунктів 246, 247 Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 847-р та оприлюдненого на офіційному веб-сайті Міністерства у розділі «Регуляторні акти». При цьому, згідно з положеннями проекту Закону України «Про відходи», під відходами розуміються будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, у тому числі товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення (Про відходи, 2016).

До Національного переліку відходів, ведення якого встановлюється проектом Закону України, віднесено такі види відходів: біовідходи (відходи, що біологічно розкладаються, із садів та парків, лісів та лісонасаджень, харчові та кухонні відходи домашніх господарств, ресторанів, закладів громадського харчування та роздрібної торгівлі та подібні відходи харчової промисловості); відпрацьовані оливи (будь-які мінеральні або синтетичні змащувальні або індустриальні оливи, зокрема з двигуна внутрішнього згорання та з коробки передач, змащувальні оливи, оливи для турбін та гідравлічні оливи, що повністю або частково втратили свої первісні якості і не підлягають подальшому використанню за своїм прямим призначенням); інертні відходи (відходи, що не зазнають жодних фізичних, хімічних чи біологічних змін та трансформацій, мають незначну загальну здатність до утворення фільтрату, незначну його токсичність і вміст забруднюючих речовин у відходах, які не загрожують якості поверхневих та/чи підземних вод); небезпечні відходи (відходи, які мають одну чи більше небезпечних властивостей); побутові відходи (відходи домогосподарств, що утворюються у процесі життя і діяльності людини, а також відходи комерційних організацій, підприємств та установ, які за своєю природою чи складом подібні до відходів домогосподарств); рідкі побутові відходи (побутові відходи, що утворюються в будинку за відсутності централізованого водопостачання та каналізації і накопичуються та зберігаються у вигрібних ямах).

При цьому статтею 4 проекту Закону України «Про відходи» підкреслено, що поводження з невлонюваними газоподібними речовинами, що викидаються безпосередньо у повітря, речовинами, що скидаються зі стічними водами у водні об'єкти (крім тих, які акумулюються і підлягають вивезенню у спеціально відведені місця чи об'єкти), радіоактивними відходами і речовинами, забрудненими ними, розкривними породами гірничодобувних підприємств, які за технологією зворотного відвалоутворення використовуються для закладення виробленого простору, металобрухтом, включаючи побічні продукти від виробництва та оброблення чорних і кольорових металів та їх сплавів (шлаки, шлами та інше), - що по суті є техногенними відходами, - визначаються спеціальним законодавством (Про відходи, 2016).

Отже, сфера дії даного законопроекту не охоплює порядку та особливостей використання техногенних родовищ. Залишається неврегульованим питання правового режиму використання техногенних родовищ, що вимагає подальшої активізації законотворчої діяльності у цій сфері.

Питання відповідальності за порушення режиму використання техногенних родовищ корисних копалин є власне таким, що належить до проблем глобального світового рівня, вирішення якої дозволить зберегти корисні копалини в надрах планети для майбутніх поколінь, а також сприятиме запобіганню подальшого забруднення навколишнього природного середовища. При цьому розробка техногенних родовищ має бути активізована і здійснюватися за налагодженої внутрішньої та зовнішньої державної екологічної політики, ефективність реалізації якої має забезпечуватися всіма суб'єктами публічного управління.

Дослідження проблеми відповідальності в умовах адміністративно-правового режиму використання техногенних родовищ має декілька аспектів. Однією з підстав притягнення до відповідальності є розміщення техногенних відходів суб'єктами господарювання на ділянках, на яких вони або не мають права їх розміщувати, або на ділянках, що їм не належать, або спостерігається поєднання цих двох підстав, що на практиці має найбільший відсоток розповсюдження серед таких порушень.

Відповідальності за порушення режиму техногенних відходів безпосередньо не визначено Кодексом України про адміністративні правопорушення. У такому випадку застосовуються положення статті 52 Кодексу України про адміністративні правопорушення, де підставою від-

повідальності визначено псування сільсько-господарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами (Кодекс України про надра, 2020).

У цьому аспекті хотілось б навести такий приклад судової практики застосування законодавства про надра стосовно розробки техногенних родовищ. У справі № 2а-3032/10/0870 (Постанова Запорізького окружного адміністративного суду, 2011) предметом позову було оскарження рішень прокуратури Запорізької області в частині застосування вимог законодавства про надра щодо необхідності розробки техногенного родовища корисних копалин Балка Середня. У ході перевірки прокуратурою Заводського району м. Запоріжжя господарської діяльності БАТ «Дніпроспецсталь» вимагалось обґрунтування правомірності використання техногенного родовища корисних копалин відповідачем. Колізія винесення прокурорського припису полягає у недотриманні строків прийняття правозастосовного рішення (як впливає з матеріалів справи, рішення прокуратурою (відповідачем) винесено 21 травня 2010 року, тоді як необхідна для вивчення інформація БАТ «Дніпроспецсталь» надалася суб'єкту владних повноважень 25 травня того ж року). Однак у судовому засіданні представник прокуратури повідомив, що у відповіді на запит прокуратури Заводського району м. Запоріжжя БАТ «Дніпроспецсталь» надало листом від 25.05.2010 № 122-223 інформацію, яка вже була відома прокуратурі і не була новою.

Спеціальний дозвіл на користування надрами № 3448 від 25.12.201 є дійсним, правомірність його видачі та переоформлення підтверджено судовими рішеннями у справах № 2а-7160/09/0870 та № 2а-17064/09/2670. Натомість з боку відповідача залучено до розгляду справи третю особу – ТОВ фірма «Деа Рома, ЛТД», яка має спеціальний дозвіл на користування надрами – території техногенного родовища корисних копалин Балка Середня, але при цьому не має можливості здійснювати геологічне дослідження, в тому числі дослідно-промислову розробку техногенного родовища Балка Середня із застосуванням сучасних технологій з метою забезпечення найбільш раціональної і комплексної розробки родовища, поліпшення екологічного стану району робіт через господарську діяльність ряду промислових підприємств м. Запоріжжя, серед яких Відкрите акціонерне товариство «Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь» ім.

С. Орджонікідзе», Відкрите акціонерне товариство «Електрометалургійний завод «Дніпроспецсталь» ім. А.М. Кузьміна», Відкрите акціонерне товариство «Запоріжжюкс» та Відкрите акціонерне товариство «Запорізький завод феросплавів» в межах географічних координат земельних ділянок. Окрім того, зазначені суб'єкти господарювання, за свідченням третьої особи, незаконно та безкоштовно розробляють та використовують надра України, використання яких дозволено лише на підставі дозволів, що видає Міністерство екології та природних ресурсів України.

У ході судового розгляду справи за письмовим запитом до Державної геологічної служби Міністерства охорони навколишнього природного середовища України отримано лист від 03.06.2008 № 29/04/2-152, де зазначено, що «відходи БАТ «Дніпроспецсталь» (паспорт № 475, ф. Л) обліковані у ДКРП як об'єкт техногенний перспективний і не кваліфіковані як техногенне родовище. Іншими словами, промислові відходи полігону Балка Середня можуть набути статусу техногенного родовища за умови геологічного вивчення об'єкта з проведенням комплексу геологорозвідувальних робіт з метою промислової оцінки та затвердження запасів у ДКЗ в установленому порядку. Однак при цьому 25.12.2008 Міністерством охорони навколишнього природного середовища України ТОВ «Деа Рома, ЛТД» видано спеціальний дозвіл на користування надрами № 3448, у якому зазначено, що у користування надається саме техногенне родовище Балка Середня, а не об'єкт техногенний перспективний. І на день внесення приписів прокуратурою Заводського району м. Запоріжжя вказаний дозвіл був не скасованим та був чинним. Отже, дії одного органу виконавчої влади суперечать діям іншого.

14.11.2008 ТОВ «Деа Рома, ЛТД» звернулась з листом за № 34 до Запорізької регіональної філії Державного підприємства «Центр Державного земельного кадастру при Державному комітеті України по земельних ресурсах» (вхідний № 2537 від 20.11.2008), у якому для врегулювання питання щодо користування земельними ділянками, розташованими на території техногенного родовища Балка Середня, просило надати інформацію з Державного земельного кадастру стосовно власників та користувачів (орендарів, наймачів та інше) земельних ділянок, розташованих у районі техногенного родовища Балка Середня згідно з географічними координатами, зазначеними у ліцензії (спеціальному дозволі) на користування надрами.

Відповідно до Державних актів на право власності на земельну ділянку Серії ЯГ № 717445, Серії ЯГ № 717446, Серії ЯГ № 717471, виданих на ім'я БАТ «Дніпроспецсталь», цільове призначення (використання) земельних ділянок визначено як «для розташування відвалів промислових відходів». Як зазначено у ст. 5 Кодексу України про надра, техногенні родовища корисних копалин – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини. Державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр (ст. 5 Кодексу України «Про надра»). Позивачем не надано до суду рішення органу місцевого самоврядування про відвід земельних ділянок для розміщення відходів і будівництва об'єктів поводження з відходами. Також позивачем не надано до суду й дозволу спеціально уповноважених органів на видалення відходів чи здійснення інших операцій з відходами.

Позивачем надано до суду Ліцензію Серії АБ № 110682 строком дії з 09.12.2004 по 09.12.2009 та Ліцензію Серії АВ № 501506 строком дії з 22.12.2009 по 22.12.2014, видані Міністерством промислової політики України БАТ «Дніпроспецсталь» на заготівлю, переробку, металургійну переробку металобрухту чорних металів.

Як зазначено у ст. 4 Закону України «Про металобрухт», діяльність, пов'язана із заготівлею, переробкою брухту чорних та кольорових металів і його металургійною переробкою, провадиться на підставі ліцензії, що видається в порядку, встановленому законодавством. З урахуванням зазначеного позивачем не доведено у суді право на проведення робіт саме з відходами, а не з металобрухтом, розташованим на земельних ділянках з кадастровими номерами № 02:034:0001, № 02:034:0002, № 02:035:0002, на які є у нього Державні акти на право власності на земельні ділянки.

Таким чином, БАТ «Дніпроспецсталь» станом на 19.05.2010 та на 21.05.2010 мало право лише розташовувати промислові відходи на земельних ділянках з кадастровими номерами № 02:034:0001, № 02:034:0002, № 02:035:0002, на які є у нього Державні акти на право власності на земельні ділянки, та не повинно було перешкоджати ТОВ «Деа Рома, ЛТД» у геологічному вивченні, в тому числі дослідно-промисловій розробці, техногенного родовища Балка Середня.

За вказаних обставин суд вважає внесення прокуратурою Заводського району м. Запоріжжя припису від 21.05.2010 за № 9/1148вих10 голові правління БАТ «Дніпроспецсталь» обґрунтованим.

Отже, БАТ «Дніпроспецсталь» було визнано винним у самовільному використанні техногенного родовища не лише для розміщення відходів металургійного виробництва, а і для їх розробки, не маючи на те спеціального дозволу.

Однак історія має завершення де-юре, а де-факто техногенне родовище Балка Середня використовується і зараз без спеціальної дозвільної документації, і навіть не йдеться про притягнення товариства до відповідальності. Між тим при цьому погіршується ситуація із забезпечення стану екологічної безпеки регіону, а враховуючи можливість забруднення ґрунтових підземних вод р. Дніпро, то й України в цілому (Фортуний, 2020).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Власне, склалася така парадоксальна ситуація, коли підприємство, що внаслідок своєї діяльності утворило техногенні відходи і таким чином сформуло перспективне техногенне родовище, продовжує його використовувати без паспортизації родовища, без отримання спеціального дозволу на видобування корисних копалин з території об'єкта і за умови реального ризику виникнення небезпечних наслідків своєї діяльності – і при цьому не несе відповідальності через відсутність норми, яка б встановила відповідальність за такі дії.

Отже, виходячи з таких міркувань, вважаємо за доцільне доповнити КУпАП статтею 57-1 «Незаконна розробка техногенних родовищ корисних копалин» такого змісту:

«Використання техногенних родовищ корисних копалин або перспективних техногенних об'єктів корисних копалин без спеціального дозволу (ліцензії), у тому числі самовільне освоєння техногенних відходів виробництва, невиконання вимог безпеки використання техногенних родовищ і вимог охорони навколишнього природного середовища, –

тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Водночас необхідно враховувати положення ст. 239 Господарського кодексу України (Господарський кодекс України) про можливість поєднання притягнення до адміністративної відповідальності та застосування санкцій господарсько-правової відповідальності, зокрема, у випадку незаконної розробки техногенного

родовища корисних копалин слід передбачити вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; обмеження

або зупинення діяльності суб'єкта господарювання, а також в окремих випадках – ліквідацію суб'єкта господарювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гладій О.В. Адміністративно-правовий режим техногенних родовищ: дис. ... 12.00.07. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 249 с.
2. Плохий В.М. Адміністративно-правовий режим поводження з техногенними відходами: постановка проблеми. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 1(41). С. 180–183.
3. Євграшкіна Г.П., Шерстюк Н.П., Власова І.А. Екологічна експертиза територій, що прилягають до хвостосховища Північного гірничо-збагачувального комбінату (Кривбас). *Екологічний вісник*. 2009. № 1. С. 31–32.
4. Формирование и разработка техногенных месторождений железных и марганцевых руд: монография. Днепропетровск : Монолит, 2012. 140 с.
5. Кодекс України про надра: Закон України від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.
6. Маланчук Є.З. Обґрунтування параметрів зон концентрації важких металів в техногенних розсипах при гідровидобутку : дис. ... канд. техн. наук: 05.15.09. Рівне, 2009. 236 с.
7. Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин. URL: <http://geoinf.kiev.ua/derzhavnyy-oblik-rodovysch-ta-zapasiv-korysnykh-kopalyn/derzhavnyy-kadastr-rodovysch-i-proyaviv-korysnykh-kopalyn/>
8. Галецкий Л.С., Наumenко У.З., Пилипчук А.Д. та ін. Техногенні родовища – нове нетрадиційне джерело мінеральної сировини в Україні. URL: <http://www.sustainable-cities-net.org.ua/publicationshow.php?id=374>
9. Гладій О.В. Поняття та класифікація техногенних родовищ як об'єкта правовідносин. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 6. С. 23–27.
10. Про відходи: проект Закону України від 10.03.2016. URL : <http://www.menr.gov.ua/normbaza/regulatory/554-proekty-rehuliatornykh-aktiv>.
11. Кодекс України про надра: проект. URL: <http://geonews.com.ua/news/detail/proekt-kodeksu-ukraini-pro-nadra-47301>.
12. Постанова Запорізького окружного адміністративного суду від 17 лютого 2011 р. у справі № 2а-3032/10/0870. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14403634>.
13. Фортунин В. Отходы и социально-экономическая политика ГМК. URL: <http://www.web-standart.net/magaz.php?aid=8464>.
14. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

REFERENCES:

1. Hladii, O.V. (2017) *Administrativno-pravovi rehym tekhnohennykh rodovysch* [Administrative-legal regime of technogenic ancestors]. Zaporizhzhia: ZNU. [in Ukrainian].
2. Plokhii, V.M. (2020) *Administrativno-pravovi rehym povodzhennia z tekhnohennymi vidkhodamy: postanovka problemy* [Administrative-legal regime related to technogenic inputs: problem statement]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 1(41). С. 180–183. [in Ukrainian].
3. Ievhrashkina, H.P., Sherstiuk, N.P., Vlasova I.A. (2009) *Ekolohichna ekspertyza terytorii, shcho prylihaiut do khvostoskhovyshcha Pivnichnoho hirnycho-zbahachuvalnoho kombinatu (Kryvbas)* [Ecological examination of the territory, which will lie down to the tailings storage facility of the Pivnichny Girnycho-Zbagachuvalny Combinat (Kryvbas)]. *Ekolohichni visnyk*. № 1. С. 31-32. [in Ukrainian].
4. *Formyrovanye y razrabotka tekhnohennykh mestorozhdenyi zheleznykh y marhantsevykh rud* [Formation and development of technogenic deposits of iron and manganese ores] (2012): monohrafiya. Dnepropetrovsk: Monolyt.
5. *Kodeks Ukrainy pro nadra: Zakon Ukrainy vid 27 lypnia 1994 roku № 132/94-VR* [Code of Ukraine on Nadra: Law of Ukraine] (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 36. St. 340. [in Ukrainian]
6. Malanchuk, Ye.Z. (2009) *Obgruntuvannia parametriv zon kontsentratsii vazhkykh metaliv v tekhnohennykh rozsyphakh pry hidrovdydobutku* [Determination of the parameters in the zones of concentration of important metals in technogenic grades in case of a hydraulic bottle]: dys. ... kand. tekhn. nauk: 05.15.09. Rivne. [in Ukrainian]
7. *Derzhavnyi kadastr rodovysch i proiaviv korysnykh kopalyn* [State cadastre of genera and manifestations of cinnamon copalins]. URL: <http://geoinf.kiev.ua/derzhavnyy-oblik-rodovysch-ta-zapasiv-korysnykh-kopalyn/derzhavnyy-kadastr-rodovysch-i-proyaviv-korysnykh-kopalyn/> [in Ukrainian].

8. Haletskyi, L.S., Naumenko, U.Z., Pylypchuk, A.D. ta in. Tekhnohenni rodovyshcha – nove netradytsiine dzherelo mineralnoi syrovyny v Ukraini [Technogenic genera - nove non-traditional dzherelo minerals in Ukraine]. URL: <http://www.sustainable-cities-net.org.ua/publicationshow.php?id=374> [in Ukrainian].
9. Hladii, O.V. (2016) Poniattia ta klasyfikatsiia tekhnohennykh rodovyshch yak obiekta pravovidnosyn [Understand the classification of technogenic ancestors yak ob'ekta pravovidnosin]. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*. № 6. S. 23-27. [in Ukrainian].
10. Pro vidkhody [About waste] (2016): proekt Zakonu Ukrainy vid 10.03.2016. URL: <http://www.menr.gov.ua/normbaza/regulatory/554-proekty-rehuliatornykh-aktiv> [in Ukrainian].
11. Kodeks Ukrainy pro nadra [Code of Ukraine on mineral resources]: proekt. URL: <http://geonews.com.ua/news/detail/proekt-kodeksu-ukraini-pro-nadra-47301> [in Ukrainian].
12. Postanova Zaporizkoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 17 liutoho 2011 r. u spravi № 2a-3032/10/0870 [Resolution of the Zaporizhia District Administrative Court]. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14403634> [in Ukrainian].
13. Fortunyn, V. Otkhody y sotsyalno-ekonomycheskaia polytyka GMK [Waste and socio-economic policy of the mining and metallurgical complex]. URL : <http://www.web-standart.net/magaz.php?aid=8464> [in Russian].
14. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine] vid 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-6>

Олена МІЛІЄНКО

кандидат юридичних наук, здобувач кафедри адміністративного та господарського права, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69600

ORCID: 0000-0002-3364-1774

Бібліографічний опис статті: Мілієнко, О. (2021). Особливості припинення дії адміністративних актів. *Law. State. Technology*, 1, 41–46, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-6>

ОСОБЛИВОСТІ ПРИПИНЕННЯ ДІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ

Статтю присвячено аналізу поняття та підстав припинення дії адміністративних актів. Констатовано, що припинення дії адміністративного акта – це момент, з якого він перестає впливати на права, обов'язки чи законні інтереси осіб, тобто стає неможливою реалізація приписів, що в ньому містяться.

Більш обґрунтованим визнано поділ підстав припинення дії адміністративних актів на фактичні та юридичні, оскільки саме цей поділ дозволяє найефективніше дослідити способи припинення дії індивідуальних адміністративних актів. Вказано, що фактичне припинення чинності адміністративних актів відбувається саме собою, автоматично, у зв'язку з настанням певного факту або юридичної події, пов'язаних з виконанням (реалізацією) адміністративного акта, і тому немає потреби в спеціальному волевиявленні або виданні адміністративного акта, спрямованого на їх припинення.

Підставами припинення адміністративним актом чинності визначено: а) виконання адміністративного акта; б) припинення дії адміністративного акта у зв'язку із закінченням строку чи з інших причин; в) відкликання правомірного адміністративного акта адміністративним органом, що його видав; г) визнання недійсним протиправного адміністративного акта адміністративним органом, що його видав; д) скасування протиправного адміністративного акта в порядку адміністративного оскарження або судом.

Ключові слова: припинення, адміністративний акт, скасування адміністративного акта, фактичне припинення, юридичне припинення, підстави припинення адміністративного акта.

Olena MILIENKO

Candidate of Law, External PhD Student of the Department of Administrative and Commercial Law, Zaporizhia National University, street Zhukovsky, 66, Zaporizhia, Ukraine, 69600

ORCID: 0000-0002-3364-1774

To cite this article: Milienko, O. (2021). Osoblyvosti prypynennia dii administratyvnykh aktiv [Features of termination administrative acts]. *Law. State. Technology*, 1, 41–46, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-6>

FEATURES OF TERMINATION ADMINISTRATIVE ACTS

The article is devoted to the analysis of the concept and grounds for termination of administrative acts. It is stated that the termination of an administrative act is the moment from which it ceases to affect the rights, obligations or legitimate interests of individuals, ie it becomes impossible to implement the provisions contained therein.

The division of the grounds for termination of administrative acts into factual and legal ones is considered to be more substantiated, as this division allows to most effectively investigate the ways of termination of individual administrative acts.

It is stated that the actual termination of administrative acts occurs by itself, automatically, in connection with the occurrence of a certain fact or legal event related to the implementation (implementation) of an administrative act, and therefore there is no need for special will or issuance of an administrative act on their termination. The grounds for termination of an administrative act are determined by: a) execution of an administrative act; b) termination of an administrative act in connection with the expiration of the term or for other reasons; c) revocation of a lawful administrative act by the administrative body that issued it; d) invalidation of an illegal administrative act by the administrative body that issued it; e) cancellation of an illegal administrative act by way of an administrative appeal or by a court.

Key words: termination, administrative act, cancellation of administrative act, actual termination, legal termination, grounds for termination of administrative act.

Вступ. Вивченням нормативно-правових та підзаконних актів займалося чимало вчених, зокрема дане питання було висвітлено у роботах О. Пушняка, О. Пономаренка, М. Щирби, О. Плечій та ін. Поняття ж припинення дії адміністративних актів досліджувалися у працях таких українських вчених, як: В.П. Тимощук (Тимощук, 2010: 185–199), А. М. Школик (Школик, 2013: 176–181), С.П. Рабінович (Рабінович, 2014: 168–177), А. Євстигнєєв (Євстигнєєв, 2006: 31–33), І.С. Козій [5] та ін. Крім того, доцільно відзначити німецьких дослідників І. Ріхтера та Г. Шупперта та навчальний посібник цих авторів «Судова практика з адміністративного права», в якому детально проаналізовано німецький досвід відкликання та скасування адміністративних актів (Ріхтер І., Шупперт Г. Ф., 2000: 283–317).

Мета наукової статті. З огляду на те, що в українській науковій літературі питання припинення дії саме адміністративних актів досліджується досить фрагментарно, доцільно проаналізувати як це питання вирішується щодо нормативних актів в цілому.

Припинення дії адміністративних актів: визначення категорії

Припинення дії нормативно-правового акта визначається окремими дослідниками як волевиявлення уповноваженого суб'єкта, що легалізоване у встановленій законом правотворчій або іншій формі, про визнання завершеності регулятивної функціональності акта та виключення його подальшої реалізації або відміни попередніх (Апраткин, 2011: 9). Інші вказують, що припинення дії (втрата сили) або інше обмеження меж дії правових актів означає, що за зазначеними законом межами приписи цього акта не можуть бути застосовані (Мицкевич, 1967).

Також існує думка, згідно з якою припинення дії нормативно-правового акта – це волевиявлення уповноваженого суб'єкта, що легалізоване у встановленій законом правотворчій або іншій формі, про визнання завершеності регулятивної функціональності акта та виключення його подальшої реалізації або скасування попередніх результатів (Апраткин, 2011: 9).

Крім того, у спеціальній літературі вказується, що припинення дії акта – це офіційно заявлене закінчення випадків виникнення (зміни, припинення) передбачених актом правовідносин, причому ці випадки за точно встановлений момент припинення переходити не можуть, але дія акта як відповідна йому поведінка адресатів продовжується і за цей момент в невизначене майбутнє (Белкін, 1993: 5).

Щодо припинення дії адміністративного акта проведений аналіз спеціальної літератури

засвідчив, що більшість авторів визначають його, як момент, з якого він перестає впливати на права, обов'язки чи законні інтереси осіб, тобто стає неможливою реалізація приписів, що в ньому містяться (Адміністративне право України. Повний курс : підручник, 2018: 165). Такий підхід поділяє й зарубіжний законодавець. Зокрема § 43 Закону ФРН «Про адміністративну процедуру» закріплює, що адміністративний акт діє відносно тієї особи, якій він призначений або яку він зачіпає, починаючи з того моменту, в який він був проголошений цій особі. Адміністративний акт діє саме з тим змістом, з яким він проголошується.

Класифікація підстав припинення адміністративних актів

Припинення дії адміністративних актів відбувається на основі певних підстав, щодо переліку та класифікації яких існують різні позиції в науковій літературі. Зокрема окремі вчені стверджують, що припинення дії адміністративних актів відбувається на основі певних підстав, які можуть бути розподілені на фактичні (відбувається саме собою, автоматично, у зв'язку з настанням певного факту, і тому немає потреби в спеціальному волевиявленні, виданні акта, спрямованого на їх припинення) та юридичні (Адміністративне право України. Повний курс : підручник, 2018: 165–166).

В.П. Тимощук пропонує поділяти підстави припинення дії адміністративних актів на «нормальні» (ординарні, об'єктивні) та «дострокові» (Тимощук, 2010: 158). Проте О.О. Мандюк, такий поділ вважає недосконалим та таким, що не дозволяє чітко розмежувати одну групу підстав від іншої. Автор зазначає, що адміністративні акти, які приймаються з конкретно встановленим строком дії (наприклад, до певної дати), в разі будь-якого припинення дії, крім настання цієї дати, можна було б вважати достроковим припиненням дії акта і при такій інтерпретації цього поділу його можна було б вважати обґрунтованим та логічним (Мандюк, 2017: 140).

Так само вчений піддає критиці позицію В.П. Тимощука, який до «дострокових» підстав припинення дії акта відносить лише скасування (відкликання, визнання недійсним). Зокрема дослідник підкреслює, що «не зрозуміло, чому введення у законну силу нового адміністративного акта є «нормальною» підставою, а скасування акта «достроковою» підставою, адже і в першому, і в другому випадку має місце прийняття індивідуального адміністративного акта і в обох випадках дія акта припиняється швидше, ніж це передбачено в самому акті» (Тимощук, 2010: 160).

Узагальнивши напрацювання юридичної літератури та практики, О. Плечій стверджує, що кінцевими моментами припинення (закінчення) дії актів є: дата, строки, вказані у акті; момент скасування нормативно-правового акта органом, який його прийняв, вищим, спеціально уповноваженим на те органом (Конституційним Судом, судом загальної юрисдикції); моментом прийняття, набрання чинності іншим актом, який регулює ті ж або подібні відносини (з вказівкою на скасування або без такої) (Пчелій, 2002: 72).

Отже, проведений аналіз вказує на відсутність єдиного підходу у досліджуваному питанні, проте, на нашу думку, більш обґрунтованим є поділ підстав припинення дії адміністративних актів на фактичні та юридичні, оскільки саме цей поділ дозволяє найефективніше дослідити способи припинення дії індивідуальних адміністративних актів. Аналогічної позиції щодо розгляду підстав припинення дії індивідуальних адміністративних актів дотримується більшість науковців (Стариков, 2002: 290–291; Яхин, 2004: 122; Гвоздева, 2009: 158).

Як свідчить проведений аналіз спеціальної літератури, за загальним правилом, фактичне припинення чинності адміністративних актів відбувається саме собою, автоматично, у зв'язку з настанням певного факту або юридичної події, пов'язаних з виконанням (реалізацією) адміністративного акта, і тому немає потреби в спеціальному волевиявленні або виданні адміністративного акта, спрямованого на їх припинення (Науково-практичний коментар до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру», 2019: 351). Зокрема, як слушно зауважує Т.О. Коломоєць, припинення – дія закономірна, вона не зумовлена будь-якими подіями (Коломоєць, 2012: 151). Юридичне ж припинення адміністративних актів пов'язано з певною подією, юридичним фактом.

Способи припинення дії адміністративних актів

Для позначення способів юридичного припинення адміністративних актів у спеціальній літературі та судовій практиці використовується досить різноманітна термінологія, зокрема «скасування», «визнання недійсним», «відкликання», «визнання нечинним», «втрата чинності» тощо.

Під «втратою чинності» дослідниками пропонується розуміти як передбачений правовими приписами момент закінчення дії нормативно-правового акта, що є наслідком настання передбачених в законодавстві обставин (Щирба, 2014: 33). Визначення терміну «скасування» найбільш вдало сформульовано М. Щирбою, яка зазначає, що скасування пра-

вового акта – це техніко-юридичний спосіб усунення (видалення) правового акта із системи правового регулювання, що полягає у прийнятті (легалізації) імперативного рішення про визнання втрати цим актом соціально цінних регулятивних властивостей (Щирба, 2014: 32).

Разом з тим, у спеціальній літературі існує твердження, що предметом наукового переосмислення сьогодні мають стати й відносини щодо втрати чинності нормативно-правовим актом. При цьому кожна група підстав втрати чинності нормативно-правовим актом має свої особливості та проблематику дослідження (Шуліма, 2010: 57). Якщо момент набрання чинності є початковою межею дії нормативно-правового акта, то момент втрати чинності є кінцевою межею чинності нормативно-правового акта (Щирба, 2014: 32). Дане твердження логічно застосовувати й до адміністративних актів.

Зокрема А. Школик наголошує, що в контексті *de lege ferenda* на відміну від переважної більшості держав-членів Європейського Союзу, а тепер уже й розташованих у Європі колишніх республік Радянського Союзу (виняток – Російська Федерація), в Україні до цього часу не прийнято Адміністративно-процедурного кодексу, в проект якого було зроблено спробу врегулювати питання скасування (відкликання) адміністративних актів на рівні загального закону, для всіх видів органів публічної адміністрації (ст.ст. 91–96) (Школик, 2013: 176).

Безумовно ми поділяємо точку зору науковця щодо нагальної потреби у прийнятті процедурного законодавства. Зокрема на разі законодавцем проводиться робота над розробкою та прийняття проекту Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі – проект ЗАП).

На нашу думку, певну визначеність у досліджуваному питанні можна спостерігати, проводячи аналіз проекту ЗАП, у тексті якого також наявна різна термінологія (відкликання, визнання недійсним, скасування), яка на думку укладачів, спеціально використовується у ЗАП, щоб: 1) сприяти впорядкуванню теорії, законодавства і практики у цій частині; 2) полегшити розуміння і правове регулювання названих механізмів у самому ЗАП.

Найпоширенішими підставами фактичного припинення дії адміністративних актів група авторів підручника з адміністративного права (Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін.) визначають: а) закінчення строку дії акта, який було видано на певний строк; б) виконання вимоги, якщо зміст акта зводився лише до виконання цієї вимоги;

в) настання певної юридичної події (Адміністративне право України. повний курс : підручник, 2018: 165-166).

Проф. В.Б. Авер'янов в академічному курсі адміністративного права вказував, що адміністративний акт припиняє свою дію у разі: а) виконання вимоги, якщо зміст акта зводився лише до виконання цієї вимоги; б) настання певної юридичної події, зокрема зникнення «адресата» акта (смерть фізичної особи, ліквідація юридичної особи); в) закінчення строку дії акта, який було видано на певний строк; г) прийняття нового акта, яким поглинається зміст попереднього акта; д) скасування акта органом, що його видав, або іншим уповноваженим органом (Авер'янов, 2007: 286–287).

Т.О. Коломоєць підставами для припинення дії актів визначає: а) скасування акта органом, який його видав, або видання нового акта, що фактично анулює старий. Загальним є правило, що із набранням чинності новим актом адміністрування автоматично припиняє свою силу акт з того самого питання, виданий раніше, хоча у новому і не містилася вказівка на його припинення. На практиці для формального припинення застарілих актів вироблена окрема процедура; б) закінчення строку, на який було видано акт; в) досягнення мети, передбаченої актом, якщо його зміст зводився лише до виконання цієї вимоги (реалізація правових відносин, виконання приписів акта тощо). Не завжди виконання акта означає припинення його дії. Наприклад, наказ про призначення особи на посаду не може вважатися таким, що припинив свою дію, після того, як особа приступила до виконання своїх обов'язків; г) "зникнення" адресата акта, тобто у зв'язку з настанням певної юридичної події: ліквідація юридичної особи, смерть носія прав та обов'язків (Коломоєць, 2012: 151-152).

Висновки. Чинне національне законодавство не містить норм, які закріплюють вичерпний перелік підстав припинення адміністративного акту, проте у цьому аспекті доцільно розглянути проєктне законодавство, зокрема, проєкт ЗАП, яким підставами припинення адмі-

ністративним актом чинності визначено: а) виконання адміністративного акта (реалізація права або виконання певної вимоги, тобто досягнення мети, заради якого акт був прийнятий); б) припинення дії адміністративного акта у зв'язку із закінченням строку чи з інших причин (адміністративний акт, виданий на певний строк, із закінченням цього строку перестає діяти, тому немає потреби спеціально його скасовувати. Так, дозвіл, виданий на певний строк, не дозволяє здійснювати передбачену ним діяльність після закінчення вказаного в ньому строку.

Як приклади інших причин автори визначають різноманітні юридичні події, зокрема, смерть фізичної особи, ліквідація юридичної особи, прийняття нового акта, яким поглинається зміст попереднього акта тощо); відкликання правомірного адміністративного акта адміністративним органом, що його видав; визнання недійсним протиправного адміністративного акта адміністративним органом, що його видав; д) скасування протиправного адміністративного акта в порядку адміністративного оскарження або судом (Науково-практичний коментар до проєкту Закону України «Про адміністративну процедуру», 2019: 351-352). Такий підхід, на нашу думку, є найоптимальнішим та відповідає вимогам правозастосування.

Фактично подібний перелік підстав міститься й у зарубіжному законодавстві. Зокрема § 43 Закону ФРН про адміністративну процедуру закріплює, що адміністративний акт залишається діючим доти, допоки його не буде повернуто, він не буде відкликаний, скасований в інший спосіб або не буде виконаним у зв'язку із закінченням часу або з інших підстав. Нікчемний адміністративний акт є таким, що не діяв. Згідно ч. 3 ст. 83 Адміністративного процедурно-процесуального кодексу Республіки Казахстан адміністративний акт припиняє дію з моменту настання подій, передбачених адміністративним актом, виконання його вимог, скасування адміністративного акта або закінчення терміну дії (Адміністративний процедурно-процесуальний кодекс Республіки Казахстан, 2020).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії. Київ : «Конус-Ю», 2010. 296 с.
2. Школик А. Скасування та відкликання індивідуальних адміністративних актів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 176–181.
3. Рабінович С. Конституційні принципи правової певності і захисту легітимних очікувань у діяльності публічної влади. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 60. С. 168–177.
4. Євстигнєєв А. Оскарження актів органів держави та місцевого самоврядування за Кодексом адміністративного судочинства України. *Юридичний журнал*. 2006. № 12(54). С. 31–33.

5. Козій І.С. Особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування у судовому порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 23 с.
6. Рихтер И., Шупперт Г.Ф. Судебная практика по административному праву : учебное пособие. Москва : Юристъ, 2000. 604 с.
7. Апрыткин А.В. Прекращение действия нормативных правовых актов (теория, практика, техника) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства». Нижний Новгород, 2011. 34 с.
8. Мицкевич А.В. Акты высших органов Советского государства: юридическая природа нормативных актов высших органов государственной власти и управления СССР. Москва : Юридическая литература, 1967. 172 с.
9. Белкин А.А. Юридические акты: Обладание силой и действие. *Правоведение*. 1993. № 5. С. 3–14.
10. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
11. Мандюк О.О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування: дис. ... к.ю.н. 12.00.07. 2017. 214 с.
12. Плечій О. Часові межі дії нормативно-правових актів України: проблемні питання. *Вісник Львівськ. ун-ту. Серія юридична*. 2002. Вип. 37. С. 70–73.
13. Стариков Ю.Н. Курс общего административного права. В 3 т. Т. 2: Государственная служба. Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2002. 600 с.
14. Яхин Ф.Ф. Действие административно – правовых актов : дис. канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2004. 215 с.
15. Гвоздева А.Н. Индивидуальные административно-правовые акты : дис. канд. юрид. наук : 12.00.14. Киров, 2009. 216 с.
16. Науково-практичний коментар до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру» / Авт. колектив (Андрійко О. Ф., Бевзенко В.М. та ін.), за заг. ред. Тимощука В. П. Київ: ФОП Мишалов Д.В., 2019. 460 с.
17. Коломоець Т.О. Адміністративне право України : підручник. Вид. 2, змін. і доп. / За заг. ред. Т. О. Коломоець. Київ : Істина, 2012. 528 с.
18. Щирба М.Ю. Втрата чинності та зупинення дії нормативно-правових актів: деякі теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 31–40
19. Шуліма А.О. Темпоральна дія нормативно-правового акта та юридична практика. *Наукові записки*. 2010. Т.103. С. 56–59
20. Адміністративне право України. Академічний курс: Підручник : У 2 т. / Ред. Колегія : В.Б. Авер'янов (голова). Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. Т. 1: Загальна частина. 624 с.
21. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>.

REFERENCES:

1. Tymoshchuk, V.P. (2010). Administratyvni akty: protsedura pryiniattia ta prypynennia dii [Administrative acts: procedure for adoption and termination]. Kyiv: «Konus-Yu», 296 p. [in Ukrainian].
2. Shkolyk, A. (2013). Skasuvannia ta vidklykannia indyvidualnykh administratyvnykh aktiv [Cancellation and revocation of individual administrative acts]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*. Vyp. 58. P. 176–181. [in Ukrainian].
3. Rabinovych, S. (2014). Konstytutsiini pryntsypy pravovoi pevnosti i zakhystu lehitymnykh ochikuvan u diialnosti publichnoi vlady [Constitutional principles of legal certainty and protection of legitimate expectations in the activities of public authorities]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*. Vyp. 60. P. 168–177. [in Ukrainian].
4. Ievstyhnieiev, A. (2006). Oskarzheniia aktiv orhaniv derzhavy ta mistsevoho samovriaduvannia za Kodeksom administratyvnogo sudochynstva Ukrainy [Appeals against acts of state and local self-government bodies under the Code of Administrative Procedure of Ukraine]. *Yurydychnyi zhurnal*. №12(54). S. 31-33. [in Ukrainian].
5. Kozii, I.S. (2013). Osoblyvosti provadzhennia u spravakh shchodo oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti orhaniv ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia u sudovomu poriadku [Peculiarities of

proceedings in cases of appealing against decisions, actions or omissions of bodies and officials of local self-government in court]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Nats. un.-t "Odeska yurydychna akademiia". Odesa, 23 p. [in Ukrainian].

6. Rykhter, Y., Shuppert, H.F. (2000). Sudebnaia praktyka po admynystratyvnomu pravu : uchebnoe posobyie [Judicial practice in administrative law]. Moscow: Yurystъ, 604 p. [in Russian].

7. Apriatkyn, A.V. Prekrashchenye deistviya normativnykh pravovykh aktov (teoriya, praktyka, tekhnika) [Termination of validity of normative legal acts (theory, practice, technique)]: avtoref. dys. na soysk. uchen. step. kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01 "Teoriya y ystoriya prava y hosudarstva". Nyzhnyi Novhorod, 2011. 34 p. [in Russian].

8. Mytskevych, A.V. (1967). Akty vysshykh orhanov Sovetskoho hosudarstva: yurydycheskaia pryroda normativnykh aktov vysshykh orhanov hosudarstvennoi vlasty y upravleniya SSSR [Acts of the highest bodies of the Soviet state: the legal nature of the normative acts of the highest bodies of state power and administration of the USSR]. Moscow : Yurydycheskaia lyteratura, 172 p. [in Russian].

9. Belkyn, A.A. (1993). Yurydycheskye akty: Obladanye syloi y deistviye [Legal acts: Possession of power and action]. *Pravovedeniye*. № 5. P. 3–14. [in Russian].

10. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Full course]: pidruchnyk / Halunko V., Dikhtievskiy P., Kuzmenko O., Stetsenko S. ta in. Kherson : OLDI-PLU, 2018. 446 p. [in Ukrainian].

11. Mandiuk, O.O. (2017). Indyvidualni administratyvni akty: teoriia ta praktyka zastosuvannia [Individual administrative acts: theory and practice of application]. Dysertatsiia na здобuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk, 214 p. [in Ukrainian].

12. Plechii, O. (2002). Chasovi mezhi dii normativno-pravovykh aktiv Ukrainy: problemni pytannia [Time limits of normative-legal acts of Ukraine: problematic issues]. *Visnyk Lvivsk. un-tu. Seriia yurydychna*. Vyp. 37. P. 70–73. [in Ukrainian].

13. Starylov, Yu. N. (2002). Kurs obshcheho admynystratyvnogo prava. V 3 t. T. 2: Hosudarstvennaia sluzhba. Upravlencheskye deistviya. Pravovye akty upravleniya. Admynystratyvnaia yustytysia [General Administrative Law Course. In 3 volumes. Vol. 2: Public service. Management actions. Management legal acts. Administrative justice.]. Moscow : Yzdatelstvo NORMA (Yzdatelskaia hruppa NORMA – YNFRA-M), 600 p. [in Russian].

14. Iakhyn, F.F. (2004). Deistviye admynystratyvno – pravovykh aktov [Operation of administrative and legal acts]: dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.14. Moscow, 215 p. [in Russian].

15. Hvozdeva, A.N. (2009). Yndyvydualnye admynystratyvno-pravovye akty [Individual administrative legal acts]: dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.14. Kyrov, 216 p. [in Russian].

16. Naukovo-praktychnyi komentar do proektu Zakonu Ukrainy "Pro administratyvnu protseduru" [Scientific and practical commentary on the draft Law of Ukraine "On Administrative Procedure"] / Avt. kolektyv (Andriiko O.F., Bevzenko V.M. ta in.), za zah. red. Tymoshchuka V.P. Kyiv: FOP Myshalov D.V., 2019. 460 p. [in Ukrainian].

17. Kolomoiets, T.O. (2012). Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: pidruchnyk. Vyd. 2, zmin. i dop. / Za zah. red. T. O. Kolomoiets. Kyiv: Istyna, 528 p. [in Ukrainian].

18. Shchyrba, M.Yu. (2014). Vtrata chynnosti ta zupynennia dii normativno-pravovykh aktiv: deiaki teoretykoprykladni aspekty [Repeal and suspension of regulations: some theoretical and applied aspects]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. №3. P. 31–40 [in Ukrainian].

19. Shulima, A.O. (2010). Temporalna diia normativno-pravovoho akta ta yurydychna praktyka [Temporal effect of normative legal act and legal practice]. *Naukovi zapysky*. T. 103. S. 56–59 [in Ukrainian].

20. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course]: Pidruchn.: U 2 t. / Red. kolehiia: V.B. Averianov (holova). Kyiv: TOV "Vydavnytstvo "Iurydychna dumka", 2007. T. 1: Zahalna chastyna. 624 p. [in Ukrainian].

21. Admynystratyvnyi protsedurno-protseessualnyi kodeks Respublyky Kazakhstan [Administrative procedural code of the Republic of Kazakhstan]. Kodeks Respublyky Kazakhstan ot 29 yunia 2020 hoda № 350-VI. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>. [in Ukrainian].

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-7>

Валерія ТУЛЯНЦЕВА

кандидат юридичних наук, доцент цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», просп. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна, 49005

ORCID: 0000-0001-8275-2051

Бібліографічний опис статті: Тулянцева, В. (2021). Правове регулювання обігу фінансових ресурсів позабюджетних державних цільових фондів. *Law. State. Technology*, 1, 47–53, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-7>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЬОВИХ ФОНДІВ

У статті автором характеризуються особливості формування бюджету позабюджетних цільових фондів, встановлюються джерела надходжень до нього, визначаються правила акумуляції грошових коштів. Автором визначаються правила формування фінансових ресурсів позабюджетних цільових фондів. Автором аналізується досвід зарубіжних країн зі створення цільових фондів дозволило обґрунтувати пропозицію щодо доцільності запровадження регіональних фондів з метою забезпечення адресності використання фінансових ресурсів.

Метою статті є здійснення характеристики особливостей правового регулювання обігу фінансових ресурсів позабюджетних державних цільових фондів.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, як-от: 1) визначення сутності категорії «фінансові ресурси»; 2) характеристика особливостей здійснення обліку їх надходжень й 3) зробити висновки із оптимізації правового регулювання обігу фінансових ресурсів позабюджетних державних цільових фондів.

Наукова новизна. У статті обґрунтовується доцільність нормативного закріплення особливостей формування бюджету позабюджетних цільових фондів, встановлюються джерела надходжень до нього, визначаються правила акумуляції грошових коштів.

Як **висновок**, у статті наголошується, що фінансові ресурси позабюджетних цільових фондів акумулюються з врахуванням таких правил, як: визначення виключно нормами чинного законодавства переліку відрахувань до позабюджетних цільових фондів та визнання останніх власністю держави; відрахування до позабюджетних цільових фондів є видом обов'язкових платежів і у їх виконання забезпечується застосування заходів державного примусу; цільове використання фінансових ресурсів позабюджетних цільових фондів.

Ключові слова: бюджет, позабюджетний цільовий фонд, режим, фінансово-правове регулювання, фінансові ресурси.

Valeria TULYANTSEVA

Associate Professor of Civil, Commercial and Environmental Law, Candidate of Law, National Technical University "Dnipro Polytechnic", 19 av. Dmytra Yavornytskoho, Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: 0000-0001-8275-2051

To cite this article: Tulyantseva, V. (2021). Pravove rehuliuвання obihu finansovykh resursiv pozabudzhethnykh derzhavnykh tsilovykh fondiv [legal regulation of the circulation of financial resources of extra-budgetary state trust funds]. *Law. State. Technology*, 1, 47–53, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-7>

LEGAL REGULATION OF THE CIRCULATION OF FINANCIAL RESOURCES OF EXTRA-BUDGETARY STATE TRUST FUNDS

In the article the author characterizes features of formation of the budget of extra-budgetary trust funds, sources of receipts to it are established, rules of accumulation of money are defined. The author determines the rules of formation of financial resources of extra-budgetary trust funds. The author analyzes the experience of foreign countries in creating trust funds allowed to substantiate the proposal on the feasibility of introducing regional funds in order to ensure the targeted use of financial resources.

The purpose of the article is to characterize the features of the legal regulation of the circulation of financial resources of extra-budgetary state trust funds.

Realization of the set purpose provides the decision of a number of tasks, such as: 1) definition of essence of a category "financial resources"; 2) characteristics of the peculiarities of accounting for their revenues and 3) draw

conclusions from the optimization of the legal regulation of the circulation of financial resources of extra-budgetary state trust funds.

Scientific novelty. The article substantiates the expediency of normative consolidation of the peculiarities of budget formation of extra-budgetary trust funds, establishes the sources of revenues to it, determines the rules of accumulation of funds.

In conclusion, the article emphasizes that the financial resources of extra-budgetary trust funds are accumulated taking into account such rules as: determination exclusively by the norms of current legislation of the list of contributions to extra-budgetary trust funds and recognition of the latter as state property; deductions to extra-budgetary trust funds are a type of mandatory payments and in their implementation the application of state coercive measures is ensured; targeted use of financial resources of extra-budgetary trust funds.

Key words: budget, extra-budgetary trust fund, regime, financial and legal regulation, financial resources.

Актуальність проблеми. Основою функціонування позабюджетних цільових фондів є реалізація концепції соціальної держави, якою проголошена Україна відповідно до ст. 1 Конституції України. Принцип соціальної державності полягає у перерозподілу національного прибутку в інтересах суспільства в цілому, і зокрема – на користь соціально незахищених груп населення (пенсіонерів, інвалідів, дітей та ін.). Необхідність перерозподілу національного прибутку в межах соціальної політики обумовлює відповідне здійснення державою фінансово-правової політики. Лише належний рівень ефективності її здійснення є гарантією розбудови соціальної держави в Україні.

У сучасних умовах, особливо у сфері функціонування позабюджетних цільових фондів проблемою, що потребує нагального вирішення, є усвідомлення власне громадянами необхідності забезпечення прозорості платежів до таких фондів, без сплати яких ускладнюється вирішення питання наповнення їх бюджету. Сплата страхових внесків за достатньо високими ставками – одна з причин приховання роботодавцями розміру заробітної плати працівників, що часто відбувається за мовчазної згоди останніх, що в тому числі пояснюється низьким рівнем їх правової культури та правової свідомості, неусвідомлення необхідності особистої участі у власному соціальному забезпеченні та страхуванні.

Процес розбудови соціальної держави вимагає систематичної роботи всіх гілок державної влади. Задачею галузевого законодавства має бути визначено конкретних органів та організацій, що наділені владними повноваженнями, що відповідають за здійснення реалізації основних заходів зі становлення соціальної держави. На наш погляд, такий обов'язок має бути покладено на позабюджетні цільові фонди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового режиму позабюджетних цільових фондів розглядаються у наукових працях Л. К. Воронової, М. П. Кучерявенко, (Воронова, Кучерявенко, 2003), О. А. Дмитрик

(Дмитрик, 2004), Шухніна А.С. (Шухнін, 2001), однак з врахуванням внесених змін до чинного законодавства вимагається проведення дослідження особливостей правового регулювання акумуляції фінансових ресурсів позабюджетних цільових фондів в Україні в умовах євроінтеграції.

З врахуванням вище зазначеного, а також у зв'язку з активізації процесів здійснення пенсійної реформи встановлюється **метою** даного дослідження визначення особливостей формування бюджетів позабюджетних цільових фондів в Україні та в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Особливості формування фінансових ресурсів позабюджетних цільових фондів визначаються специфікою відповідних правовідносин. Правові відносини за участю позабюджетних цільових фондів О.О. Дмитрик визначає як таку складну сукупність: податкових правовідносин (зміст яких полягає у встановленні обов'язку сплачувати податки, інші види обов'язкових платежів до державного та місцевих бюджетів, а також до бюджетів визначених чинним законодавством цільових фондів); правовідносин у сфері державного кредиту (зміст яких передбачає умови отримання відповідних фінансових ресурсів від фізичних та юридичних осіб, а також інших держав, на умовах строковості, повернення, платності та добровільності); страхові правовідносини (змістом яких виступає зобов'язання, що має виконатися у разі настання страхового випадку) та ін. (Дмитрик, 2004: 107).

У попередньому підрозділі встановлено, що однією із ознак позабюджетних цільових фондів є їх самостійність, при цьому Л. К. Воронова підкреслює, що така самостійність є відмінною від самостійності інших юридичних осіб (Воронова, Кучерявенко, 2003: 176). Позабюджетні цільові фонди здійснюють мобілізацію і використання ресурсів фондів у розмірах і на цілі, передбачені державою в положеннях про ці фонди. Держава визначає рівень страхових платежів, по її рішенню змінюється структура та рівень грошових виплат із соціальних фондів.

Фонди формуються за рахунок внесків. Так, формування бюджету Пенсійного фонду України на момент дії солідарної пенсійної системи сплата таких внесків покладалася на роботодавців, тоді як з переходом до накопичувальної системи пенсійного страхування з (Про заходи щодо законодавчого забезпечення..., 2011) окрім інших джерел формування коштів Пенсійного фонду є, виділено надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у розмірах, визначених законом, крім частини страхових внесків, що спрямовується до накопичувальної системи пенсійного страхування. До прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI внески сплачувались роботодавцем (Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи, 2011).

При цьому всі види внесків, що здійснюються до позабюджетних цільових фондів, мають встановлюватись виключно положеннями законів України. Внески, що робляться до відповідних позабюджетних цільових фондів, не є власністю держави, адже не є складовою частиною державного чи місцевих бюджетів, тобто справедливим є висновок, що такі надходження є спільною власністю платників внесків.

Позабюджетні цільові фонди формуються з метою задоволення публічного інтересу, що полягають у задоволенні соціальних потреб людини, що визначають сутність соціальної держави.

Отже, матеріальною основою фінансово-правових відносин є публічні фонди коштів загальнообов'язкового соціального страхування, які не є державною чи комунальною власністю (Нечай, 2001: 40).

Варто зазначити, що і досі відсутній однозначний науковий та практичний підхід до визначення сфери правового регулювання, що має застосовуватись до питання формування надходжень до позабюджетних цільових фондів. О.А. Ногіна обґрунтовує цивільно-правовий статус державних позабюджетних соціальних фондів як повноцінних учасників майнових правовідносин (Ногіна, 2004: 58). На підставі висновку О.А. Ногіною щодо двозначності правової природи позабюджетних цільових фондів, які водночас є і уповноваженими владними суб'єктами, і при цьому мають ознаки учасників цивільного обороту і здійснюють фінансування соціальної сфери у рамках договірних відно-

син (Ногіна, 2004: 24). Натомість заслуговує на підтримку науковий підхід, який базується на доцільності застосування фінансово-правового регулювання, адже основним напрямом діяльності позабюджетних цільових фондів є утворення, розподіл і використання публічних грошових фондів, що є по суті предметом фінансово-правового регулювання (Ногіна, 1998: 41).

Таким чином, позабюджетні цільові фонди належать до категорії публічних фінансів. Необхідно відзначити, що під публічними фінансами розуміються суспільні відносини, правове регулювання яких спрямовано на задоволення публічного інтересу, які виникають в процесі утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання фондів коштів держави, місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічного управління, незалежно від форми власності таких фондів (Фінансове право України, 2004: 57).

Доходи та видатки позабюджетних цільових фондів визначаються у їх бюджеті. Бюджет цільових фондів – це план формування та використання фінансових ресурсів, що надійшли з визначених чинним законодавством джерел. Так, до 1 січня 2019 року в Україні основним джерелом надходжень до Пенсійного фонду є страхові внески до солідарної пенсійної системи. Крім того джерелами формування Пенсійного фонду України є кошти державного бюджету, надходження з фондів соціального страхування, добровільні внески та ін. Зарукування коштів позабюджетних цільових фондів відбувається на єдиний рахунок, з якого вже відбувається їх розподілення на відповідні територіальні управління.

Отже, до структури доходів позабюджетних цільових фондів можуть входити як власні надходження, так і передані кошти. Переданими коштами позабюджетних цільових фондів є кошти державного чи місцевих бюджетів, інших цільових фондів (Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи, 2013: 112).

З метою створення можливостей для виведення державних та місцевих бюджетних коштів на рахунки позабюджетних цільових фондів бюджетним законодавством встановлено, що: 1) органи державної влади та місцевого самоврядування, а також інші бюджетні установи не мають право створювати позабюджетні цільові фонди; 2) забороняється відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів (включаючи власні надходження бюджетних установ) органами державної влади, органами

влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами забороняється, крім таких випадків, як : а) проведення аукціонів розміщення тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунку та коштів валютних рахунків державного бюджету на депозитах Міністром фінансів України за погодженням з Національним банком України в межах поточного бюджетного періоду здійснювати на конкурсних засадах або шляхом придбання державних цінних паперів з подальшим поверненням таких коштів до кінця поточного бюджетного періоду; б) розміщення керівником місцевого фінансового органу тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на депозитах або шляхом придбання цінних паперів, емітованих Автономною Республікою Крим, відповідною міською радою, з подальшим поверненням таких коштів до кінця поточного бюджетного періоду, а також шляхом придбання державних цінних паперів за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради в межах поточного бюджетного періоду на конкурсних засадах (ч. 8 ст. 16 Бюджетного кодексу України).

Крім того, як виняток, допускається розміщення закордонними дипломатичними установами України бюджетних коштів на поточних рахунках іноземних банків, розміщення на поточних рахунках у банках державного сектору власних надходжень державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ та закладів культури, отриманих як плата за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, та розміщення вищими і професійно-технічними навчальними закладами на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо таким закладам законом надано відповідне право (ч. 9 ст. 13 Бюджетного кодексу України).

Не зважаючи на встановлені обмеження щодо передання коштів державного та місцевого бюджетів до бюджетів цільових фондів практика залучення переданих коштів є достатньо популярною в Україні, зокрема, для формування бюджету Пенсійного фонду України. Так, у 2014 році власні кошти Пенсійного фонду України склали 165 923, 3 млн грн, у 2015–2017 рр. цей показник фактично не змінився, тоді як показник переданих коштів, починаючи з 2014 р. постійно збільшується.

Зокрема, у 2014 році з державного бюджету України до бюджету Пенсійного фонду України було передано 75813 млн грн, у 2015 році – вже 94 811 млн грн, у 2016 році – 142 587 млн грн; з фондів соціального страхування цей показник є таким : у 2014 році – 185, 9 млн грн, у 2015 році – 89,3 млн грн, у 2016 році – 1506, 9 млн грн [9]. Отже, фактично, майже третина бюджету Пенсійного фонду України формується за рахунок коштів державного бюджету, а також за рахунок коштів інших позабюджетних цільових фондів. Покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України за рахунок коштів державного бюджету чи коштів інших цільових фондів заподіює шкоди забезпеченню фінансування інших соціально значущих витрат (Завора, 2016: 68).

Подібна ситуація спостерігається і із станом формування бюджету Фонду соціального страхування України. Так, у бюджеті Фонду соціального страхування України доходна частина передбачає надходження з державного бюджету у 2016 р. – 26 038 тис. грн (Про затвердження бюджету Фонду соціального страхування України на 2016 рік, 2016), у 2017 р. – у розмірі 29 605 тис. грн (Про затвердження бюджету Фонду соціального страхування України на 2017 рік, 2017), у 2018 р. – 40 279 тис. грн (Про затвердження бюджету Фонду соціального страхування України на 2018 рік, 2018). Окрім надходжень з державного бюджету доходна частина бюджету Фонду соціального страхування України складається з: страхових коштів від сплати єдиного внеску (у відсотковому співвідношенні складає 99,6% у 2016 році, у 2017 році та у 2018 р. – 99,4%).

Аналіз бюджетів Фонду соціального страхування України за 2016–2018 рр. дозволяє зробити висновок про те, що доходна частина покриває суму його видатків, однак необхідно підкреслити латентний характер обліку нещасних випадків на виробництві, для чого у випадку, якщо заподіюється шкода життю та здоров'я працівника під час його перебування на робочому місці. Роботодавці можуть пропонувати оформити відпустку працівникові, щоб відповідно такого випадку не проводилися розслідування причин, що призвели до нього, а також щоб уникнути відповідальності за несплату відповідних страхових внесків до бюджету такого цільового фонду.

Вирішення проблем формування надходжень до бюджетів цільових фондів вимагає проведення ґрунтовних досліджень, спрямованих на прогнозування доходів окремих цільових фондів та планування їх використання. Як було з'ясовано у попередньому підрозділі

функціонування позабюджетних цільових фондів, спрямовано на забезпечення реалізації публічного інтересу, відповідно і забезпечення виконання функцій держави – соціальної, культурної, інформаційної, які є надзвичайно важливими для забезпечення конституційних прав громадян. Саме така надзвичайна важливість забезпечення виконання соціальної, соціально-економічної, культурної та інших функцій держави обумовило обрання для їх реалізації діяльність відособленої самостійної ланки фінансової системи, якою є позабюджетні цільові фонди. Позабюджетні цільові фонди можуть розглядатися як певний «фінансовий резерв» (Финансы, 1995), що є необхідним для держави для забезпечення збереження грошових коштів, що використовуються для пенсійного, соціального забезпечення громадян, вирішення їх житлових проблем, збереження накопичень у випадку банкрутства фінансово-кредитних установ тощо.

Встановлення заборони утворення нових позабюджетних фондів позаяк не означає забезпечення належної підтримки вже існуючих. Грошові фонди позабюджетних цільових фондів є публічними грошовими фондами, формування яких залежить від реалізації державою економічної, в тому числі, фінансової політики.

Залежно від пріоритетних джерел надходжень позабюджетні цільові фонди поділяються на централізовані та децентралізовані. Кошти централізованих позабюджетних цільових фондів використовуються на користь інтересів всього суспільства, до централізованих цільових фондів також можуть належати кошти місцевих бюджетів. Децентралізовані цільові фонди створюються підприємствами, установами, організаціями, і використовуються для створення локальних умов їх розвитку (Шухнін, 2001: 433).

Поділ цільових фондів на централізовані та нецентралізовані обстоюється також Л.К. Вороновою і М.П. Кучерявенко, при цьому в основу такої класифікації вченими покладається необхідність забезпечення реалізації публічного інтересу і відсутність такої задачі (Воронова, Кучерявенко, 2003: 101).

Залежно від виду цільового фонду визначаються різні стадії формування його бюджету, джерела надходжень і відповідно встановлюються особливості здійснення діяльності з розподілу грошових коштів.

Затвердження бюджетів централізованих позабюджетних цільових фондів здійснюється Кабінетом Міністрів України, тоді як затвердження бюджетів децентралізованих позабю-

джетних цільових фондів відбувається згідно з рішенням органу місцевого самоврядування.

Централізовані та децентралізовані позабюджетні цільові фонди є акумулювання фінансових ресурсів для вирішення конкретних задач і проблем. Їх характерною ознакою є чітко визначені джерела формування, в тому числі чітко визначений перелік підстав можливого застосування коштів державного та місцевих бюджетів, що мають використовуватися виключно у визначених законодавством напрямках та завдань їх створення.

Однією з проблем акумуляції фінансових ресурсів позабюджетних цільових фондів є забезпечення адресності виділення коштів. У цьому аспекті доцільним є наведення досвіду зарубіжних країн. В зарубіжних країнах, на відміну від досвіду України, поширеною є практика створення регіональних позабюджетних цільових фондів. Джерелом формування надходжень до таких позабюджетних цільових фондів є частина прибутку суб'єктів господарювання, що спеціалізуються на видобуванні корисних копалин, а також переробці первинної та вторинної мінеральної сировини. Створення таких фондів вимагається у тих регіонах, які спеціалізуються на видобуванні та переробці природних ресурсів, і у разі якщо через виснаження ділянок надр, чи у випадку економічної нерентабельності вимагається закриття виробництва є наявними спеціальний фінансовий резерв, покликаний забезпечити соціально-економічні потреби відповідного регіону. Такими позабюджетними цільовими фондами є, зокрема, Фонд спадщини у провінції Альберта у Канаді, Фонд перспективного розвитку на Алясці (Сполучені Штати Америки) та фонди розвитку, призначені для структурної перебудови і вирішення проблеми зайнятості, – в Нідерландах (Місцеві фінанси, 2014).

Наприклад, формування бюджету Фонду перспективного розвитку штату Аляска здійснюється за рахунок 25% рентної плати за видобуток нафти, що сплачується суб'єктами господарювання. Використання фінансових ресурсів цього позабюджетного регіонального цільового фонду допускається виключно з метою економічної підтримки розвитку регіону. Діяльність такого фонду не контролюється з боку органів центральної державної виконавчої влади, і є підзвітним лише органам місцевого самоврядування. Організаційно-правовою формою діяльності такого цільового фонду є трастова компанія як складова інвестиційної компанії. Така організаційно-правова форма дозволяє більш ефективно нарощувати акумульований у фонді капітал (Місцеві фінанси, 2014).

Існує практика формування регіональних цільових фондів за рахунок амортизаційних відрахувань комунальних підприємств. Навіть з врахуванням того, що такі фонди поступаються економічній ролі інституту місцевих бюджетів, однак їх функціонування сприяє зміцненню фінансової бази органів місцевого самоврядування й сприяє гнучкості та стабільності реалізації процесу формування їх фінансових ресурсів (Павлюк, 2007: 44-55).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у контексті зарубіжного досвіду вбачається доцільним відновити в Україні інститут самостійних місцевих позабюджетних фондів і посилити можливості місцевого самоврядування щодо їх формування.

Необхідно також розширити перелік таких фондів, включивши до нього страхові фонди гарантування місцевих запозичень, гарантійні

фонди повернення кредитів, виданих з метою фінансової підтримки малого і середнього бізнесу, амортизаційні фонди для модернізації основних засобів комунальних підприємств. З метою вирішення проблем розвитку територій, які спеціалізуються на добуванні невідтворюваних сировинних ресурсів, актуальним є створення спеціальних фондів конверсії.

Отже, фінансові ресурси позабюджетних цільових фондів акумулюються з врахуванням таких правил, як : визначення виключно нормами чинного законодавства переліку відрахувань до позабюджетних цільових фондів та визнання останніх власністю держави; відрахування до позабюджетних цільових фондів є видом обов'язкових платежів і у їх виконання забезпечується застосування заходів державного примусу; цільове використання фінансових ресурсів позабюджетних цільових фондів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитрик О.А. Содержание и классификация финансовых правоотношений : Монография. Под ред. проф. Н.П. Кучерявенко. Харків : Легас, 2004. 160 с.
2. Воронова Л.К., Кучерявенко Н.П. Финансовое право : Учебное пособие для студентов юридических вузов и факультетов. Харьков : «Легас», 2003. 360 с.
3. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 8 липня 2011 року № 3668-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 12-13. ст.82.
4. Нечай А.А. Проблемы правового регулирования публичных финансов та публичных выдатов : Монография. Чернівці : Рута, 2004. 264 с.
5. Ногина О.А. Контроль за деятельностью государственных внебюджетных социальных фондов : дис... к.ю.н. 12.00.02. Москва, 1998. 241 с.
6. Фінансове право України : Підручник / Бех Г.В., Дмитрик О.О., Криницький І.Є. / За ред. Кучерявенка М.П. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 320 с.
7. Нечай А.А. Методи розподілення грошових фондів у міжбюджетних відносинах. *Право України*. 2000. №7. С. 57–61.
8. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи : монографія [О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк, О.В. Петрушка та ін.]: за ред. О.П. Кириленка, Б.С. Малиняка. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 350 с.
9. Завора Т.М. Пріоритетні напрями політики соціальної безпеки щодо поліпшення стану пенсійного забезпечення в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 67–72.
10. Про затвердження бюджету Фонду соціального страхування України на 2016 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 532. *Офіційний вісник України*. 2016. № 68. Ст. 2284.
11. Про затвердження бюджету Фонду соціального страхування України на 2017 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 104. *Офіційний вісник України*. 2017. № 22. Ст. 610.
12. Про затвердження бюджету Фонду соціального страхування України на 2018 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 70. *Офіційний вісник України*. 2018. № 18. Ст. 603.
13. Финансы (В.М. Родионова, Ю.Я. Вавилов, Л.И. Гончаренко и др. / Под ред. В.М. Родионовой. Москва : Финансы и статистика, 1995.
14. Шухнін А.С. Місце публічних грошових фондів у фінансово-правових відносинах. *Держава і право. Юридичні науки*. 2001. Випуск 51. С. 428–434.
15. Місцеві фінанси : підруч. / за ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. 2-ге вид., доп. і перероб. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2014. 448 с.
16. Павлюк К.В. Досвід реформування державних фінансів у нових країнах - членах Європейського Союзу. *Фінанси України*. 2007. № 2. С. 44–55.

REFERENCES:

1. Dmytryk, O.A. (2004) Soderzhanye y klassyfykatsiya fynansovtykh pravootnoshenyi [Content and classification of financial relationships]: Monohrafiya / Pod red. prof. N. P. Kucheriavenko. Kh. : Lehas. 160 s. [in Russian].
2. Voronova, L.K., Kucheriavenko, N.P. (2003) Fynansovoe pravo [Financial law]: Uchebnoe posobyie dlia studentov yurydycheskykh vuzov y fakultetov. Kharkov : «Lehas». 360 s. [in Russian].
3. Pro zakhody shchodo zakonodavchoho zabezpechennia reformuvannia pensiinoi systemy (2011) [On measures to legislatively reform the pension system] : Zakon Ukrainy vid 8 lypnia 2011 roku № 3668-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 12-13. st. 82. [in Ukrainian].
4. Nechai, A.A. (2004) Problemy pravovoho rehuliuвання publichnykh finansiv ta publichnykh vydatkiv [Problems of legal regulation of public finances and public expenditures] : Monohrafiia. Chernivtsi: Ruta. 264 s. [in Ukrainian].
5. Nohyna, O.A. (1998) Kontrol za deiatelnostiю hosudarstvennykh vnebiudzhethnykh sotsyalnykh fondov [Control over the activities of state extra-budgetary social funds] : dys... k.i.u.n. 12.00.02. Moscow. 241 s. [in Russian].
6. Finansove pravo Ukrainy (2004) [Financial Law of Ukraine]: Pidruchnyk. Bekh H.V., Dmytryk O.O., Krynytskyi I.Ie. / Za red. Kucheriavenka M.P. K. : Yurinkom Inter. 320 s. [in Ukrainian].
7. Nechai, A.A. Metody rozpodilennia hroshovykh fondiv u mizhbiudzhethnykh vidnosynakh (2000) [Methods of distribution of monetary funds in intergovernmental relations]. Pravo Ukrainy. № 7. S. 57–61 [in Ukrainian].
8. Rozvytok derzhavnoho pensiinoho strakhuvannia v umovakh pensiinoi reformy (2013): monohrafiia [O.P. Kyrylenko, B.S. Malyniak, O.V. Petrushka ta in.] [Development of state pension insurance in terms of pension reform: monograph]: za red. O.P. Kyrylenka, B.S. Malyniaka. Ternopil : TNEU, 2013. 350 s. [in Ukrainian].
9. Zavora T.M. (2016) Priorytetni napriamy polityky sotsialnoi bezpeky shchodo polipshennia stanu pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Priorities of social security policy to improve the state of pensions in Ukraine]. Molodyi vchenyi. №4. S. 67–72. [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia biudzhetu Fondu sotsialnoho strakhuvannia Ukrainy na 2016 rik (2016) [On approval of the budget of the Social Insurance Fund of Ukraine for 2016]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 serpnia 2016 r. № 532. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. № 68. St. 2284. [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia biudzhetu Fondu sotsialnoho strakhuvannia Ukrainy na 2017 rik (2017) [On approval of the budget of the Social Insurance Fund of Ukraine for 2017]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 bereznia 2017 r. № 104. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. № 22. St. 610. [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia biudzhetu Fondu sotsialnoho strakhuvannia Ukrainy na 2018 rik (2018) [On approval of the budget of the Social Insurance Fund of Ukraine for 2018]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 liutoho 2018 r. № 70. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. № 18. St. 603 [in Ukrainian].
13. Fynansy [Finance] (1995) / V.M. Rodyonova, Yu.Ia. Vavilov, L.Y. Honcharenko y dr. / Pod red. V.M. Rodyonovoi. Moscow : Fynansy y statystyka, 1995. [in Russian].
14. Shukhnin, A.S. (2001) Mistse publichnykh hroshovykh fondiv u finansovo-pravovykh vidnosynakh [The place of public funds in financial and legal relations.]. Derzhava i pravo. Yurydychni nauky. Vypusk 51. S. 428–434 [in Ukrainian].
15. Mistsevi finansy [Local finances] (2014): pidruch. / za red. d.e.n., prof. O.P. Kyrylenko. 2-he vyd., dop. i pere-rob. Ternopil : Ekonomichna dumka TNEU, 2014. 448 s. [in Ukrainian].
16. Pavliuk, K.V. (2007) Dosvid reformuvannia derzhavnykh finansiv u novykh krainakh – chlenakh Yevropeiskoho Soiuzu [Experience of public finance reform in the new member states of the European Union]. Finansy Ukrainy. № 2. S. 44–55 [in Ukrainian].

УДК 343.846 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-8>

Петро ХРЯПІНСЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри публічного права Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», просп. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна, 49005

ORCID: 0000-0002-2894-1086

Бібліографічний опис статті: Хряпінський, П. (2021). Правомірна суспільно-корисна поведінка як юридична конструкція в кримінальному праві України. *Law. State. Technology*, 1, 54–61, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-8>

**ПРАВОМІРНА СУСПІЛЬНО-КОРИСНА ПОВЕДІНКА
ЯК ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Склад правомірної суспільно-корисної поведінки як юридична конструкція слугує правовою базою для ідентифікації параметрів конкретної поведінки особи з визначеним в кримінальному законі правомірним діянням. Юридична конструкція досліджується як складне системно-структурне правове явище елементів, що мають відповідно свою внутрішню знакову чи елементну структуру.

Метою статті є встановлення ідентифікаційних параметрів конкретної поведінки особи з визначеним в кримінальному законі правомірним діянням. Звертається увага на розуміння узагальнення, яким в кримінальному праві приділяється найбільше уваги у вигляді юридичних конструкцій. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань, як: 1) визначити внутрішню структуру правомірної суспільно-корисної поведінки, що заохочується в кримінальному праві; 2) окреслити об'єктивні та суб'єктивні ознаки правомірної суспільно-корисної поведінки як юридичної конструкції; 3) запропонувати легалізацію підстави заохочення в кримінальному законодавстві України.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній розглядаються основні питання юридичної конструкції складу правомірної суспільно-корисної поведінки як складного системно-структурного правового явища елементів, що мають відповідну своєрідну внутрішню знакову чи елементну структуру. Вносяться пропозиції щодо закріплення підстави заохочення в новій редакції відповідних норм Кримінального кодексу України.

Зроблено **висновок**, що склад правомірної суспільно-корисної поведінки як юридична конструкція виступає єдиною, законною, необхідною та достатньою підставою кримінально-правової кваліфікації конкретної поведінки особи як правомірної. Він вимагає від уповноваженого державного органа чи посадової особи встановлення обставин кримінального провадження у такому обсязі, який би беззаперечно свідчив про наявність всіх без виключення об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують внутрішню системно-структурну єдність елементів правомірної поведінки.

Ключові слова: юридична конструкція, правомірність та суспільно-корисність, склад правомірної поведінки, об'єктивні ознаки правомірної поведінки, суб'єктивні ознаки правомірної поведінки, підстава кримінально-правової кваліфікації.

Petro KHRIAPINSKIY

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department of Public Law of the Institute of Humanities and Social Sciences of the National Technical University «Dnipro Polytechnic», 19 av. Dmytra Yavornytskoho, Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2894-1086>

To cite this article: Khriapinskiy, P. (2021). Pravomirna suspilno-korysna povedinka yak yurydychna konstruktsiia v kryminalnomu pravi Ukrainy [lawful socially useful behavior as a legal structure in the criminal law of ukraine]. *Law. State. Technology*, 2, 54–61, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-1-8>

**LAWFUL SOCIALLY USEFUL BEHAVIOR AS A LEGAL STRUCTURE
IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE**

The composition of lawful socially useful behavior as a legal structure serves as a legal basis for identifying the parameters of specific behavior of a person with a lawful act defined in the criminal law. Legal construction is studied as a complex system-structural legal phenomenon of elements that have, respectively, their internal sign or elemental structure.

The purpose of the article is to establish the identification parameters of specific behavior of a person with a lawful act defined in the criminal law. Attention is paid to the understanding of generalizations, which in criminal law

are given the most attention in the form of legal constructions. Realization of the set purpose provides the decision of such tasks, as: 1) determine the internal structure of lawful socially useful behavior, which is encouraged in criminal law; 2) outline the objective and subjective features of lawful socially useful behavior as a legal structure; 3) to propose the legalization of the grounds for encouragement in the criminal legislation of Ukraine.

The scientific novelty of the article is that it considers the main issues of the legal structure of lawful socially useful behavior as a complex system-structural legal phenomenon of elements that have a corresponding internal sign or elemental structure. Proposals are made to consolidate the grounds for encouragement in the new version of the relevant provisions of the Criminal Code of Ukraine.

It is concluded that the composition of lawful socially useful behavior as a legal structure is the only, legal, necessary and sufficient basis for criminal law qualification of a particular behavior of a person as lawful. It requires the authorized state body or official to establish the circumstances of the criminal proceedings to such an extent that it would unequivocally testify to the existence of all, without exception, objective and subjective features that characterize the internal system-structural unity of elements of lawful conduct.

Key words: legal construction, legality and public utility, composition of lawful behavior, objective signs of lawful behavior, subjective signs of lawful behavior, basis of criminal-legal qualification.

Актуальність проблеми. Заохочення у кримінальному праві існує у вигляді норм, що стимулюють до правомірної, суспільно-корисної поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин. Ці кримінально-правові норми визначені абсолютною більшістю дослідників як заохочувальні норми. Як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту заохочення здійснюється шляхом виключення, усунення або пом'якшення реального або потенційного кримінально-правового обтяження за умов наявності складу правомірної поведінки особи. Пошук альтернативних кримінальному покаранню засобів вирішення кримінально-правових конфліктів, а це особливо стосується кримінальних правопорушень (злочинів) невеликої та/або середньої тяжкості, є вкрай актуальним, необхідним та витребуваним сучасним суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правомірної суспільно-корисної поведінки як юридичної конструкції прямо чи опосередковано у різні часи досліджувалася українськими правниками, серед яких: Ю.В. Баулін, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, С.І. Дячук, О.М. Лемешко, Ю.В. Мантуляк, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, Г.О. Усатий, А.М. Яценко та інші. Незважаючи на досить ґрунтовні дослідження складу правомірної суспільно-корисної поведінки як юридичної конструкції не знайшов свого системно-структурного аналізу.

Визначення мети дослідження. Метою цієї статті є встановлення ідентифікаційних параметрів конкретної поведінки особи з визначенням в кримінальному законі правомірним діянням. Звертається увага на розуміння узагальнення, яким в кримінальному праві приділяється найбільше уваги у вигляді юридичних конструкцій. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань, а саме: 1) визначити внутрішню структуру правомірної суспільно-корисної поведінки, що заохочується

в кримінальному праві; 2) окреслити об'єктивні та суб'єктивні ознаки правомірної суспільно-корисної поведінки як юридичної конструкції; 3) запропонувати легалізацію підстави заохочення в кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В кримінально-правовій сфері заохочення полягає в стимулюванні бажаної для держави та суспільства правомірної поведінки особи, а саме: а) спонукає до остаточного припинення злочинної діяльності під гарантії не притягнення особи до кримінальної відповідальності, якщо фактично вчинене нею діяння не містить склад іншого злочину (ст.ст. 17, 31 КК); б) гарантує виключення кримінальної відповідальності при необхідній та уявній обороні, затриманні особи, що вчинила злочин, крайній необхідності, виконанні наказу або розпорядження, діяння, пов'язаному з ризиком, виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст.ст. 36-43 КК); в) стимулює особу, котра вчинила злочин невеликою або середньої тяжкості, до позитивної посткримінальної поведінки під гарантування звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45-49 КК); г) пом'якшує кримінальне покарання (пп. 1), 2), 8), 9) ч. 1 ст. 66 КК) та при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, коли обставини передбачені пп. 1), 2), 8), 9) ч. 1 ст. 66 КК входить до сукупності пом'якшуючих обставин (ч.1 ст. 69 КК); д) надає шанс особі, якій призначене кримінальне покарання враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи можливість виправлення без відбування покарання з випробуванням, а щодо осіб, що відбувають покарання, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст.ст. 75-81 КК); е) передбачає привілейовані

обставини звільнення від кримінальної відповідальності й покарання з випробуванням для неповнолітніх, які вчинили злочини відповідної тяжкості якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки вони на момент вироку не потребує застосування покарання або засуджені сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довели своє виправлення (ст. ст. 97, 104, 105, 107 КК); ж) стимулює до позитивної посткримінальної поведінки у разі дотримання умов спеціальних приписів про звільнення особи від кримінальної відповідальності, що передбачені у ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 255, ч. 5 ст. 258, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 3 ст. 369, ч. 4 ст. 401 КК.

Природно, що така величезна й різноманітна за соціальним змістом та правовими наслідками група заохочувальних норм потребує узагальнення, виявлення загальних властивостей та їх відбиття у теорії кримінального права, законотворенні та правозастосуванні. Власне узагальненням у кримінальному праві приділяється найбільше уваги у вигляді юридичних конструкцій. За підрахунками В.М. Кудрявцева теоретично у кримінальному праві існують близько 600 різних юридичних конструкцій у залежності від комбінації системо-утворюючих ознак [1, с. 77]. Юридична конструкція – це модель врегульованих правом суспільних відносин або окремих його елементів, що виступає методом пізнання права і суспільних відносин, врегульованих ним. Під моделлю розуміють систему, яка уявляється абстрактно та/або реалізована матеріально, що віддзеркалює або відтворює об'єкт дослідження та здатна заміщати його таким чином, щоб її дослідження надавало нам нову інформацію про досліджуваний об'єкт. Юридична конструкція повинна досліджуватись як складне системно-структурне правове явище елементів, що мають відповідно свою внутрішню знакову чи елементну структуру. Власне узагальненням у кримінальному праві приділяється найбільше уваги у вигляді юридичних конструкцій. О.Ф. Черданцев виділяє наступні риси юридичних конструкцій: вони є ідеальною моделлю, формою віддзеркалення дійсності; у цій якості постають як спрощене, узагальнене відображення об'єкта; мають подібність із останнім лише на рівні суттєвих ознак, тобто схожі на відображуваний об'єкт, але не тотожні йому [2, с. 61-62]. Значення юридичних конструкцій полягає в їх здатності нести інформаційно-змістовне навантаження у конструюванні законодавчих моделей тієї чи іншої

правової поведінки. Деякі дослідники вважають тотожними поняття «юридична конструкція» і «ідеальна модель» стверджуючи, що різномодель в правознавстві є юридичні конструкції як гносеологічна категорія, інструмент, знаряддя пізнання правових явищ [3, с. 147]. Юридичні конструкції, на наш погляд, можуть існувати в трьох правових моделях: 1) абстрактні наукові моделі, що виконують теоретичні та гносеологічні функції; 2) нормотворчі моделі, що виступають засобами юридичної техніки викладення нормативного матеріалу; 3) нормативні юридичні моделі, що знаходять своє закріплення в нормах позитивного кримінального права.

Найпоширенішою юридичною конструкцією у кримінальному праві є склад злочину. Склад злочину як юридична модель, нормативна конструкція слугує базою для ідентифікації параметрів поведінки особи, яка вчинила суспільно-небезпечне посягання, із законодавчим визначенням конкретного злочину. Справедливим є зауваження С.А. Тарарухіна, що чинне законодавство виключає безпосереднє порівняння діяння із законом без проміжної ланки – складу злочину – через специфіку конструювання кримінально-правових норм. З точки зору логіки основу кваліфікації становить виділення з одиничного (скоєне діяння) особливого (складу злочину) і ототожнення його з загальним (норма, яка застосовується) [4, с. 34]. Склад злочину, представлений в кримінальному законі як нормативно закріплена інформаційна юридична конструкція, формується на підставах узагальнення найбільш стійких, суттєвих ознак, що визначають суспільну небезпеку того чи іншого злочину. В якості елементів дослідники складу злочину вказують: об'єкт, об'єктивну сторону; суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину. «Поділ ознак складу злочину, – вказує В.О. Навроцький, – як і кожний поділ, є умовним. Умовність виділення чотирьох елементів складу злочину, та і цілому його самого, підтверджується тим, що окремий елемент і навіть ознака складу може визначатися не одним, а кількома фактичними ознаками водночас або належати як до об'єктивної, так і до суб'єктивної сторони. Так, особлива жорстокість при вчиненні вбивства характеризує і спосіб вчинення цього злочину, і мотив дій винного. Тим не менше, класифікація ознак складу злочину за елементами дозволяє впорядкувати процес застосування кримінально-правової норми, визначити наявність ознак складу злочину в певній послідовності – від ознак об'єкта і об'єктивної сторони до ознак суб'єкта і суб'єктивної сторони» [5, с. 256-257].

На сучасному етапі створення проекту нового Кримінального кодексу України вчення про склад злочину набуло вигляду нормотворчої моделі, що виступає засобом юридичної техніки викладення зазначеного нормативного матеріалу. Так, в статті 2.1.2. проекту Загальної частини нового Кримінального кодексу України вперше за часи кримінального право творення склад злочину визначений наступним чином: «Складом злочину є сукупність обов'язкових ознак, передбачених у статті Особливої частини та статтях Загальної частини цього Кодексу, що визначають об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону злочину» [6]. Нововведенням проекту Кримінального кодексу України є норми щодо кримінально-правової кваліфікації. В них відображено, що кримінально-правова кваліфікація торкається не тільки кримінального правопорушення (злочину), а й діяння, яке не є злочином (правомірного діяння). Так, в статті 2.8.2. «Формула кваліфікації» зазначається, що формула кваліфікації – це зазначення у процесуальному акті статті, її частини, пункту (далі у цьому Розділі – стаття) цього Кодексу, які передбачають вчинене діяння та визначають його як злочин або діяння, яке не є злочином. В частині 3 цієї ж норми ця теза уточнюється та знаходить подальший розвиток «Формула кваліфікації діяння, яке не є злочином, складається із зазначення статті Загальної частини цього Кодексу, яка визначає це діяння як таке, що не є злочином» [6]. Таким чином, автори проекту нового Кримінального кодексу України вказали вчення про склад правомірної суспільно-корисної поведінки як такого, що має вигляд юридичної конструкції та має своє легальне закріплення в проекті норм позитивного кримінального права.

Виходячи із вищевикладеного набуває значної актуальності розуміння юридичної конструкції складу правомірної суспільно-корисної поведінки особи, що потрапила в сферу кримінально-правового регулювання, вчинивши злочин або суспільно-небезпечне діяння, завдавши шкоди прав охоронюваним інтересам держави, юридичних або фізичних осіб, захищаючи свої або інші право охоронювані інтереси тощо. Суспільно-корисна поведінка, при всьому розмаїтті її різновидів, як підстава кримінально-правової кваліфікації, має визначатися у вигляді певної юридичної конструкції, а саме, – складу правомірної поведінки. На цю обставину чи не найпершим звернув увагу Ю.В. Баулін, який ще у 1991 р. слушно зазначав, що вчинки, які виключають злочинність діяння є одним із різновидів правомірної поведінки, тому можливо

й доречно розглядати їх структуру за допомогою такої категорії як склад правомірної поведінки, яка виключає суспільну небезпечність і протиправність (злочинність) діяння. Елементами такого складу є суб'єкт і об'єкт поведінки, а також її суб'єктивна і об'єктивна сторони,... які у своїй системній єдності складають таку інтегративну, системоутворюючу якісну характеристику поведінки, як її суспільна корисність (соціальна прийнятність, допустимість) [7, с.136].

Об'єкт правомірної поведінки визначається спрямованістю діяння на суспільні відносини. На відміну від злочинної (неправомірної) поведінки, яка пошкоджує або знищує суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, правомірна поведінка зберігає, розвиває або поновлює порушені неправомірною поведінкою суспільні відносини. Так, усунення кримінальної відповідальності при необхідній та уявній обороні, затриманні особи, що вчинила злочин, крайній необхідності, виконанні наказу або розпорядження, діяння, пов'язаному з ризиком, виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст.ст. 36-43 КК), спрямовані на збереження та розвиток суспільних відносин, що виникають у протидії злочинним проявам. З точки зору суспільної цінності зазначені суспільні відносини стимулюють прояв громадянами активної життєвої позиції. Вони свідчать про високу суспільну свідомість особи, більш того, вимагають від громадян при захисті «охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання» бути вкрай обачливою та не перевищити меж необхідної оборони. Добровільне використання свого права на необхідну оборону, затримання особи, яка вчинила злочин, крайня необхідність та інше нерідко завдають фізичної та майнової шкоди, ставлять у загрозу завдання шкоди здоров'я, життя. У зв'язку з цим, адресатами заохочувальних норм, стимулюючих соціально-правову активність, як правило, є громадяни з високими особистими якостями – почуттями відповідальності, справедливості, боргу. Треба погодитися з Ю.В. Бауліним, який зауважує, що ці норми закликані впливати на свідомість та волю суб'єктів таким чином, щоб останні прагнули без побоювання бути притягнутими до кримінальної відповідальності, здійснювати вчинки,

пов'язані з завданням шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, базуючись при цьому на суб'єктивному праві, юридичному обов'язку або службовому повноваженні, підставою заохочення у даному випадку є специфічний правомірний вчинок [7, с. 90].

Об'єктивна сторона правомірної поведінки проявляється зовні у вчиненні суспільно-корисного діяння (дії чи бездіяльності) та настання суспільно-корисних наслідків. Безпосередньо позитивне діяння вказується у диспозиції заохочувальної кримінально-правової норми. Так, ст. 45 КК передбачає активні дії винного у формі щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину і повного відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди; ст. 46 КК вказую у якості дій примирення з потерпілим та відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди. Окрім того, у диспозиції заохочувальної норми може бути передбачена суспільно-корисна бездіяльність. Так, у ст. 17 КК зазначено про остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця, у ч. 2 ст. 31 КК добровільною відмовою посібника визнається також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину або неусунення перешкод вчиненню злочину. Суспільно-корисні наслідки позитивної поведінки знаходять свій прояв у конкретних результатах дій особи по відверненню загрози охоронюваним законом правам та інтересам особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільним інтересам та інтересам держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання (ч. 1 ст. 36 КК), затриманню особи, яка вчинила злочин, і доставлянню її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи (ч. ст. 38 КК); відшкодуванню, зменшенню чи усуненню заподіяної злочинном невеликої тяжкості шкоди (ст. ст. 45–46 КК). У якості наслідків також може бути самовикриття особи у вчиненні злочину, та заява про участь у вчиненні цього злочину інших осіб, сприяння органам дізнання, досудового слідства та суду у розкритті злочину. Ми вважаємо, що зазначені правові результати хоча прямо не вказуються в диспозиціях заохочувальних норм, але, безумовно, передбачаються як обов'язкові [8, с. 105]. Причинно-наслідковий зв'язок є обов'язковим елементом об'єктивної сторони правомірної поведінки.

Теорія причинного зв'язку в доктрині кримінального права є однією з найскладніших. Ми приєднуємось до позиції Н.М. Ярмиш, яка у якості *основної ознаки причинного зв'язку вказує на породження причиною наслідку*. Вказівка на необхідність, а також передування у часі причини перед наслідком, нічого не додають до онтологічної характеристики причинного зв'язку та відповідно до цього у його визначенні є зайвими. Безумовно, обидві ці ознаки мають значення для вирішення питання про наявність або відсутність причинного зв'язку, але лише як етапи встановлення факту заподіяння, способи формування висновків про наявне або відсутнє причинне відношення за конкретних обставин. Необхідний характер та передування у часі причини перед наслідком належить розглядати як гносеологічні ознаки причинного зв'язку [9, с. 211–212]. Правомірне діяння (дія чи бездіяльність) є причиною суспільно-корисного наслідку у разі, коли: 1) поведінка у часі передує наслідку; 2) поведінка є однією з умов настання наслідку; 3) поведінка є головною умовою настання наслідку.

Суб'єктивна сторона правомірної поведінки характеризує внутрішні процеси усвідомлення правомірності та суспільної корисності своєї поведінки та бажання вчинити саме таке діяння. Тобто, можна стверджувати, що з суб'єктивної сторони вказана поведінка не може вчинюватися з необережності. Особа усвідомлює суспільну корисність та правомірність свого діяння, передбачає настання корисного результату та бажає настання конкретного суспільно-корисного результату. Про усвідомлення правомірної поведінки у кримінальному праві свідчать спеціальні мотиви та цілі вказаної поведінки. У ч.1 ст. 43 КК прямо вказується на спеціальну мету соціально-корисної поведінки особи: «Не є злочином вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності». Обов'язковою суб'єктивною ознакою правомірного затримання злочинця є спеціальна мета, на яку вказує законодавець, як на єдино можливу у даному випадку, це мета – доставлення злочинця відповідним органам влади. Саме спеціальна мета, на думку деяких дослідників, є такою що поділяє суспільно-небезпечне позбавлення свободи від суспільно-корисного діяння [10, с. 41]. Відсутність мети доставлення злочинця відповідним органам влади виключає можливість розглядати такі дії особи, що

застосовані відносно винного, як затримання злочинця, тобто як самостійний різновид правомірної поведінки громадян. На відміну від мети мотиви правомірної поведінки можуть бути різними і на кримінально-правову кваліфікацію не впливають. Наприклад, при добровільній відмові від доведення злочину до кінця, особа може спонукатися як суспільно-корисними, благородними мотивами у вигляді усвідомлення неправомірності свого вчинку, совісності, співпереживання, доброзичливості, щирості та інших, так і суспільно-низькими, брутальними мотивами у вигляді страху кримінального покарання, боязні помсти, корисливості, заздрості та інших. У справах про з'валтування, де частіше ніж у інших категоріях кримінальних справ виникають питання добровільної відмови, судові інстанції усіх рівнів займають сталу позицію про можливість врахування любых спонукань особи, котра відмовилася від доведення цього злочину до кінця. Цю обставину слушно підкреслює М.І. Бажанов: «Утім мотиви добровільної відмови не мають значення. Особа може добровільно залишити початий злочин із страху від покарання, із почуття жалю до потерпілої, у результаті каяття і т. п.» [11, с. 167].

У обставинах, що виключають діяння (ч. 4 ст. 36 КК – необхідна оборона, ч. 3 ст. 39 КК – крайня необхідність) та у обставинах, які пом'якшують покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК) та при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, коли обставина передбачена п. 7 ч. 1 ст. 66 КК входить до сукупності пом'якшуючих обставин (ст. 69 КК) у складі суб'єктивних ознак правомірної поведінки вказуються на особливий емоційний стан особи – «сильне душевне хвилювання». Цю обставину не можна віднести ні до мотивів, ні до цілей правомірної поведінки. На наш погляд, вона є самостійною суб'єктивною ознакою деяких видів правомірної поведінки, котра має обов'язково встановлюватися при кримінально-правовій кваліфікації зазначених обставин.

Суб'єкт правомірної поведінки це будь-яка особа, яка відповідає ознакам суб'єкта кримінально-правових відносин з точки зору фізичного стану, осудності і віку, може бути виконавцем у складі правомірної поведінки. Аналіз заохочувальних кримінально-правових норм, що стимулюють до соціально-схвальної, позитивної поведінки свідчить, що законодавець не передбачає у абсолютній більшості випадків якихось особливих ознак для такої особи. Скажімо, право на необхідну оборону, крайню необхідність, затримання злочинця має будь-яка особа, навіть, котра не досягла віку, з якого

настає кримінальна відповідальність. Але необхідно погодитися з дослідниками деяких різновидів правомірної поведінки, що у структурі складу правомірного вчинку слід визначати т.з. «спеціальний суб'єкт», коли на особу покладено виконання правового обов'язку. «Спеціальний суб'єкт виконання обов'язкового наказу, – зазначає С.І. Дячук, – визначається з урахуванням специфічності сфери управлінських відносин. Наприклад, суб'єктами виконання наказу в умовах військової служби, інших видів служб, в сфері трудових правовідносин тощо є різні за своїм правовим статусом особи (підлеглий по службі, працівник конкретного підприємства, пересічний громадянин у стосунках з представником влади і таке інше)» [12, с. 103]. Спеціальним суб'єктом правомірного вчинку є особа, яка відповідно до закону виконує (виконувала) спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності.

Склад правомірної поведінки формує органічну єдність чотирьох вищезазначених елементів. Саме у своїй системній єдності вони утворюють якісну характеристику поведінки як позитивної, суспільно-корисної та правомірної. Склад правомірної кримінально-правової поведінки, якщо дещо перефразувати думку М.І. Бажанова щодо фундаментальної функції складу злочину [13, с. 27], є *законною* (його ознаки виписані виключно в КК), *єдиною* (будь-яка інша правомірна поведінка не формує його ознак), *необхідною* (кримінально-правове заохочення може бути тільки за повної наявності сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначені в КК) і *достатньою* (встановлення суспільно-корисного діяння, що має всі ознаки складу правомірної поведінки достатньо для заохочення, інше встановлювати зайве й не варто) підставою кримінально-правової кваліфікації правомірної поведінки в КК.

Висновки. *Склад правомірної поведінки можна визначити як систему встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних елементів (ознак), що визначають суспільно-схвальну поведінку особи як правомірну та передбачають виключення, звільнення або пом'якшення кримінального обтяження.* З визначенням складу правомірної поведінки логічно зробити висновок, що правомірна поведінка буде мати місце тільки там, де у наявності будуть всі елементи складу і, навпаки, відсутність хоча б одного із елементів складу правомірної поведінки буде свідчити про відсутність правомірної поведінки особи. Як юридична конструкція склад правомірної поведінки є єдиною, законною, необхідною та достатньою

підставою для кримінально-правової кваліфікації поведінки як правомірної. Склад правомірної поведінки можна визначити як систему встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних елементів (ознак), що визначають суспільно-корисні вчинки особи як правомірні та передбачають виключення, звільнення або пом'якшення кримінально-правового обтяження. З визначенням складу правомірної поведінки логічно зробити висновок, що правомірна поведінка буде мати місце тільки там, де наявні всі елементи (ознаки) складу і, навпаки, відсутність хоча б одного із елементів (ознак) складу свідчить про відсутність правомірної поведінки особи

взагалі. В розрізі підготовки проекту нового Кримінального кодексу України маємо запропонувати підставу заохочення в Загальній частині КК: *«Підставою заохочення є вчинення особою правомірних, суспільно-корисних діянь, що містять склад правомірної поведінки, у випадках передбачених цим Кодексом. Правомірною суспільно корисною поведінкою особи заохочуються шляхом виключення, звільнення або пом'якшення кримінальної відповідальності та покарання. Заохочення застосовується судом у випадках, передбачених цим Кодексом та порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України».*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений : моногр. Москва : Юристъ. 1999. 304 с.
2. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике : моногр. Екатеринбург : УИФ «Наука». 1993. 192 с.
3. Кругликов Л.Л. Спиридонова О.Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве : моногр. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс. 2005. 336 с.
4. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике : моногр. Київ : Юринком, 1995. 208 с.
5. Навроцький В.О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації: моногр. Київ : Атіка. 1999. 418 с.
6. Кримінальний кодекс України (проект): контрольний текст (станом на 15 вересня 2020 р.) file:///C:/Users/Admin/Desktop/1-kontrolnyj-proekt-kk-15-09-2020.pdf
7. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния : моногр. Харьков : Основа. 1991. 360 с.
8. Хряпінський П. Юридична конструкція складу правомірної поведінки у кримінальному праві. *Підприємство, господарство і право*. 2007. № 8 (140). С. 102–106.
9. Ярмаиш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : моногр. Харьков : Право. 2003. 512 с.
10. Мантуляк Ю.В. Юридичний склад правомірного вчинку. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 9. С. 33-42.
11. Сташис В.В., Бажанов М.И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике: моногр. Изд. 2-е, исправ. и дополн. Харьков : Изд-во при Харьк. гос. ун-те ИО «Вища школа». 1987. 216 с.
12. Дячук С.І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства) : моногр. Київ : Атіка, 2001. 176 с.
13. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть : конс. лекц. Сост. В.И. Тютюгин. Днепрпетровск : Изд-во «Пороги», 1992. 168 с.

REFERENCES:

1. Kudriavtsev V.N. (1999) Obshchaia teoriya kvalyfykatsyy prestupleniy : monohr. M.: Yurystъ. 1999. 304 s. [in Russian].
2. Cherdantsev A.F. (1993) Lohyko-yazykovye fenomeny v prave, yurydycheskoi nauke y praktyke : monohr. Ekaterynburh: UYF «Nauka». 1993. 192 s. [in Russian].
3. Kruhlykov L.L. Spyrydonova O.E. (2005) Yurydycheskye konstruksyy y symvolы v uholovnom prave : monohr. SPb.: Yurydycheskyi tsentr Press. 2005. 336 s. [in Russian].
4. Tararukhyn S.A. (1995) Kvalyfykatsiya prestupleniy v sudebnoi y sledstvennoi praktyke : monohr. K.: Yuryynkom, 1995. 208 s. [in Russian].
5. Navrotskyi V.O. (1999) Teoretychni poniattia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: monohr. K.: Atika. 1999. 418 s. [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (proekt): kontrolnyi tekst (stanom na 15 veresnia 2020 r.) file:///C:/Users/Admin/Desktop/1-kontrolnyj-proekt-kk-15-09-2020.pdf [in Ukrainian].

7. Baulyn Yu.V. (1991) *Obstoiatelstva, yskliuchaiushchye prestupnost deiania* : monohr. Kharkov: Osnova. 1991. 360 s. [in Russian].
8. Khriapinskyi P. (2007) Yurydychna konstruktsiia skladu pravomirnoi povedinky u kryminalnomu pravi // *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. 2007. № 8 (140). S.102-106. [in Ukrainian].
9. Iarmysh N.N. (2003) *Teoretycheskye problemy prychynno-sledstvennoi sviazy v uholovnom prave (fylosofsko-pravovoi analiz)* : monohr. Kharkov: Pravo. 2003. 512 s. [in Russian].
10. Mantuliak Yu.V. (2005) Yurydychnyi sklad pravomirnoho vchynku // *Prokuratura. Liudyna. Derzhava*. 2005. № 9. S. 33-42. [in Ukrainian].
11. Stashys V.V., Bazhanov M.Y. (1987) *Prestupleniya protyv lychnosti v UK USSR y sudebnoi praktyke*: monohr. Yzd. 2-e, ysprav. y dopoln. Kharkov: Yzd-vo pry Khark. hos. un-te YO «Vyshcha shkola». 1987. 216 s. [in Russian].
12. Diachuk S.I. (2001) *Vykonannia nakazu chy rozporiadzhennia u kryminalnomu pravi (osnovni poniattia, problemy kvalifikatsii, udoskonalennia zakonodavstva)* : monohr. K.: Atika, 2001. 176 s. [in Ukrainian].
13. Bazhanov M.Y. (1992) *Uholovnoe pravo Ukrainy. Obshchaia chast* : kons. lekts. Sost. V.Y. Tiutiuhyn. Dnepropetrovsk. Yzd-vo «Porohy», 1992. 168 s. [in Russian].

ЗМІСТ

Юлія ДОРОХІНА

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ
ЯК НАЙВИЩОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ3

Лілія ЗОЛОТУХІНА

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ СТОРІН ТРУДОВИХ ВІДНОСИН
ПІД ЧАС ПРОСТОЮ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ12

Ганна ІЛЬЮЩЕНКО

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА КООПЕРАТИВІВ.....20

Людмила КУПІНА

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАРАНТІЙ ГІДНОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ.....26

Юлія ЛЕГЕЗА

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОБЛІКУ ТА ПОВОДЖЕННЯ
З ВІДХОДАМИ ГІРНИЧОДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.....32

Олена МІЛІЄНКО

ОСОБЛИВОСТІ ПРИПИНЕННЯ ДІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ41

Валерія ТУЛЯНЦЕВА

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ
ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЬОВИХ ФОНДІВ.....47

Петро ХРЯПІНСЬКИЙ

ПРАВОМІРНА СУСПІЛЬНО-КОРИСНА ПОВЕДІНКА
ЯК ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....54

CONTENTS

Yuliia DOROKHINA

CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF HUMAN LIFE AS THE UTMOST SOCIAL VALUE..... 3

Liliya ZOLOTUKHINA

ENSURING THE INTEREST OF THE PARTIES
TO THE EMPLOYMENT RELATIONSHIP DURING A DOWNTIME IN A PANDEMIC.....12

Hanna ILIUSHCHENKO

ACTUAL ISSUES OF THE LEGAL REGIME OF COOPERATIVE PROPERTY.....20

Lyudmila KUPINA

LEGAL REGULATION OF GUARANTEES OF DIGNIFIED PAY.....26

Yulia LEHEZA

LEGAL REGIME OF ACCOUNTING AND WASTE MANAGEMENT OF THE MINING INDUSTRY.....32

Olena MILIENKO

FEATURES OF TERMINATION ADMINISTRATIVE ACTS.....41

Valeria TULYANTSEVA

LEGAL REGULATION OF THE CIRCULATION
OF FINANCIAL RESOURCES OF EXTRA-BUDGETARY STATE TRUST FUNDS.....47

Petro KHRIAPINSKIY

LAWFUL SOCIALLY USEFUL BEHAVIOR AS A LEGAL STRUCTURE
IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE.....54

LAW. STATE. TECHNOLOGY

Випуск 1

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Наталія Сергіївна Кузнєцова

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 6,51. Замов. № 0521/188. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.